ЛІТОПИС УПА, ТОМ 27

Роман Петренко ("Юрко", "Омелько")

ЗА УКРАЇНУ, ЗА ЇЇ ВОЛЮ

LfTOPYS UPA
Volume 27

Roman Petrenko
("Yurko", "Omelko")

FOR UKRAINE, FOR HER FREEDOM

(Memoirs)

Editor: Halyna Petrenko

With Summaries in English

Toronto **Published by Litopys UPA** **1997**
L'viv **Published by «Litopys UPA»** **1997**

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
ТОМ 27

Роман Петренко
("Юрко", "Омелько")

ЗА УКРАЇНУ, ЗА ЇЇ ВОЛЮ

(Спогади)

Редактор: Галина Петренко

З англійським резюме

Торонто **Видавництво Літопис УПА** **1997**
Львів **Видавництво «Літопис УПА»** **1997**

ББК 63.3 (4 УКР)-54
Л 64

ВИДАННЯ
ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США І КАНАДІ
ТА
ТОВАРИСТВ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США І КАНАДІ

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Редаґує Колеґія
Відповідальний редактор: Є. Штендера
Співредактор: П. Й. Потічний

Copyright: ©1997 by Litopys UPA
ISBN: 0-920092-36-5
Спільне українсько-канадське підприємство «Літопис УПА»
ISBN: 5-7707-8631-0

ОБКЛАДИНКА МИРОНА ЛЕВИЦЬКОГО

Cataloguing in publication data:

Petrenko, Roman
Za Ukrainu, za її voliu : (Spohady) / Roman Petrenko ("Iurko", "Omel'ko"). —
Toronto : V-vo Litopys UPA, 1997. —

279 p. : ill., ports. : 24 cm. —
(Litopys Ukrams'ko'i povstans'ko'i armiї ; t. 27)

Added title in English: For Ukraine, for Her Freedom,
includes bibliographical references and index.
ISBN: 0-920092-36-5

1. Petrenko Roman. 2. Ukrams'ka povstans'ka armiia.
3. Volynia. 4. Ukraine — History, 1941-1944 — Sources. I. Series.

DK50S. **83 P3 A3 [DK50S. 79 L5 t. 27]**

З глибокою пошаною присвячую ці спогади світлій пам'яті полк. Дмитра Клячківського (Клима Савура, "Охріма") й усім учасникам збройної боротьби, що загинули на полі бою чи були замучені в катівнях російсько-більшовицької імперії СРСР.

Автор

ВІД РЕДАКЦІЇ

Передаємо в руки читача спомини Романа Петренка, одного з чолових діячів повстанського руху на Волині й Поліссі в 1942-1944, Власне автор був співучасником творення перших відділів УПА, перших штабів УПА й підпільної адміністрації, тож з першої руки розповідає про ці початки й динаміку розвитку, про успіхи й невдачі. В кінцевій частині книги автор пише про шукання зв'язків зі зовнішним світом, про свою працю в структурі ГСЗС УГВР М. Лебедя, про її відхід закордон, в тому про поранення Ярослава Стецька й інші цікаві події. Тому спомини вважаємо важливим додатком до історії УПА на Волині й до історії УГВР та втечі українців від радянського "визволення".

Спочатку автор діяв якраз на тій території, "де народилася УПА", тобто на волинському Поліссі Рівенської области. Спогади автора починаються вибухом Другої світової війни, коли автор був членом проводу ОУН Сарненської округи. Описуючи часи першого радянського "визволення" і німецької окупації, він показує, як українське Полісся поступово ставало динамічною національносвідомою територією України. Він описує ті складні умови, в яких постали перші відділи УПА. В цьому часі він співпрацював з командиром першої бойової сотні УПА Григорієм Перегійняком ("Коробкою"), такими організаторами УПА як Іван Литвинчук ("Дубовий"), Сергій Качинський ("Остап"), Василь Івахів ("Сом"), Василь Корінець ("Бористен"), Дмитро Клячківський (Клим Савур) й інші. Коли на весну 1943 був утворений штаб воєнної округи (ВО) "Заграва": — командир Іван Литвинчук ("Дубовий"), шеф штабу — полк. Леонід Ступницький ("Гончаренко"), автор став керівником господарського відділу у штабі цієї ВО. В цей час на базі підпільної мережі ОУН розбудовувано підпільну адміністрацію. Автор оповідає передусім про наладнання підпільної господарки.

В липні більшість керівників штабу ВО "Заграви" були покликані до Головного військового штабу (ГВШ) УПА к-ра Дмитра Клячківського (Клима Савура). Полк. Л. Ступницький став шефом ГВШ, полк. Олександер Омелюсік шефом оперативного відділу, автор очолив спочатку Господарський відділ, а пізніше — Відділ зовнішних зв'язків. До ГВШ увійшло ще більше старшин визвольних змагань 1917-1921, а також молодших старшин з ЧА й польської армії.

Цей штаб проголосив себе верховною владою опанованих відділами УПА територій і розгорнув широку діяльність. Територію дій УПА поділено на чотири воєнні округи (ВО) УПА: "Заграва" (пов. — Костопіль, Пинськ, Сарни, Столин) — к-р Іван Литвинчук ("Дубовий"), Південна ім. І. Богуна (пов. — Дубно, Кременець, Острог, Рівне) — к-р Петро Олійник ("Еней"), "Турів" (обл. Волинська і Берестейська) — к-р Юрій Стельмащук ("Рудий") і Східня (обл. Житомир, Київ і база — Рівне) — к-р Федір Воробець ("Верещака"). Командири ВО були рівночасно командирами груп УПА, тобто дивізій УПА на території ВО. Підпільну адміністрацію названо командами запілля УПА. ГК УПА проголосила цілий ряд наказів, якими регулювала діяльність військ УПА й запілля, напр., шкільництво, наділи селянам землі, культурно-освітне життя. Автор був у гущі цієї діяльности: Хоч він пише в основному про господарку УПА, але не минає теж інших справ.

Спогади написані від першої особи, суворим мемуарним стилем. В них немає промов дієвих осіб, довгих діялогів, описів подій, почутих від інших тощо. Автор цупко тримає віжки уяви й пише лише про речі, які сам пережив, побачив і перевірив. Він скупий на похвали й вивищування незначних подій, його оцінки людей і явищ обережні та виважені. Тож його розповідь не викликає патосу, а призадуму й довір'я. Його мова прикрашена багатьма поліськими барвистими словами й фразами, які збагачують українську мову, але ще не попали до її словників.

Спогади підготовили до друку автор і його дружина Галина, активна учасниця визвольної боротьби (літературна редакція). Автор також подбав про частину фотографій і після друкарського набору перевіряв коректу. Редакція забезпечила спогади ілюстраціями, покажчиками та іншими редакційними додатками і клопоталася технічним виданням книжки.

Від імені автора й Редакції "Літопису УПА" дякую всім установам і особам, що допомогли у виданні цього тому. Дякую Петрові Содолеві за допомогу в ідентифікації діячів підпілля, Степанові Шпакові за допомогу в підготовці покажчика, Зоні Кейван за переклади англійською вступних статтей і резюме, адміністрації і всім особам, що допомогли фотографіями. Особлива подяка також нашим львівським колегам за компюторний набір, виготовлення мап, верстку книжки й всі клопоти, пов'язані з друком книжки. Їх імена згадані наприкінці книжки.

Євген Штендера

FROM THE EDITORS

We present here the memoirs of Roman Petrenko, a leading insurgent activist in Volyn' and Polissia during the period 1942 — 1944. The author participated in the formation of the first UPA units, the earliest UPA staffs and the underground administration, so he is able to provide a first hand account of the origins and development of these organizations, their successes and failures. In the last part of the book, the author deals with such topics as attempts to make contact with the outside world, his work within the General Secretariat of Foreign Affairs of the UHVR, headed by Mykola Lebed, the departure of the General Secretariat from Ukraine, the wounding of Yaroslav Stets'ko and other interesting events. We consider these memoirs an important addition to UPA history in Volyn', UHVR history and the story of Ukrainians' escape from Soviet "liberation".

The author began his activity in the area of the UPA's "birth", that is, in Polissia in Volyn', in the Rivne oblast. The author's memoirs begin with the outbreak of World War Two. At this time, he was a member of the Sarny region OUN leadership. Describing the periods of the first Soviet "liberation" and the German occupation, he shows how Ukrainian Polissia gradually became a dynamic and nationally conscious part of Ukraine. He describes the difficult conditions in which the first UPA units came into being. At the time, he was working with the commander of the first UPA combat company, Hryhoriy Perehiyniak ("Korobka") and such UPA organizers as Ivan Lytvynchuk ("Dubovyi"), Serhiy Kachyns'kyj ("Ostap"), Vasyl Ivakhiv ("Som"), Vasyl Korinets' ("Borysten"), Dmutro Kliachkivs'kyi ("Klym Savur") and others. In the spring of 1943, when the headquarters of the "Zahrava" UPA Military Region was established, with Ivan Lytvynchuk ("Dubovyi") as commander and Col. Leonid Stupnytskyj ("Honcharenko") as chief of staff, the author was named chief of the economic section of this military region headquarters. At this time, the underground administration was created on the basis of the OUN underground network. The author focuses his discussion on the organization of the underground economy.

In August, most of the staff of the "Zahrava" Military Region were called to the UPA General Headquarters, commanded by Dmytro Kliachkivs'kyi ("Klym Savur"). Col. L. Stupnytskyi was named General Headquarters chief of staff. Col. Oleksander Omeliusik, chief of the operational section, and the author, chief of the economic section and later, of the external liaison section. A number of other officers from the Ukrainian liberation struggle of 1917-1921

were also working at General Headquarters, as well as some younger officers from the Red Army and the Polish Army. The UPA Supreme Command proclaimed itself the highest authority on the territory controlled by the UPA and engaged in extensive activity. The UPA's operational territory was divided into four UPA Military Regions: "Zahrava", commanded by Ivan Lytvynchuk ("Dubovyi"), the I. Bohun Southern region, commanded by Petro Oliynyk ("Enei"), "Turiv", commanded by Juriy Stelmashchuk ("Rudyi") and the Eastern region, commanded by Fedir Vorobets' ("Vereshchaka"). The military region commanders were also commanders of an UPA group, that is, the UPA division on the territory of the military region. The underground administration was called UPA rear commands. The UPA General Headquarters issued a whole series of orders regulating the activities of UPA units and activities behind their lines, for example, schooling, land distribution to peasants and cultural and educational life. The author was right at the centre of this activity. Although he writes mainly about the UPA's economic affairs, he also mentions many other matters.

The memoirs are written in the first person, in a dry memorandum style. The author does not recreate the speeches or dialogues of the persons he writes about, nor provide any second second-hand accounts of events. He firmly holds in the reins of his imagination and describes only events that fie personally experienced, witnessed or verified. He is stingy with phraise and does not exaggerate the importance of insignificant events: his evaluations of persons and events are careful and considered. His account makes no appeal to the emotions; rather, it inspires thought and confidence. His language is adorned with many colourful dialect words and phrases from Polissia, which add to the richness of the Ukrainian language but are not generally found of dictionaries.

These memoirs were prepared by the author and his wife, Halyna, active member of the Ukrainian Resistance (literary editing). The author also provided some photographs and checked the proofs. The editors added illustrations, indexes and other editorial materials and were responsible for the technical aspects of publication.

In the name of the author and the editors of "Litopys UPA", I thank all the organizations and individuals who contributed to the publication of this volume. I also thank Petro Sodol for help in identifying underground activists, Stepan Shpak for assistance in the preparation of the index, Zonia Keywan for translation of the introductory articles and summaries into English, the administration and all the persons who helped by providing photographs. In particular, we thank our colleagues in L'viv for taking care of typesetting, map preparation, printing and all associated tasks. Their names are mentioned at the end of the volume.

Yevhen Shtendera

ПЕРЕДМОВА

Спогади Романа Петренка це не тільки відкриття завіси, за якою читач бачить і втішається фрагментами життя людини, якій доля дала можливість пройти призначену земну подорож цікаво, залишаючи для майбутніх поколінь естафету служіння свойому народові. Спомини п. Петренка це щось більше і вагоміше — це історія цілого покоління, яке посвятило життєву кар'єру, спокій родинного життя, а то й життя своє задля ідеї визволення свого народу з чужої неволі. Робили це, не чекаючи жадних нагород чи признань. Кидались у вир боротьби тому, що цього вимагав час і обставини.

Спогади п. Петренка, який був при джерелах творення українського повстанського руху на Волині, дають змогу читачеві пізнати українське суспільство Волині і Полісся і процес його перетворення на національно свідомих українців. Мабуть ще важніше, читач, який ознайомлений з проблематикою, вперше запізнає провідних організаторів підпілля і командирів УПА як людей дії, людей праці, які реаґують на ситуації та проявляють творчу ініціативу часто в дуже складних обставинах. Після прочитання спогадів Р. Петренка, особистості, такі як Ростислав Волошин — "Павленко", Іван Литвинчук — "Дубовий", не кажучи вже про першого Головного командира УПА Дмитра Клячківського — "Клима Савура", "Охріма", перестають бути мітичними постатями, а стають людьми чину.

Автор з великим знанням справи пояснює організаційну структуру, проблеми зв'язку та питання постачання, яке довший час було головним завданням.

У спогадах п. Петренка читач знайде також багато цікавого матеріялу про Тараса Боровця — "Бульбу", про його політику та про міти, які витворились довкруги його особи і його діяльности.

Книжка п. Петренка — це без сумніву значний вклад у наше знання про повстання і розвиток українського резистансу.

Проф. Тарас Гунчак

PREFACE

The memoirs of Roman Petrenko do more than pull back the curtain, allowing the reader to view and enjoy fragments of the life of a person who had an interesting life's journey and left for future generations an example of service to one's nation. These memoirs are something greater and more significant. They are the history of a whole generation which dedicated its life's career, sacrificing the contentment of peaceful family life, and even life itself, to the idea of liberating its nation from foreign enslavement. They did this not in the expectation of rewards or honours. They threw themselves into the whirlwind of struggle because this was what the times and circumstances required.

The memoirs of Roman Petrenko, who was at the sources of the formation of Ukrainian insurgent movement in Volyn, inform us about the Ukrainian society of Volyn and Polissia and the process of its transformation into a nationally — conscious people. Perhaps even more important, the reader who is already familiar with the subject will, for the first time, come to know the chief underground organizers and UPA commanders as people of action, of work, who reacted to situations and showed creative initiative in circumstances which were often very difficult. With these memoirs, such individuals as Rdstyslav Voloshyn — „Pavlenko", Ivan Lytvynchuk — „Dubovyj", and the first UPA Supreme Commander and later, commander of UPA — North, Dmytro Kliachkivsky — „Klym Savur", „Okhrim", cease to be mythical figures and become people of action, the author shows his detailed knowledge as he explains the organizational structures and problems of communication and supply, which for a long period constituted his main task.

In Roman Petrenko's memoirs, the reader will also find much interesting material about Taras Borovets — "Bulba", his politics, and the myths that have arisen about his person and activities.

Roman Petrenko's book is undoubtedly a significant contribution to our knowledge about the origins and development of the Ukrainian resistance.

Prof. Taras Hunchak

ВСТУП

"Все йде, все минає... І куди воно ділось. Звідкіля взялось..." Ці роздумування Т. Шевченка заставили мене написати про пережите півстоліття тому. Бо "Все йде, все минає"... Ідуть роки, а з ними відходять в засвіти люди, співучасники, творці подій, які дають відповідь на "звідкіля взялось".

Кожен народ, що не утвердився, не узаконився державою, вперто намагається це зробити. Деяким вдається це легше, а деякі мусять пройти довгий шлях боротьби і випробування. Щасливі ті народи, в яких в історичній пам'яті існує свідомість національної ідентичности, почуття необхідности бути господарем на своїй землі, мати свою державу. Те, що українці від віків являються автохтонами на теперішній території України вже не викликає ні в кого суперечок. Сьогодні з допомогою археології, історії та інших джерел відкриваються нові сторінки буття українського народу в далекі, ще передкнязівські часи, що кидають, якщо не світло, то промінь про його давню велич. Було... "І куди воно ділось?"...

Історичні катаклізми пройшли по землі наших предків, а з ними спустошення, руїни. Разом з тим прийшов занепад духовий, підняти який багато тяжче, ніж направити фізичну шкоду.

Роки йшли, минали століття і давня велич недосяжно віддалялась, перетворювалась у казки, що здавались уже фантастикою, і жила лише в піснях народніх, що передавались з покоління в покоління і наснажувала до нової боротьби. "Про нашу славу на папері голо. Лише в піснях вона бренить" — зауважить Л. Костенко.

Нераз спалахувала іскра "вогню великого", знаходились провідники народні, що будили оспалих, "рабів отих німих" і ставали до боротьби. Може часом та боротьба, в сучасній оцінці, не була повністю осмислена, без ясної програми і конечної мети — але вона носила в собі отой код, відчутий генієм: "Не вмирає душа наша, не вмирає воля".

Моє покоління, народжене на початку XX-го століття, перебрало на себе естафету попередніх поколінь. Ще свіжими були в народі спогади про події 1917-1920 років, пов'язані з першою світовою війною, живі були свідки і учасники величних подій народження Української Держави та боротьби за її

утвердження. Болюче переживалось втрачену надію на Самостійну Українську Державу і розкраяння української території чотирма окупантами. Мені, народженому в 1913 р. на території Волині, що перед тим входила до царської Росії, довелось вже жити під польською займанщиною, під тиском тотальної польонізації цих "Kresow wschodnich". Населення чинило опір такій політиці, намагаючись втримати свою ідентичність, віру, мову, традиції. Родина, приватна українська школа (яку для нас з великим зусиллям виборювали наші батьки), середовище — все сприяло, щоб твердо стояти на своїх національних позиціях.

Поки я підростав, в українських політичних центрах передискутовувались причини поразки, втрачена можливість закріпити державність і розроблялась тактика дальшої боротьби в нових умовах, інертним був колишній Уряд УНР у Варшаві, не маючи навіть змоги допомогти інтернованим у таборах своїм воякам. Річка Збруч стала непрохідним забороломм, що фізично віддаляв Київ і Україну.

На Західних землях, у Галичині, активізувались УВО (Українська Військова Організація), маючи надію на Ліґу Націй, що обіцяла по 10-х роках польської окупації народний плебісцит у Галичині. Надії не справдились. На базі УВО й інших організацій утворилася Організація Українських Націоналістів (ОУН), яка діяла підпільно і проникала в народ не тільки революційними гаслами, але і національно усвідомлюючими, притягаючи маси, молодь. Під проводом ОУН велась боротьба за українську школу, Церкву, організовувались бойкоти державних монополів: горілки, тютюну. Політичні процеси за приналежність до ОУН робили розголос, підіймали і скріпляли національну свідомість народніх мас. Ця велика підпільна праця серед українського населення Полісся і Волині, разом з леґальним сектором, велась десятиліттями і дала добрі наслідки.

Тут слід вияснити причини, чому свідомі національно й готові до самопосвяти українські патріоти, зокрема молодь, вибрали цей тяжкий шлях підпільної боротьби проти своїх ворогів.

Основною причиною була відвічна невмируща воля українського народу до боротьби за свою незалежність. Ця воля, цей "дух відвічної стихії", закодований у наших національних генах і кожне нове покоління українського народу приходить з цим на світ, щоб у відповідний час виконати свій обов'язок, докласти своїх сил і хисту до будови величного Храму — Української Держави.

Революційна ОУН стала в нашу епоху безкомпромісовим політичним центром, що зумів охопити молоде покоління, пригадати "хто ми, і чиї сини", усвідомити і зобов'язати: "Здобудеш українську державу, або загинеш у боротьбі за неї ". Це покоління, моє покоління, відчуло зов крові і не тільки чекало такої хвилини, щоб стати в обороні своїх політичних прав, національної гідности. Ця хвиля захопила і мене. І від 1932 р. я був членом цієї підпільної організації, склавши присягу на вірність Україні. Ставши членом ОУН, я почав переходити різні випробування, виконувати доручення свого зверхника. Ці мої місцеві організаційні зв'язки переривались на час виїзду на студії до м. Варшави і поновлювались знов по приїзді на вакації тощо.

Спогади писати нелегко. А особливо це відноситься до того періоду життя, коли воно перенасичене подіями, пережиттями, враженнями. Тому я вирішив писати виключно про те, що сам пережив, про події, учасником яких я був, і людей, з якими доводилось зустрічатись, співпрацювати при тому, чи іншому завданні. Щоб улегшити собі цю працю, я писав, дотримуючись хронологічного розвою подій і моєї участи в них, беручи з них те, що, на мою думку, було найважливіше.

Більшість матеріялів до цих спогадів були зібрані в повоєнний час Другої світової війни, укомплектовані і зконфронтовані зі спогадами інших учасників спільно пережитого, бо час часто замулює пам'ять. Умови еміґраційного життя, політична коньюнктура не сприяли, щоб ці спогади впорядкувати і видати повністю раніше, але послужили вони як консультативний матеріял до споминів В. Новака, А. Дольницького, С. Новицького та інших.

Матеріяли, що торкаються творення і дій УПА на Волині і Поліссі, справа Тараса Бульби-Боровця частинно- використані в книжці Миколи Лебедя *УПА,* Мюнхен, 1946 р.

В співпраці з видавництвом "Літопис УПА", як консультант в справах матеріялів про УПА на Волині і Поліссі (коректа подій, назва місцевостей, дат, псевдонімів і т. д.) я переконався в необхідності впорядкувати власні спогади з пережитого в тому часі від вересня 1939 р. по 1945 р., що охоплюють підбільшовицький період, період німецько-совітської війни, період підпілля (січень 1942 — до кінця війни — травень 1945 р.), час організацій і дій перших відділів УПА на Волині і Поліссі, праці в Штабі ВО УПА "Заграва" і в Головному Військовому Штабі (ГВШ) УПА (пізніше — КВШ УПА - Північ) тощо. Пригадуючи минуле, передімною знов оживали друзі-

побратими. Вчувались голоси командирів, зверхників: "Павленка", "Дубового" й інших. А над усе голос Головного командира першого Головного Військового Штабу УПА — "Клима Савура", "Охріма" — Дмитра Клячківського. На одній з перших штабових нарад він приблизно так охарактеризував наші напрямні: Війна щойно в розпалі. Неможливо тепер передбачити її наслідки. Історія поставила наш народ між двобоєм великих диявольських потуг. Збройно перемогти ми їх неспроможні, але боронитись від напастей мусимо, щоб ті, які прийдуть після нас, наші діти і внуки, не соромились нас. На нас тяжать заповіти предків і обов'язок передачі естафети боротьби аж до останньої мети — Української Держави нашим послідовникам.

Ці слова глибоко запали в душу і підтримували в найтяжчих хвилинах. Спогади ці з глибокою пошаною присвячую світлій Його пам'яті.

Роман Петренко ("Омелько", "Юрко") — нар. 13 грудня 1913 р. на Волині — діяч ОУН у Сарненській окрузі 1941-1943, керівник Госп. відділу штабу ВО "Заграва" та ГК УПА в 1943 р. і Відділу зовнішніх зв'язків команди УПА-Північ в 1944, автор цих споминів. (Фото з 1955 р.)

СОВІТСЬКЕ "ВИЗВОЛЕННЯ" 1939-1941

Першим моїм організаційним зверхником був Георгій Рибак — "Гриць", "Юрко", "Дихавичний" (мав астму). Походив з с. Звіждже (сьогодні Звіздини) Деражненського району. Він був відомий з політичних "процесів Рибака" на Волині. Суджений і ув'язнений за Польщі на 12 років за приналежність до ОУН в 1937 р., вийшов на волю в період німецько-польської війни, а з приходом більшовиків в 1939 р. пішов у нове підпілля. Очолював він членство ОУН округи волинського Полісся Рівненської обл.

Провідником ОУН цілої Волині за Польщі, а по війні до 1941 року був Володимир Робітницький — "Левко". Походив він з Адамкових хуторів в Клеванщині, вчився в Рівненській Українській Гімназії. Його наступник Ананій Закоштуй — "Василь" був також волиняк.

На поширеній нараді членів ОУН, що відбулась в кінці вересня 1939 р. на хуторах біля с. Трубиці, (Костопільського р-ну) тогочасний провідник ОУН Волині Володимир Робітницький подав присутнім орієнтаційні напрямні в зв'язку з новою політичною ситуацією. Особливо наголошував потребу зберегти нерозконспіроване членство організації, заопікуватись друзями, що вийшли з тюрем чи кацетів і приготовити їх до нового підпільного життя, можливо в іншому терені.

Частина організаційного активу мала лишатись і працювати в леґальному секторі, давати допомогу та всі потрібні інформації. Необхідно було зберегти від сподіваних репресій членство організації, перебудуватись і вжитись у нову дійсність. Набувати для організації, в період між змінами влади, все необхідне для дальшої боротьби: зброю, одяг, медикаменти, військові карти тощо.

Наголошувалось необхідність зберегти в нашому районі підприємство каменоломні базальту в Івановій Долині, яке могли знищити польські військові організації. За це мала відповідати місцева організаційна група, до котрої ввійшов і я.

Чому провід ОУН звертав особливу увагу на збереження цього великого робітничого центру? Великою частиною (70%) робітників каменоломні були українські селяни з поблизьких сіл, що скоро освоїли обрібку каменя, були добрими майст-

рами і непогано заробляли. Серед них було багато молоді з виразними впливами ОУН. Тут вперше організація мала можливість впливати на своє членство, масово згуртоване в одному місці. На цьому свідомому організаційному активі можна було опертись і протиставитись шовіністичним польським зазіханням, польонізації і окатоличенню "кресув всходніх".

В Організації Українських Націоналістів був це, правдоподібно, одинокий за своїм розміром експеримент у робітничому середовищі, що нараховував декілька сотень членів і симпатиків ОУН. Тому зрозуміло, чому організаційний провід так дбайливо охороняв це підприємство в період політичних змін.

Мені довелось жити недалеко Іванової Долини і за Польщі, в літні вакації там працювати. Робітники — селяни мене знали і приязно відносились.

Каменоломня носила назву Державної базальтової каменоломні. Базальт — це рідкісна, вульканічного походження кам'яна порода, що залягає в землі в формі шестикутних стовпів, які прилягають до себе, як бджоляні соти, висотою до 20-ти метрів. Цей камінь добре піддається обробці, бо при своїй твердості, легко колеться на правильні геометричні фігури з рівною поверхнею. Залежі ці були віднайдені ще за царського режиму, одначе тоді не були експлуатовані. Ця найбільша каменоломня базальтової породи почала розбудовуватись у Польщі від 1929 р. Працювало в ній перед німецько-польською війною понад 5.000 робітників. Вся адміністрація була польська. Від 1930 р. каменоломня почала працювати на укріплення східних кордонів з Радянським Союзом. Оборонна лінія йшла вздовж річки Случ, що була найбільше висунена на схід і прилягала до границь СРСР. Тут у непрохідних болотах побудовано глибоко в землі, з півночі на підень, цілу мережу двоповерхових бункрів (ДОТ-тів), озброєних скорострілами і гарматами. Ці бункри мали свою власну електропогонну систему, склади харчів, води, житлові приміщення, телефонний зв'язок. Будували ці укріплення фахівці з КОП (Корпус Охорони Пограниччя), додаткових робітників спроваджували з центральних польських земель. Місцевого населення, навіть при земляних роботах, не використовувано. Цивільний рух в цих зонах був дуже обмежений. Стояли написи: не дивись, не обертайсь та інші. Деякі зони були обведені колючим дротом з забороною вступу, інші мали лагідніші приписи. Ціла територія була патрульована військом КОП'у з собаками.

В перших днях німецько-польської війни, польська армія

залишила все військове майно, зірвавши деякі ДОТИ. Багато з того: зброю (зокрема автоматичну), одяг, взуття, радіоапарати вдалось оунівським боївкам своєчасно вивезти і замаґазинувати для потреб Організації. Решту — колючий дріт, будівельні матеріяли, частину взуття і одягу забрали мешканці довколішніх сіл. Згадуючи це, слід підкреслити, що укріплення східного кордону було маловідомим фактом на волинських просторах. В початковий період німецько-польської війни, між змінами влади, в Івановій Долині панував повний хаос. Адміністрація каменоломні з директором інж. Б. Шутковським була розгублена і бездіяльна. Натомість, згідно з вказівками місцевого проводу ОУН, створена боївка з місцевих членів почала патрулювати каменоломню, зокрема вночі, зі всім майном: помпами в копальнях, транспортом, що тягнув готову продукцію з копальні, депо, електрівню, головні адміністративні будинки тощо.

Ми зайняли головний будинок, там жили, спали, їли і плянували дальші дії. Боївку очолив член ОУН з поблизького села Злазне, робітник кар'єрів Гаврило Крук, підстаршина польської армії. Веселий, завзятий, відважний. Він нас поінформував, що комуністи з села Злазне (село це нараховувало понад 6.000 населення) на чолі з Шмар'єю Ґольдманом і Борисом Романюком з своєю боївкою збираються перебрати від нас владу в Івановій Долині. Щоб до цього не допустити, Крук вирішив діяти. Під його проводом наша боївка оточила польську станицю поліції. Спротиву не було. На заклик здатись вийшов комендант поліції і передав нам все майно станиці. Виявилось, що він був хворий і тому його залишили. Він передав нам 12 рушниць, трохи амуніції, валізку короткої зброї, аптечку, радіоапарати, білизну, одяг тощо.

Про цю нашу акцію довідались комуністи з с. Злазне і приїхали більшим гуртом якраз тоді, коли ми перебирали майно поліційної станиці. Зажадали від нас третини зброї для їхньої поліційної станиці с. Злазне. Ми їм дещо дали, небажаючи входити в конфлікт. Підписавши список отриманого майна, який я склав, вони від'їхали. (З приходом совєтської влади місцеве НКВД докладно розпитувало мене про цю справу, про кількість зброї, іншого майна, маючи на столі мій список переданого майна). Якоїсь ночі вдалось нам розброїти на залізничній станції в Івановій Долині польську боївку, що їхала поїздом з м. Костополя, щоб перебрати від нас кар'єр. Довідавшись про це, наші бойовики в силі одного роя зробили на них засідку на станції в Івановій Долині і коли поїзд

зупинився, наказали їм скласти зброю, що вони й зробили. Було їх 20 осіб, а між ними і мої добрі знайомі по праці. Під проводом Г. Крука, кілька днів пізніше, ми зупинили чоту польського війська, що пересувалось через Іванову Долину. Зупинивши їх, попередили, що ми озброєні і дальше їх не пропускаємо. Їхній командир погодився віддати нам зброю, як також інше військове майно: лопатки, баґнети тощо під розписку. Він попросив дозволу переночувати, що й було дозволене. Видно, що і вони мали вже війни досить.

Увага наша зосередилась на інших проблемах, що несподівано виникли. Залізнична система Іванової Долини почала заповнятись залізничним транспортом з центральної Польщі, який спрямовувано сюди з поблизького Костополя. В поїздах було державне майно, скрині з документами, канцелярійне устаткування, сейфи з грішми, приватне майно. Залишене без охорони, це майно почали розтягати ночами злодії, нераз озброєні. Появилась велика кількість біженців з центральних польських земель, що втікали на південь перед німецькою армією, між ними багато жидів. Між біженцями була поважна кількість високих урядовців, що їхали своїм автотранспортом, шукаючи за бензиною, якої ніде не було. Вони також затримались в Івановій Долині. Цей наплив людей почав кількісно перевищувати місцеве населення. Почались мандрівки на села за харчовими продуктами.

В цей період неустабілізованого життя, без ніякої адміністрації наш організаційний актив стоїчно тримався ніким не даної нам влади і авторитетно полагоджував усі біжучі справи, чекаючи на розв'язку війни. Панувала думка, що Волинь також буде окупована німцями. Одначе так не сталося. У наслідок договору між Гітлером і Сталіном Західну Україну — Галичину і Волинь — дістав СРСР. 19-го вересня 1939 р. Волинь була окупавана Червоною армією. Такого ніхто не чекав. Помітна була загальна розгубленість і дезорієнтація. При зустрічі з "Грицем", ми довідались, що він також не має відповіді на всі питання, зв'язані з новою ситуацією. Обіцяв у найкоротшому часі нам принести конкретні рішення проводу ОУН в цій справі. Мені дав доручення лишатись на леґальному становищі і при новій владі старатись дістати працю в Івановій Долині.

Комуністи з с. Злазне долучились до нашої групи в Івановій Долині, що тепер зменшилась до кількох людей, і вивісили червоний прапор, вітаючи перші частини Червоної армії, що марширували на захід. Військові колони справили гнітюче враження. Вояки неохайно вдягнені, виснажені і вигля-

дали заляканими, хоч кордон перейшли без боїв. До місцевого населення старались не наближатись, на спроби деяких людей з ними говорити відзивались неохоче.

Дуже скоро почала діяти нова влада і адміністрацію каменоломів перебрали відділи НКВД. Директором був призначений полк. Н. Сімонов. Він поінформував робітників, що каменоломня буде працювати в системі, що має будувати дорогу No. 1: Київ — Новоград-Волинський — Рівне — Львів. З залишків старої польської адміністрації і з новоприбулих з СРСР був створений новий інженерно-технічний персонал, до якого, після докладного опитування ввійшов і я.

Приїжджі з нової адміністрації були переважно партійні і російської національности. Одинокий головний бухгалтер Никифор Плахотний був українець з Харкова, з яким ми скоро заприязнились. Хоч дружина його була росіянка і депутат до Верховної Ради УРСР, сам він не знав добре російської мови. Пізніше на довірочних розмовах, порадив нам спрямовувати до праці в адміністрації грамотнішу українську молодь, навіть з незакінченою освітою, а він постарається влаштовувати їх на працю. Що він і робив. Тому, що я знав російську мову, мене, за його старанням, вислано на скорочений курс Тарифно-Нормувального Бюро до м. Рівного (ТНБ опрацьовувало, впроваджувало і контролювало норми праці на годину і висоту оплати за всі види праці). Після закінчення курсу, за рекомендацією Н. Плахотного, мене призначено керівником Відділу ТНБ в каменоломні. Праця була цікава, але тяжка і контроверсійна. Норми і ціни приходилось через нарікання робітників міняти, наростали незадоволення, приходили розслідування. В липні 1940 р. робітники відмовились працювати за існуючими нормами і цінами та вийшли на страйк. На мітинґові страйкуючих директор Сімонов окреслив цей страйк як "чергову вилазку українських націоналістів", хоч страйк підняли поляки. Був дуже непевний час, але більших арештів не було, мабуть з огляду на те, що був це період аґітації за приєднання українських західних земель до УРСР, а скоро за тим і виборів депутатів до Верховної Ради УРСР.

Крім вільного робітництва був в Івановій Долині великий табір польських воєннополонених. Начисляли їх кілька тисяч (4-5 тисяч). Жили вони в новозбудованих бараках у лісі. Ціла зона була відмежована колючим дротом. Охороняли їх частини військ НКВД. Вони працювали виключно вночі на земляних роботах у зоні свого табору. Очолював цей табір майор військ НКВД Варенков. Політруком був українець ст. лейтенант Кли-

ченко (не певний прізвища). Прийшлось зустрічатись з ним в діловій справі. Невиконання норм праці, що автоматично знижувало харчові норми, погані санітарні умови були причиною високої смертности в таборі полонених. Це заставило начальника табору звернутись до адміністрації каменоломів у справі виготовлення для полонених нових, занижених норм праці. Директор Н. Сімонов доручив мені виготовити такі норми для них, додаючи: "Как-нибудь придумай". Вдруге я зустрівся з політруком Кличенком при інших обставинах. З вибухом німецько-совітської війни він не евакуювався, залишився в підпіллі, переховуючись у місцевого комуніста П. Нестерчука, що жив нелеґально. Нестерчук, що знав мене з дитинства, передав, що хоче бачитись зі мною в якійсь справі. Мені доручено з ним зустрінутись. На зустріч прийшов він з цим політруком. В розмові Кличенко підкреслив, що він українець, і пропонував створити в Західній Україні комуністичну організацію, щоб вести боротьбу за відірвання від Москви. Умовились зустрітись удруге, але на другу зустріч він не прийшов. Пізніше були чутки, що він разом з Нестерчуком пішов у совітську партизанку.

З окружним провідником ОУН "Грицем" (Георгій Рибак) згодом наладнався постійний зв'язок через людей знаних мені з організації, що працювали в каменоломні. Крім того був ще один спеціяльний зв'язковий, який у винятковій потребі знав де мене знайти. Не раз просто заходив до кабінету і передавав доручення. Це не звертало уваги, бо до нас заходило багато робітників у різних справах.

Організаційні зустрічі відбувались переважно в поблизьких селах і виключно вночі. Часом провадив зв'язковий, що перевозив човном через р. Горинь, не раз треба було йти самому, або їхати ровером на означене місце. Найчастіше зустрічі були з "Грицем", що не любив полагоджувати справи "ґрипсами". Бували при цих зустрічах і комічні ситуації. Одного разу було назначено побачення вночі під одною замітною вербою над річкою. "Гриць" мав там сидіти і "ловити рибу". Ніч була місячна, місце було відоме і я скоро туди прийшов, знайшов ту вербу, де вже бовваніла якась постать. Я присів і привітався. Замість "Гриця" сидів незнаний мені бородатий дідок, що прийшов справді ловити рибу. Розпитав він мене чий я? Що тут роблю? Чи маю закурити? Я йому сказав, що шукаю за кіньми, що розпутались і десь забрели і чи він їх не бачив. Дідок був балакучий, цікавий і ледь я від нього відчепився. "Гриць" тоді спізнився і ми зустрілись по дорозі.

На побаченнях я інформував "Гриця", в основному, про всі прояви робітничого життя в каменоломні. Часами "Гриць" цікавився справами, які торкались настроїв робітників (про страйк), напливу нового континґенту робітників з СРСР, існуючого в каменоломні відділу НКВД, що його очолив Н. Латищов. Розпитував про табір воєннополонених, про вивіз польської інтеліґенції і їх родин на Сибір. Цікавився заходами влади на формальне приєднання західних українських земель до УРСР, а також вибором кандидата до Верховної Ради УРСР тощо.

На одній з нарад, було нас 5 осіб. "Гриць" вперше поінформував нас про конфлікт і поділ в ОУН і сказав, що нашим провідником від тепер є Степан Бандера, а другу частину членства ОУН очолює Андрій Мельник. Пригадую, що відомість ця була сприйнята як факт, бо це далеко було поза нами. На наші короткі запити була відповідь, що такі інформації прийшли з центру і докладніших вияснень у цій справі він також не має. Спеціальних змін ми не відчули. "Гриць" був нашим провідником і таким лишився далі. Пізнім літом 1940 р., на черговій зустрічі, "Гриць", між іншими справами, згадав, що в терені з'явився з закордону Тарас Боровець. Характеризуючи його, "Гриць" сказав, що це "наша людина" і користується нашими зв'язками і літературою. З цього виходило, що "Гриць" знав його перед тим особисто. Тоді вперше я почув це прізвище.

Справа за прилучення Західних українських земель до УРСР, яке населення мало затвердити своїм голосуванням, була темою розмов поміж нами. Хоч глибшої оцінки і аналізи ситуації ми не мали, але загально оцінювано цю подію як позитивну, бо це був історичний акт об'єднання українських земель, хоч і виконаний ворогом для своїх політичних цілей. Одначе в практичній площині ОУН доручала членству аґітувати проти прилучення і бойкотувати цей референдум, щоб показати справжнє відношення народу до цього акту.

Голосування в Івановій Долині відбулось без великого ентузіязму, хоч політрук Баранов і адміністрація каменоломні намагалась придавати цьому великого значення як "визволення з ярма панської Польщі" поневоленого українського народу. Були промови, паради, музики, а також збільшено постачання раціону горілки в крамницях перед голосуванням.

Ще з більшою парадою відбулися вибори кандидата до Верховної Ради УРСР. При цьому трапилась просто парадоксальна справа. Як вже згадувалось, каменоломні Іванової

Долини були великим робітничим осередком і на той час нараховували 7.500 робітників. Тому влада приклала всіх зусиль, щоб кандидат до Верховної Ради був вибраний якраз з цього робітничого осередку. Кандидатами були два українці: Борис Романюк, бідняк лівих переконань з с. Злазне, і Іван Гриб з того ж села. Обидва були довголітніми робітниками каменоломень. Іван Гриб був прихильником ОУН, арештований поляками за націоналізм і висланий до нового концентраційного табору в м. Пулавах у центральній Польщі. З кінцем війни вийшов на волю. Партійний вибір зупинився чомусь на кандидатурі Івана Гриба, хоч Борис Романюк, комуніст-бідняк, мав більше даних таким кандидатом бути. Можна припускати, що в поспіху НКВД не мало змоги ці кандидатури провірити, не догледіли, за що Івана Гриба було заслано до концентраційного табору.

Пропаґандивнии апарат інтенсивно запрацював і незабаром Іван Гриб, репресований поляками прихильник, а може і член ОУН, був вибраний до Верховної Ради УРСР. Його негайно вирвали з убогого сільського ґрунту, перевезли до м. Костополя, поселили в багатому приміщенні, найняли цілий штат обслуги — служницю, секретаря, шофера, відповідний склад учителів, і почали приготовляти його в політграмоті для служіння "народним масам". Дім його охороняла сторожа і доступ до нього був лише за домовленням.

Бував він і виступав з різними промовами в Івановій Долині, тоді приходилось з ним бачитись і говорити. Тримався він гідно, хоч почував себе погано. З початком німецько-совітської війни виїхав разом з совітською адміністрацією. Пізніш був скинений у німецьке запілля разом з рівненським обкомом, що його очолював депутат Бегма, щоб організовувати й очолювати совітську партизанку в Рівненщині. В жовтні 1942 р., перебуваючи в підпіллі в Костопільщині, він прислав зв'язкового і запропонував нав'язати контакт з нашим підпіллям. Тому, що я знав його особисто, мене викликали з Сарненщини, де на той час я перебував у підпіллі, на зустріч і розмови з ним. Умовлене ним місце зустрічі було на хуторах с. Видумка коло с. Злазне. Та на цю зустріч І. Гриб не прийшов, хоч ми його довший час чекали. Були чутки, що він згинув у совітській партизанці.

Коротко хочу зупинитись над змінами в економічному і суспільно-громадському житті, які прийшли в наслідок окупації Західної України більшовиками в 1939 р. В дуже короткому часі значно обнизився життєвий рівень населення. Польський

ринок упав разом з державою. Зникли товари широкого вжитку: одяг, взуття, мануфактура, харчі тощо. В перших днях "визволення" Червона армія, а пізніш адміністрація захопили і вивезли "безпанське" майно, устаткування не тільки державних установ, а й приватних домів, уважаючи це воєнними трофеями. Викуплено і вивезено залишки товарів, що ще затримались по крамницях. Перестали курсувати польські гроші, а вартість совітських була сумнівна, та й населення не мало їх. Почалась спекуляція, що часово була толерована владою. Люди витрачали багато часу а розшуках за найбільш необхідним. Було ясно, що совітська економіка не могла заповнити цей зруйнований політичними змінами ринок своїми продуктами, бо їх піддостатком не мала, крім того вони були низької якости. Пригадую, що наші каменоломні постачались по категорії No. 1, на такому рівні як Москва і столиці республік. Практично нам привозили, і то не реґулярно, досить великий вибір горілок, цукерків, оселедців у бочках і іншої риби низької якости (кільку), трохи мануфактури, яку видавали за перевиконання норм праці. Згадати при тому треба, що керівний інженерно-технічний персонал (ІТП) каменоломні, крім загальних крамниць, користувався додатково з т. зв. секретного розподільника, що мав на полицях теплий одяг, взуття, шкіру, білизну, мануфактуру, постіль, рушники тощо. Дозвіл на закуп видавав особисто директор. Будучи керівником відділу ТНБ, один раз і я дістав такий дозвіл та купив теплі шкіряні рукавиці ще польського виробу. Про цю крамницю робітники, звичайно, нічого не знали.

Прийшли інші зміни, що торкалися приватного життя. Не можна було залишити праці без дозволу начальства. Мої старання на виїзд, щоб скінчити студії, були два рази відкинені. Обмежено користуватись залізничним і іншим транспортом, радіоапаратами, друкарськими машинками тощо. Почалась нагінка на певні соціяльні верстви населення: українську інтеліґенцію, купецтво, заможніших селян. У ще гіршому положенні знайшлось духовенство, яке поставлено взагалі поза законом. Надмірне і неодноразове оподаткування церков і священиків практикувалось для того, щоб церковні громади самоліквідувались. Та найтяжчий тягар упав на долю селянства. Готуючись до чергового етапу світової революції, Совіти взялись на знищення українського села зі всіми його ресурсами. Накладались непосильні податки зерном, м'ясом, волокнистою, олійною і іншою сировиною. Використовувалась безнастанно тяглова сила села при працях на військових спорудах, летовищах,

направі доріг, на лісозаготівельних роботах, при яких не щадилось навіть заповідників. Все це робилось пляново, щоб послабити село економічно і морально та заставити йти в колгоспи. Прийшли арешти і вивози на заслання національно свідомого українського населення. В тяжкому становищі опинилось і революційне підпілля, про що інформував нас "Гриць" на нічних побаченнях. Совіти, знаючи докладно про політичний характер ОУН, його революційний потенціял і питому вагу в суспільстві Західної України, поставили на боротьбу з цією організацією колосальний, добре вишколений і озброєний апарат НКВД. В руки НКВД попали польські поліційні архіви з даними про членство ОУН, зв'язкові пункти, характеристикою поодиноких людей з проводу, розмір організації. Від "Гриця" ми довідались про смерть в підпіллі "Смоляра"*, що був моїм приятелем ще з дитячих років. Він очолював військову організаційну референтуру ОУН в окрузі Костопіль-Сарни і в той час перебував на Трубицьких хуторах в Костопільщині. Відправивши вночі, як оповідав зв'язковий "Огонь", його з дорученням, сам мав переходити в інше місце. А тим часом хату оточили 10 НКВД-истів, закликаючи піддатись. Фінчук відчинив двері й ґранатами розірвав себе й енкаведистів. Тоді згинули особоуповоноважений майор НКВД Нанахов, комендант міліції м. Костополя Васько, був ранений голова м. Костополя Віноґрадов і інші.

Після того випадку були арешти серед членів ОУН в околиці Іванової Долини. Як інформував нас "Гриць" у с. Злазне арештовано Івана Бабича і вбито Титка Бабича, в с. Ставок арештовано Івана Токара, Олександра Цикуна, Павла Майданця, в м. Костополі арештовано Федора і Василя Мельників, Степана Назаревича, Варку Олексієнко, яка працювала в каменоломнях Іванової Долини. Багато робітників — членів ОУН залишали тоді працю і переходили в інші дальші кар'єри: Берестовець, Мочулянка, Клесів в Сарненщині. Ситуація ставала все більш напруженою.

Довелось тоді також пережити і мені судову справу в м. Рівному. Судили директора кар'єрів Н. Сімонова, головного бухгалтера Н. Плахотного і начальника ТНБ, тобто мене, за невиконання пляну і перевищення фондів на суму 40. 000 крб.

---

* Дійсне його прізвище Аврам Фінчук, 1912 р. народження. Походив зі с. Ставок, Деражненського району на Костопільщині. Був арештований і засуджений у другому Рівненському "процесі Рибака" в 1937 р. за приналежність до ОУН на 7 років. Вийшов на волю з упадком Польщі.

В наслідок суду директора Н. Сімонова звільнили з праці, головному бухгалтерові і мені винесено догану. На місце Н. Сімонова прийшов новий директор К. Ременніков і його заступник А. Свинаренко та почали настирливіше вимагати збільшення продукції. Це привело до другого страйку робітників. Вантажники вагонів, переважно поляки, відмовились працювати понад норму (т. з. суботнік) на 1-го травня 1941 р. Намовив їх на цю справу голова профсоюзу С. Вжос, старий комуніст з Варшави. Новий директор викликав з м. Костополя НКВД і всіх страйкарів разом з головою профсоюзу арештували. Багато з них не повернулось назад.

Незабаром викликано мене на чергову організаційну зустріч в Костопільщину. Була це ширша нарада, на якій доповідав незнаний нам досі представник з проводу ОУН. Присутній був також військовий референт области "Остап". Тоді поінформовано нас про близьку можливість німецько-совітського конфлікту і про відповідні організаційні заходи в зв'язку з цим. Вказівки були такі: знайти кваліфікованих кандидатів, які могли б у відповідний час організувати і очолити адміністрацію в терені для втримання ладу і безпеки населення на переходовий час. Члени ОУН, що працювали в леґальному секторі, мусіли самі дбати про свою безпеку і тільки в випадкові небезпеки йти в підпілля. В час війни їхнім обов'язком було подбати про охорону промислових центрів, залізниці, залізничних споруд, станції, електровні, мостів, шкіл, церков тощо. Крім того, на доручення "Гриця" я мав намітити і приготовити відповідних людей для майбутньої адміністрації в Костопільщині на випадок війни і зміни влади. Охорона об'єктів каменоломні Іванової Долини, міст на р. Горині і склад вибухових матеріялів, що були замаґазиновані, входили в мої завдання. Це вже вдруге довелось мені плянувати охорону цього промислового осередку.

ПЕРШІ МІСЯЦІ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Ці заходи були дуже вчасні, бо 22-го червня 1941 р., три тижні після цієї наради, почалась німецько-совітська війна. Раннім ранком над нашою місцевістю загули німецькі бомбардувальники. Впали перші бомби в Здолбунові, Рівному, також в околиці Іванової Долини (хутори Пеньки, коло с. Ставок). Запанував хаос і розгублення. Роботи в каменоломнях припинились, адміністрація почала наспіх евакуюватись. Змобілізованим залізничним і іншим транспортом у поспіху відправлялись родини, майно, документація через Сарни на схід. Виїжджали також місцеві жиди-комуністи і жиди-втікачі з центральної Польщі. Декого з адміністрації лишили і вони вночі виконували обов'язки протиповітряної оборони та мали виявляти німецьких парашутистів. В цій групі був і я. Одної ночі, будучи черговим охорони головних будинків з директором кар'єру No. 2 Петром Нестерчуком, ми були свідками сварки членів адміністрації при поділі головної каси, яка нараховувала 600.000 крб. Остаточно касу поділено на чотири частини і вивезено тієї ж ночі. Таку службу не довелось мені виконувати довго, бо мене повідомили, що НКВД в Костополі має списки людей на розстріл, серед яких було і моє прізвище. Подав нам цю відомість знайомий поляк К. Блоцкі, робітник каменоломнів, що працював в НКВД в м. Костополі. В хаосі, що існував, не було важко непомітно зникнути з Іванової Долини.

Коли довідались, що Совіти замінували склади вибухових матеріялів і одинокий міст на р. Горинь, що єднав Іванову Долину з с. Злазне в напрямку на захід, ми повідомили про це місцеву організаційну сітку ОУН, щоб попередити населення перед небезпекою.

Період безвластя був відносно короткий. За кілька днів появились на роверах перші німецькі розвідчі і технічні відділи. Вони розмінували міст на р. Горинь і після того потягнулись безконечні валки автотранспорту з військовими частинами, артилерією, господарчими обозами. Все це ми спостерігали з невиразним, мішаним почуттям. Німецько-совітська війна в 1941 р. приносила надії на політичну зміну, на можливість здобуття української держави.

Тоді здавалось, що Німеччина була одинокою реальною силою, що могла розвалити тиранію існуючого, зненавидженого комуністичного режиму Совітського Союзу, що гнобив Україну політично, жорстоко експлуатував економічно, винищував фізично. Думалось, що німці йдуть "священною війною" проти комунізму і що, пам'ятаючи Першу світову війну, з зрозумінням віднесуться до прагнення українського народу до свободи.

З приходом німців виявились додаткові звірства совітських опричників, відкривались місця масових могил невинно помордованих людей. Так, тоді народні симпатії були по стороні німців. Німецьке військо, що перемаршировувало на схід, було прихильне, населення вітало їх, бачили в них визволителя і носія справедливого ладу.

Перебуваючи в той час проїздом у Сарнах, я бачив як селяни з сусідніх сіл привезли під будинок окружної управи пов'язаних на возах понад сотню овець у дарунок для німецької армії. Цієї акції ніхто не організовував, був це вияв почувань населення.

30-го червня 1941 р. Організацією Українських Націоналістів у Львові, на наказ провідника Степана Бандери було проголошено відновлення української дєржавности. Прем'єром уряду призначено Ярослава Стецька — чільного діяча ОУН(б). Він укомплектував коаліційний уряд, не лише з членів ОУН. Вістку про цю подію подавало Львівське радіо, пастирське благословення висловили найвищі українські духові наставники — митрополит Андрій Шептицький у Львові і єпископ Платон у Луцьку.

З наказу "Гриця", я мав зайнятись повідомленням про цю подію і організацією цивільної адміністрації в Костопільщині і Сарненщині. Про звільнених від більшовиків місцевостях покотилась хвиля мітинґів, на яких відчитувався Акт 30-го червня, склад Державного Правління, були промови та резолюції на його підтримку. В перших числах липня до м. Костополя прибув Андрій Луцик, який на доручення рівненської обласної управи мав очолити окружну управу в м. Сарнах. Перше величаве проголошення Акту 30-го червня відбулось, при великому здвизі народу, в м. Костополі. Після Служби Божої і молебну патріотичні промови виголосили о. Стефан Васильців і А. Луцик. Подібні мітинґи були проведені в сусідніх містечках на північ від м. Костополя.

Вдалось зареквірувати в Івановій Долині мале пожежне тяглове авто з шофером поляком (мій добрий знайомий Францішек Казімєрскі), який, правда, не знав про наші пляни. Цим кольоритним (це авто було яскраво червоне) транспортом, ми

втрьох — "Гриць", А. Луцик і я — виїхали до інших місцевостей, висилаючи кожночасно наперед людей, щоб повідомляли населення, приготовляли священика, на призначений для мітинґу день.

Слідуючим місцем проголошення після м. Костополя було старе історичне поселення з 16-го століття м. Степань. Службу Божу відслужив о. М. Берегович, хоч робив це нерадо, бо був москвофіл. Дальше проголошення відбулось у м. Бережниця, служив о. А. Білецький. У старому історичному містечку Дубровиця урочисті Служби Божі правили о. В. Пінкевич і о. Л. Гардасевич. Найбільш урочисто, з участю понад 5.000 тис. народу відбувся такий здвиг у м. Сарнах. Там служив і виголосив патріотичну промову о. Павло Фалько. Місцевий настоятель парафії —москвофіл о. Д. Палій, відмовився служити молебен у наміренні України. Вислано також двох представників на проголошення Акту 30-го червня до м. Пінська. Ці представники були там арештовані польською поліцією. З трудом удалось їх визволити при допомозі письменника Федора Дудка і архиєпископа Олександра Пінського.

Величаві народні маніфестації, при надзвичайному патріотичному піднесенні відбулись по всій Костопільській і Сарненській округах в початках липня 1941 р. Німці, які перемаршовували через ці райони далі на схід не ставили нам ніяких перешкод. Усюди ініціятива виходила від ОУН. Щоб уникнути хаосу, відразу приступлено до створення адміністративних установ. Головою Костопільської округи назначено Володимира Стефановича, його заступником був грек. кат. священик о. В. Данилевич (мав парафію в с. Великі Селища в Костопільщині), до управи ще входили: секретар Галина Гайденко, Г. Лущевська, С. Ясковець й інші. Посадником м. Костополя назначено Володимира Шпилькина.

Сарненську округу очолив А. Луцик. Мене призначено його заступником. До управи ввійшли: М. Гадзяцький, В. Теодорович, інж. В. Ґурандо, А. Хижняк, М. Бережнюк й інші. Головою м. Сарн став адв. А. Маринюк. Склад цих двох окружних управ був затверджений обласним управлінням в м. Рівному, що його очолював адв. В. Корноухів. До моїх обов'язків в сарненській окружній адміністрації додались ще інші. Шкільна Кураторія при Обласному Управлінні в Рівному, яку очолював Олександер Бусел*

* Олександер Бусел походив зі села Клевеня Рівненського пов. Належав до визначних діячів ОУН. Його брат, Яків Бусел ("Галина"), член Проводу ОУН, загинув пізніше в Галичині. В 1943 р. був арештований німцями й розстріляний у рівненській тюрмі.

і Леонід Мостович*, призначила мене інспектором шкіл в Сарненській і Костопільській округах. Ця посада давала мені можливість леґально порушуватись у терені.

Національна свідомість на волинському Поліссі, куди входила Сарненщина, була на низькому рівні. Не було там українських шкіл і української інтеліґенції, священики здебільшого були москвофіли. Проте відлуння та просякання впливів з національно свідомих районів сусідньої Волині будили цих віками приспаних людей. "Просвіта", судові політичні процеси членів ОУН в значній мірі причинились до їх національного усвідомлення. З приходом Совітів в 1939 р. при перших репресіях, засланнях, арештах свідомих українців — це усвідомлення почало набирати масового характеру.

Тут хочу навести приклад національної свідомости поліського селянина і його відношення до "ворога" з періоду совітської займанщини. Ідучи на проголошення Акту 30-го червня до м. Степаня, ми вступили з "Грицем" на перепочинок на хутір коло с. Тростянець і затримались у його знайомого. Був це вже літній селянин. Родину його совіти репресували і вивезли в Сибір, господарство знищили, землю забрали в колгосп, гордість його маєтку — пару добрих коней — забрав районовий центр і вони "панською" (з панського маєтку) бричкою возили представників совітської влади. Стративши все, господар, перебуваючи в підпіллі, не міг знести такої наруги і звернувся до "Гриця" за дозволом відібрати свої коні. Такий дозвіл йому дали і він викрав з району не тільки свої коні, а й бричку. Цими кіньми ми багато разів їздили в підпіллі. Господар обіцяв, що ці його коні, а тим більш бричка, є державним майном і ними буде їздити українська адміністрація. "Оце тепер їду до нього", — кінчав оповідати "Гриць", — "щоб йому про це нагадати".

В тому часі прийшли великі персональні зміни в організаційному проводі на Волині. На місце померлого провідника Волині Володимира Робітницького прийшов його заступник Ананій Закоштуй ("Василь").

Розконспіровані члени ОУН лишались у підпіллі. Деякі з

---

* Д-р Леонід Мостович вже тоді належав до визначних українських громадських і політичних діячів. Був політичним в'язнем польських тюрем, У 1943 був арештований німцями і засланий до концтабору (Авшвіц, Мавтгавзен, Мельк, Ебензее). Після війни виїхав до США, де став визначним лікарем й науковцем-радіологом.

Д-р Леонід Мостович — нар. 4 жовтня 1919 на Волині — діяч ОУН в Рівненській області, в'язень польських тюрем і німецьких концентраційних таборів, медицину закінчив у Німеччині й США, проф. радіології; живе у США.

наказу організації жили леґально, там де їх не знали, щоб брати участь в адміністрації, шкільництві, громадському житті, між ними був і я. Члени ОУН були в усіх центральних і низових адміністраціях, у поліції, господарчих установах міст і на провінції, в молочарнях, пекарнях тощо.

Як уже згадувалось раніше, окружним провідником ОУН Сарненської округи (Костопільщина, Пінщина, Сарненщина і Столинщина) був "Гриць". Після польських в'язниць і підсовітського підпілля він зустрів 2-гу світову війну з цілком зруйнованим здоров'ям. Особливо, при наявности інших хворіб, долягала йому астма. Відчував, що з таким фізичним станом не міг достатньо присвячуватись організаційним справам у цей важливий для української державности і народу час. Члени окружного проводу були приготовані на його відхід, лише не були певні, хто прийде на його місце. В липні 1941 р. на окружній організаційній відправі в с. Велика Любаша, в Костопільщині, "Гриць" офіційно повідомив нас, що він за відомом проводу ОУН ПЗУЗ відходить від організаційних справ і на його місце приходить "Дубовий" (Іван Литвинчук з м. Дерманя), якого він нам і представив.

Був це вище середнього росту молодий чоловік (молодший від присутніх), смаглявий, з чорним, як галчине крило, волоссям. Обличчя його злагіднювала приємна усмішка, яка, як пізніше доводилось бачити, зникала і тоді вираз ставав твердим і рішучим. Перше знайомство робило добре враження. Новий провідник намагався особисто поговорити з кожним членом, хоч відомості про всіх, напевно, зібрав ще перед цією відправою. Своєю безпосередністю і привітністю він відразу здобув наші

Галина Гайденко — нар. 22 травня 1917 р. в м. Остріг Рівненської обл., секретарка і перекладачка окружної управи в Костополі, пізніше арештована німцями за співпрацю з УПА й запроторена до концентраційного табору в Прибалтиці; живе в США.

симпатії і, мимо його молодости, ми відчули в ньому провідника.

В границях своїх дій "Дубовий" особливу увагу присвятив розбудові сітки ОУН у Сарненщині й північних повітах, рідко навідуючись у Костопільщину, яка, на його думку, була достатньо охоплена організаційною сіткою. За його намовою я також переїхав з Костопільщини (жив я тоді в Івановій Долині) в Сарненщину. Свої обов'язки провідника цієї округи він не обмежував лише до організаційних справ. У його орбіті зацікавлення був увесь комплекс життя округи, впливав на напрям праці окружних управ у м. Сарнах і м. Костополі. Здавалось, що ніщо не минало його уваги. Він знав про всю нечисленну інтеліґенцію округи, знав як найдоцільніше використати її можливості і знання. Звертав велику увагу на шкільництво і Церкву — найбільш доступний шлях до усвідомлення мас. Пригадував про забезпечення потрібними продуктами села, передбачаючи в них своє запілля і підтримку. Комунікаційні шляхи, мости, залізничні лінії доручав направляти і тримати під наглядом.

Особливу увагу звертав на персональний склад і укомлектування поліції. За його ініціятивою почали формуватися військові відділи окремого призначення в Костополі і Сарнах.

Цікавився німецькими військовими станицями (ортскомендатури), їх ставленням до української адміністрації, населення.

Дав наказ визбирувати і маґазинувати зброю, амуніцію і всяке інше військове майно. За це відповідав військовий референт округи "Гордій". Дозволив членам теренового проводу, що перебували в підпіллі, носити зброю. Крім того, "Дубовий" був надзвичайно діловим господарником. З його ініціятиви

почались вишукування всякої побутової вартости матеріяли — будівельні матеріяли, цвяхи, дріт, зокрема мідний, інструменти, сільсько-господарчий реманент, полотно (навіть мішки); речі особистого вжитку — взуття, одяг, білизна та інше. Все це відповідно маґазинувалось і бралось на облік. Ми, виконуючи його вказівки і накази, не раз дивувались: навіщо це все добро нам? В пізнішому побачили потребу, оцінили його передбачливість. "Дубовий" любив військову справу, зброю, коней (зокрема білих). Верхи на коні несподівано з'являвся то тут, то там, щоб перевірити виконання дорученого. Не раз приходилось дивуватись його фізичній витривалости.

Перебуваючи з ним у підпіллі, живучи не раз в одному приміщенні, приходилось ствердити, що це була людина одержима великою ідеєю, людина постійної наполегливої праці, з великими вимогами до себе й інших. В щоденному житті "Дубовий" дуже дбав про свою гігієну і зовнішній вигляд. Хоч носив на собі звичайну поліську сукманину, то вона була щодня тріпана й чищена, а під нею, хоч з поліського полотна, сорочка також завжди чиста (підсорочинок тоді не було). Часом пізно вечором, після всіх ділових занять, при доброму настрої ми стиха співали. "Дубовий" мав гарний ліричний тенор і часто заспівував свою улюблену пісню: "Розпрягайте хлопці коні".

Прибувши одного разу на побачена з ним, я застав у нього незнайому дівчину. "Дубовий" познайомив нас, додаючи, що це його наречена, Ольга Балабушка-Малецька. Я спочатку не повірив. Вона дійсно була нареченою "Дубового" і була в підготовці на виїзд на медичні студії до Києва. Багато пізніше розповідав мені о. прот. Артемій Селепина, симпатик ОУН (був недалеко на парафії), що він повінчав їх таємно і дав потрібні документи. Батько нареченої "Дубового", В. Балабушка-Малецький, жив у м. Сарнах. Мав за Польщі там кінотеатр. Відчинив його і за німців, які виключно мали право з нього користуватися. "Дубовий" вирішив зробити на них атентат і зірвати театр разом з німцями. Задум цей не був зреалізований через зраду помічника Балабушки-Малецького, що був польської національности.

Коли у відповідь на німецьку сваволю почалося творення самооборонних боївок. "Дубовий" цілком віддався цій справі. Боротьба поширювалася, з боївок виросли сотні, курені й загони Української Повстанської Армії з командним складом, дійовим штабом, з полк. "Климом Савуром" на чолі. Тоді "Дубовий" був призначений командиром військової округи УПА "Заграва". Ця ВО відзначалась своєю впорядкованістю, добір-

Гармаш ("Малий) — нар. в Галичині — окружний юнацтва в Сарненській окрузі в 1941-1943, комендант запілля ВО УПА "Заграва" в 1944, дальша його доля невідома.

ним старшинським складом, добре вишколеним і здисциплінованим вояцтвом.

Наші дороги розійшлися. Моя простелилася на захід, він залишався продовжувати боротьбу на рідній землі. Остання моя "зустріч" з ним була вже символічна, коли я побачив в 1949 р. його підпис під відозвою Воюючої України.

Новий окружний провід ОУН у Костопільщині і Сарненщині сформований у такому складі: Провідник — "Дубовий", культ-освітній референт — "Юрко", "Омелько" з заступником "Кирилом" (прізвища, ані даних про нього не знаю, походив з півдня Волині), "Дорош" — організаційний референт (пізніше шеф СБ), "Гордій" — Євген Лашин (походив з Галичини) — військова референтура, "Панас", "Остап" — господарчий сектор, "Ірина" (походила з Степанщини, була ув'язнена за Польщі; арештована і розстріляна німцями в м. Рівному) — жіночий сектор ОУН. На її місце прийшла „Ївга" з півдня Волині. Заступала її "Мотря" (Ольга Балабушка-Малецька), родом з м. Сарн, наречена "Дубового", студентка медицини в м. Кракові. Після короткого побуту в підпіллі виїхала до м. Києва з наміром дальших студій. Там хтось її видав німцям. Довідавшись, що вона наречена "Дубового", думали натрапити на слід "Дубового". Коли це не вдалось, розстріляли її в Бабиному Ярі в м. Києві. Ще був провідник юнацтва — "Малий" (дійсне прізвище Гармаш, з Галичини, мав родичів у Канаді). Він одночасно працював в спеціяльному секторі — виготовлення печаток і документів. Кожний з членів проводу, крім адміністративного чи іншого навантаження в леґальному секторі, мав додатково визначену організаційну працю:

вербування нових членів, занять з ними тощо.

Новостворена адміністрація на Волині і Поліссі з обласним центром у Рівному, що постійно пересилала в усі райони обіжники з відповідними напрямними, дуже скоро освоїла ці простори і принесла стабілізацію політично-громадського і економічного життя в терені. Урухомлено пошту, телефон, залізницю, організовано шкільництво. Почали виходити газети. "Костопільські Вісті" редагував Юрій Рибак — "Гриць", "Сарненські Вісті", — Микола Бережнюк. Відійшовши від організаційного керівництва, "Гриць", по змозі виконував ту чи іншу організаційну працю. З його ініціативи відбулося величаве перепоховання "Смоляра" — Аврама Фінчука. Тлінні його останки перенесено з місцевих могилок в м. Костополі до родинного села Ставок і поховано біля церкви. В перепохованні взяло участь 6. 000 населення. (Село Трубиці, в околиці якого згинув "Смоляр", у другий прихід у совітів, у 1944 р. було все виселене на Сибір, а могила Фінчука була знищена). "Гриць" недовго втримався на леґальній праці. Був арештований німцями і висланий до концентраційного табору в с. Шубків біля м. Рівного. В ньому перебувало багато арештованих членів ОУН. Вдало переведена збройна акція звільнила їх всіх і 28 осіб активних членів ОУН поповнили ряди підпілля в нашій окрузі. Місцева організаційна сітка збільшилась майже вдвоє, між ними було багато розумних і ідейних людей.

Ананій Закоштуй ("Василь") — нар. 1908 в с. Лаврів Луцького пов. — діяч ОУН на Волині, обл. пров. ОУН Волинської обл. 1941-1943, член КП ПЗУЗ 1941-1942; загинув від рук НКВД в 1944 (?).

В той час започатковано творення спеціяльних відділів окремого призначення. Носили вони військовий характер, виховували молодь в військовому дусі, навчали її володіти зброєю. До цих відділів приймали тільки тих, що приносили з собою зброю, чи еквівалентні її види: ґранати, мінометні стрільна,

Яків Бусел ("Галина", "Київський", "Дніпровий", "Шахтар") — нар. 1910 (?) в м. Клевань Рівенської обл. — діяч ОУН на Волині. Орг. реф. ПЗУЗ 1935-37, реф. проп. і редактор 1941-44, нач. пех. вд. ГВШ УПА і член Проводу 1943-45. Загинув у бою з НКВД 15 вересня 1945 в с. Бишки Козівського р-ну на Тернопільщині.

далековиди, військові палатки тощо. В Костополі такий відділ нараховував 450 людей і на цьому припинили приймати людей з огляду на побутові, санітарні і інші причини. Комендантом цього відділу став полк. А. Лиходько, старшина армії УНР, що прийшов з закордону, заступав його також старшина армії УНР сотн. Олександер Даниленко. В Сарнах, на доручення голови окружної управи А. Луцика, створено подібний відділ в кількости 275 чол. Першим комендантом цього відділу був Лашин ("Гордій"). З його відходом у підпілля на його місце призначено сотн. армії УНР М. Диткевича. Відділ цей в липні 1941 р., брав участь у похоронах жертв більшовицького терору, що їх знайдено помордованих в Сарненській тюрмі. На цих багатолюдних відправах були присутні всі працівники окружної управи, багато священиків і народу з довколішніх сіл. Відправляв і промовляв о. Павло Фалько, голова А. Луцик, голова міста Сарн, А. Маринюк. Тоді в спільній могилі поховано 277 помордованих осіб.

* * *

Вже в перші дні війни німецькі з'єднання без більшого зусилля зайняли ці північні простори Волині і пішли далі на схід, лишаючи "Ортскомандо", що репрезентували німецьку владу. В Костополі ця влада складалась з одного старшини і кількох вояків. До діянь української адміністрації вони не вмішувались, навіть у багатьох справах допомагали. Давали нам потрібні перепустки, посвідки і інші документи, як також

бензину для автотранспорту.

Маючи подвійне навантаження (організаційне і адміністративне), мені доводилось дуже багато працювати майже без відпочинку, бути в повсякденних роз'їздах. Встановлення адміністрації, шкільництво (моя ділянка) в цьому періоді вимагали великої уваги. Ми перебували в постійних розшуках за потрібними кадрами, транспортом, необхідним устаткуванням, людьми, матеріялами для ремонтів шкіл і всім іншим. Кружляти приходилось між двома округами (Костопільською і Сарненською), щоб своєчасно зв'язатись з потрібними людьми, дати відповідні настанови і відповіді. Народне шкільництво в цих районах було в дуже запущеному стані. Польща, з огляду на місцеві економічні проблеми, брак відповідних учительських кадрів, приміщень, високого відсотку неграмотности серед населення, не могла, та й не бажала, достатньо організувати і підняти на відповідний рівень освіту цих просторів. Польська адміністрація вела свою спеціяльну політику в відношенні до населення на цих землях, тримаючи їх на найнижчому рівні культурного і політичного освідомлення. Тут поняття національної свідомости зводилось до поняття "руський", "православний", "тутешній". Період підсовітської дійсности, хоч правда відносно короткий, не вніс ніякої поправи в шкільному питанні, тим більш, що школу совітський уряд трактував, у першій мірі, як пропаґандивний засіб для своєї політики.

Олександер Бусел — діяч ОУН на Волині. Нар. в м. Клевань Рівненської обл. Керівник обласної Шкільної Кураторії в Рівному від літа 1941. У 1945 арештований німцями і розстріляний у Рівненській тюрмі.

В своїх поїздках я побачив, що в багатьох осередках були знищені шкільні будинки, бракувало учителів, річних плянів навчання, шкільних підручників, приладдя тощо. В цьому

скрутному положенні, в питанні шкільництва, нічого не могла допомогти обласна Шкільна Кураторія в м. Рівному. Одначе, в місцях, де можна було укомплектувати школи, Кураторія спеціяльним обіжником доручала зробити перепис учнів шкільного віку і почати навчання. Організовано вперше дві українські середні школи: в м. Костополі і в м. Сарнах. Директор Костопільської гімназії В. Бичківський був згодом арештований і розстріляний німцями в Рівненській тюрмі, його дружина Раїса Клюк (родом з с. Тучина, біля Рівного), викладач гімназії, пішла в підпілля. Пізніше була зв'язковою і секретаркою "Павленка" (Ростислава Волошина). Приходилось зустрічати її у м. Львові в 1944 р. Згинула за більшовиків разом з "Павленком" у серпні 1944 р.

В цій гімназії викладав також Іван Мітринґа, колишній чільний член ОУН. Він також разом з дружиною пішов у підпілля і пізніше був політичним дорадником в штабі "Бульби". Середню школу в м. Сарнах очолив С. Зінкевич, згодом був арештований разом з сином, учителем гімназії.

ПОЇЗДКА ДО ЛЬВОВА З ОТ. ТАРАСОМ БУЛЬБОЮ

В м. Сарнах вперше прийшлось мені зустрітись особисто з Тарасом Боровцем — "Бульбою". Було це в початках липня 1941 р. "Бульба" був тісно пов'язаний з волинським Поліссям, жив там, політично активізувався за Польщі. Як вже згадувалось, відомості про нього були в нас скупі. Коли прибув з закордону в 1940 р,, і не маючи свого запілля і більшого гурту однодумців, знаходив притулок у сітці ОУН. Він не сидів довго на однім місці. Несподівано з'являвся і так само несподівано зникав. З вибухом німецько-совітської війни "Бульба" зі своєю боївкою мав напасти і відбити відділ змобілізованої совітами молоді в районі м. Рокітно коло м. Сарн. Познайомив мене з ним голова окружної управи в Сарнах А. Луцик. "Бульба" тоді був у віці 28-30 рр., високий бльондин з вусами і русявою бородою, вдягнений у військову форму совітського старшини, перехрещений двома поясами через плечі, з пляншеткою і наганом при боці, на голові мав совітську пілотку. Згадав, що про мене знає від свого приятеля Г. Янкевича (мій шкільний організаційний зверхник, що в свій час приготовляв "Бульбу" до іспитів у Рівненську українську гімназію) і від свого приятеля "Гриця", окружного провідника ОУН і радів, що ми зустрілись. Курив люльку, раз-у-раз випускаючи дим. Згадав, що він у Сарнах проїздом, має плян створення військових відділів і робить потрібні для цього заходи в німецьких комендатурах, але не має там більших успіхів. Хоч вдавав веселого, вичувалось, що в середовищі цього бандерівського осередку, не почував себе вільно. Його театральний зовнішній вигляд вражав своєю підкресленою військовістю, хоч військовиком, як пізніш виявилось, він не був.

Відношення "Бульби" до ОУН на цих просторах і до окружних управ було цілком коректне, а існуюча адміністрація толерувала його містичну діяльність. Він без обмежень міг порушуватись і діяти.

Його розмови з німцями насторожували від самого початку, але все таки місцевий провід ОУН оцінював його як людину чесну і патріота, хоч з певними дивацтвами.

Незабаром прийшлось зустрінутись з "Бульбою" вдруге в м. Костополі в початках серпня 1941 р. Виглядав він, як і

раніше, досить екзотично, хоч більш охайно і був підстрижений. Зустріч була сердечна, привітна. Приїхав він щойно з якоїсь обіцяючої щось зустрічі, як інформував, і збирається в поїздку до Львова,

"Маю певні проблеми", — казав він, — "потребую якібудь особисті документи і бензини, бо транспорт я маю свій. Допоможіть мені це все полагодити через ваших людей, то і вас можу взяти з собою". Пропозиція була на часі, бо я потребував деяких консультацій у шкільних справах, маючи надію одержати їх у Львові. Радо погодився їхати з ним.

Боровець Тарас ("Бульба"), отаман — нар. 9 березня 1908 в с. Бистрині Костопільського р-ну на Рівенщині — к-р "Поліської Січі" в Олевську в 1941, к-р УПА, пов'язаного із екз. урядом УНР 1942-1943, німецький політв'язень 1943-1944, ветеранський діяч і автор споминів; помер 15 травня 1981 а Нью-Йорку.

Через голову м. Костополя Володимира Шпилькина, що був моїм колегою з гімназії, ми скоро дістали 4 каністри бензини і посвідку з місцевої "Ортскомендатури", що їдемо до м. Львова в ділових адміністративних справах. Виїхали совітською тягаровою машиною до м. Рівного і, переночувавши там, на другий день прямували через Радивилів — Броди до Львова. Шоферував якийсь "землячок", мовчазний і непривітний, з Вінничини.

В дорозі "Бульба" говорив багато, залюбки і про все. Говорив відкрито і безпосередньо, але в його бесіді вичувалось певне роздратування. Курив люльку, висипав попіл і знов набивав. В розмові заторкав політичну ситуацію, війну, більшовиків і їх армію, німців і їх військову перевагу, дещо про свої пляни. Згадував, що має певний запас замаґазинованого військового майна, зброї, одягу, взуття тощо. Носиться з думкою утворення українських військових відділів. Потребує старшин і підстаршин, але ідейних і карних. У цій якраз справі їде на зв'язок до Львова, куди мають прибути люди з Державного

Центру УНР. По дорозі ми бачили всюди сліди війни. Ушкоджені танки вражали своїм масивом заліза. Коло м. Буська, заритий носом в землю, стирчав літак з червоною зіркою...

Вечоріло як ми прибули до Львова і стали на Ринку. Я не мав у Львові ніяких знайомих, ані організаційного зв'язку. "Бульба" пішов когось шукати і досить довго його не було. Повернувсь сердитий, бо на умовленому місці потрібних йому людей не застав. Порадившись, вирішили звернутись до поліції, щоб через них знайти нічліг. На поліції, що на той час була "бандерівською", наша поява, зокрема вигляд "Бульби", викликав виразне здивування і розгубленість. На питання, хто ми такі, "Бульба" заявив якомусь черговому, що він отаман "Поліської Січі" Тарас Бульба-Боровець у службовій поїздці з Полісся до м. Львова і що потребуємо десь знайти нічліг.

Олег Штуль — нар. 1 липня 1917 р с. Лопатичі Овруцького повіту Волинської губернії — представник ОУНм при штабі Т. Боровця в 1943, в'язень німецького концтабору 1943-1944, діяч ОУНм на еміґрації (голова ПУН 1964-1977), редактор й автор статей; пом. 4 листопада 1977 в Торонто, Канада.

Тоді вперше почув від "Бульби" назву цієї містичної організації і його становище в ній. Бо за час дотеперішньої організаційної і адміністративної праці на Волинському Поліссі ні про "Поліську Січ", ні його провід ми ні від кого не чули. Після певних нарад, поліція спрямувала нас на нічліг на вул. Академічну ч. 25. На поліції, не знаючи, що з нами робити, до якого політичного середовища нас приєднати і щоб нас позбутись, вказали нам цю адресу. Так зовсім припадково ми опинились у мельниківському центрі у Львові.

"Бульба" в своїх споминах: *Армія без держави,* на ст. 127 згадує про цю поїздку в такій формі: "У Львові з бандерівцями, як звичайно, ні до чого не можна було договоритись".

Така заява нічим не обґрунтована. "Бульба" їхав на зв'язок до Львова, щоб побачитись з представниками УНР, до яких себе політично зараховував. Не стрінувши нікого, він зовсім випадково опинився в осередку ОУН Мельника. Про якусь пляновану зустріч з представниками ОУН(б), чи ОУН(м) "Бульба" в дорозі нічого не згадував. Такі розмови і зв'язки з представниками ОУН(б) "Бульба" міг мати в себе на Волині чи Поліссі, де він тоді перебував і не потребував шукати за ними у Львові. На Академічній ч. 25, у Львові, прийняли нас гостинно, хоч стримано і з зацікавленням оглядали. Там я зустрів Олега Штуля, доброго знайомого з часів студій у Варшаві. Він запросив мене до себе на нічліг. В його приміщенні ми застали невеликий гурт людей, між ними Олену Телігу, яку приходилось зустрічати в Варшаві, Рогача і ще чотирьох незнаних мені людей. Ця група щойно перейшла кордон і в дорозі дальше на схід опинились у Львові.

Вечір пройшов у безконечних дискусіях. О. Штуль заступав позиції мельниківського середовища, нарікав на брак послуху в організації, про злиденні умови, в яких приходилось працювати за кордоном. Відповідаючи, я вказав йому, що ми за більшовиків у краю мали ще більш складні умови і не нарікали, працювали під посиленим терором, в умовах арештів, заслань і т. д. Відчувалось, що ці люди були мало зорієнтовані в відносинах життя Волині і Галичини в час совітської окупації, в період приходу німців. В розмовах доводилось говорити їм про проголошення Акту 30-го червня, про встановлення адміністрації, транспорту, пошти, шкільництва тощо. Не чули вони також про "Бульбу" і про його політичну орієнтацію. "Бульба" при цих розмовах присутній не був, він ночував десь в іншому місці.

На другий день нас запросили на більшу нараду, на якій було приблизно 50 осіб. Нас офіційно привітали як гостей з Волинського Полісся і провідник зборів попросив доповідачів до слова. Перший промовець, високий, в окулярах — говорив цікаво, в витриманому тоні, про політичну ситуацію, воєнні дії, про революційну організацію, про її відповідальну роль в цей воєнний час. Після нього забрав слово другий бесідник, що заторкнув справу Акту проголошення української державности, називаючи творців цього Акту безвідповідальними і ворохобниками, а самий Акт 30-го червня "дитячою витівкою".

Ми з "Бульбою" сиділи в першому ряді і він, поглядаючи на мене, іронічно підсміхався. Промовцями, як пізніше ми довідались, були Микола Сціборський і Омелян Сеник. Після

Улас Самчук — нар. 20 лютого 1905 в с. Дермань Острозького пов. Волинської губ. — письменник, публіцист і літературний діяч у діяспорі, автор численних повістей, романів і мемуарів, редактор газети *Волинь* у Рівному в 1941-1943; помер 9 липня 1987 в Торонто.

них говорив "Бульба". Помпезно представився як отаман "Поліської Січі", заявив, що він військовик і політика його не цікавить. Має на меті організовувати українські військові відділи, шукає за військовими старшинськими кадрами і в цій справі приїхав до Львова. "Бульба", в свойому слові, представив мене як знаного на Волині бандерівця "Омелька", що приїхав з ним до Львова в шкільних справах, підкреслюючи цим своє чітке відмежування себе від бандерівства. Пригадую, що така презентація мене вразила, бо цим він розконспіровував мене перед незнаними мені людьми, розкриваючи мій псевдонім.

Слова головного бесідника Омеляна Сеника мене також вразили, тому попросив слова і відповідав приблизно в такому змісті: Ми — членство Організації, що прийняли новий провід і перебули досить складну підсовітську дійсність, були йому льояльні і карні. Акт 30-го червня, про зміст якого, ми, члени організаційної сітки в Краю, були своєчасно поінформовані і наказ широко розпропаґувати його в масах — виконали. Були урочисті моління на площах і по церквах, здвиги народу, всенародні маніфестації мас, що нас підтримали. З наказу Уряду 30-го червня ми створили адміністрацію, урухомили залізниці, школи, пошту, забезпечили лад і безпеку і не збираємось цього відкликати. Дехто хотів мені відповідати, але дальші виступи припинено. "Бульба" не встрявав у цю міжпартійну політичну дискусію, не забрав ні слова, ні становища до того, що було мною тоді сказане.

Після спільного приняття нас з "Бульбою" розділили. Мене познайомили з якимись двома "професорами" для кон-

Іван Мітринґа — нар. 1909 в Бібрецькому пов. — студіював історію у Львівському університеті, журналіст і діяч ОУН, у 1942-43 шеф Політично-пропаґандивного вд. у штабі Т. Боровця; заг. 6 вересня в бою з червоними партизанами б. с. Вілія Остріжського пов.

сультації в шкільних справах. Нічого конкретного від них також не довідався. Вони мали ті самі проблеми в організації шкільництва, що й ми. "Бульба" конферував десь окремо в своїх справах. Зустрівшись вечором, вирішили на другий день виїжджати. "Бульба" довірочно поінформував мене, що він дуже задоволений з цієї поїздки, що він підписав військовий договір з представниками ОУН(м) про військову співпрацю і кілька старшин з цього середовища їде з ним на "Поліську Січ". Пригадую, що така заява "Бульби" про військовий договір викликала в мене особисто певне здивування. Відомим фактом було, що ОУН, почавши від його першого провідника Євгена Коновальця, а далі А. Мельника і С. Бендери, були завжди в опозиції до Державного Центру УНР і з собою не співпрацювали. "Бульба", як представник УНР і військовий отаман, не міг, отже, такого військового договору без відома і апробати своїх зверхників підписувати. З другої сторони, ні О. Сеник, ні М. Сціборський, що були тимчасово проїздом у Львові, не могли також без узгіднення з А. Мельником таких рішень приймати.

Кілька старшин з середовища ОУН (м), що на той час без діла знайшлись у Львові, правдоподібно, без нічиєї апробати і ніяких зобов'язань просто дали згоду їхати з "Бульбою", захоплені романтикою "Поліської Січі".

Між старшинами, що їхали з нами були: поручник Омельянів ("Домазар"), старший син полк. Петра Дяченка — Юрко, кілька молодих людей з Закарпаття і незнаний мені пан, що, як пізніш виявилось, їхав з дорученням ОУН(м) провести слідство в справі знаного на Волині мельниківського діяча

Ігоря Шубського. В останню хвилину попросили нас ще взяти з собою на Волинь письменника Уласа Самчука з двома великими валізами. Було тісно і тягарівка була вщерть переповнена. Моє місце в кабіні зайняв "маестро" Улас Самчук, а решта тіснилась у відкритому тягаровому авті ззаду. Всі, одначе, були веселі і співали пісень, В м. Буську тріснуло нам колесо, кінчалась бензина. Місто було повне німців. Це була якась німецька дивізія з труп'ячими відзнаками, що йшла на схід. Пор. Омельянів і один закарпатець, що добре знали німецьку мову, пішли шукати за бензиною, шофер розклався серед дороги латати колесо і ми йому помагали.

Надвечір виїхали в дальшу дорогу і заночували в великому селі на галицько-волинському кордоні з мішаним українсько-чеським населенням. На другий день "Бульба", іронізуючи, мені розказував, що Улас Самчук з жалем нарікав, що він за стільки літ вперше ступив на волинську землю і ніхто навіть йому квітки не підніс. Він з "Бульбою" ночував якраз у хаті чеських кольоністів. Цю подорож з нами зі Львова до м. Рівного він описав у творі "На білому коні". Скоро і без пригод доїхали ми до м. Рівного. Тут наші дороги розійшлися, "Бульба", як мені казав, мав їхати до німецького штабу в Житомирі на якісь дальші розмови. Я залишився в м. Рівному, маючи на увазі зустрінутись з шкільним куратором О. Буслом. Полагодивши справи, принагідним транспортом я доїхав до м. Костополя, а пізніш до м. Сарн, де мене чекали обов'язки.

Про цю спільну поїздку з м. Костополя до м. Львова в серпні 1941 р. в своїх спогадах "Бульба" мене не згадує. Натомість Олег Штуль (Шуляк) в своїй брошурі: "В ім'я правди", що він видав в 1957 р. на ст. 11, де він зводить порахунки з бандерівцями, стаючи в обороні "Бульби" як основоположника УПА на Поліссі, покликається на "знаного" бандерівця "Омелька" і наші розмови при зустрічі у м. Львові в 1941 р., вказуючи, що я ніби мав підтвердити, що впорядкування Волинського Полісся в період німецько-совітської війни належить "Бульбі". Він пише таке: ". . . Радимо звернутись до відомого на Поліссі (відомого тим, що там боролись) бандерівця "Омелька" — він нам особисто в 1941 р. у Львові в місяці липні (це було 7-го серпня — Р. П.) оповідав таке: "Ледве почалась війна, "Бульба" зібрав відділ своїх хлопців, щоб бити більшовиків, заводити адміністрацію і т. д." Такого сказати я не міг, бо такого не було. На початку німецько-совітської війни я нічого не чув про "Бульбу", не знав, де він перебував і як себе проявляв політично. Натомість Олег Штуль був на прий-

нятті, яке нам влаштовано було у м. Львові і чув мою відповідь О. Сеникові, що це якраз ми, бандерівці, взялись і впорядкували адміністративно Волинь і Полісся згідно доручення проводу ОУН після проголошення державности Актом 30-го червня. Поруч мене сидів також "Бульба", що чув все це і не заперечив мені. Можливо, що "Бульба" в розмовах з людьми з центру ОУН(м) у мою відсутність, підбиваючи собі ціну, міг таке говорити. Пізніш Олег Штуль був ділово пов'язаний з "Бульбою", бував на Поліссі і докладно знав дійсний стан. Знав, що "Бульба" від початку свого підпілля в 1940 р. до німецько-совітської війни і пізніше ніколи не мав свого запілля і опертя в масах на цих просторах. Все це, одначе, не пошкодило О. Штулеві, пишучи памфлет "В ім'я правди" вже на еміґрації, подати неправдиві інформації про діяльність "Бульби", свідомо фальшуючи зміст нашої розмови у м. Львові з 1941 р.

Приблизно два тижні після приїзду зі Львова до м. Рівного і дальше до м. Сарн я зустрівся з "Дубовим" і поінформував його про цю поїздку. Він з цікавістю розпитував про львівські настрої і про "Бульбу", його "Поліську Січ", бо його як військовика, зацікавила така назва.

Після загальних інформацій про організаційне життя в терені "Дубовий" доручив мені провірити повідомлення місцевої поліції про арешт совітських партизанів (яких ще на той час не було) в Клесівському районі в Сарненщині. Я відразу туди подався. Прибувши на місце, був здивований, коли побачив знайому мені групу старшин, які їхали з нами зі Львова на "Поліську Січ". Я поцікавився як вони опинились у такій ситуації. Оповіли слідуюче. Маючи вказівки "Бульби", з невеликими перешкодами добирались самі до його відділу, що на той час перебував у старому каменоломі в с. Вири, Клесівського р-ну. Відділ цей складався з неповних двох сотень і був щойно в стані формування. Різний там був склад людей за віком (хоч переважала молодь) і військовим вишколом. Вояки нарікали на невідповідні приміщення, поганий санітарний стан, харчування. Прибулі зі Львова пробули там недовго, а тепер вертаються і просять допомогти їм дістатись до м. Рівного. Оповідали дальше, що залишили відділ, бо не могли вжитись в існуючих умовах. Їхали туди, маючи про "Поліську Січ", з оповідань "Бульби" зовсім іншу уяву. Крім того дійшло до конфлікту між ними і комендантом відділу сотником Рогатим. Про нього відзивались як про людину не військову і боягуза. Боявся совітської партизанки, а вони його трохи лякали, пострілюючи вечорами в лісі. Остаточно заявили йому,

що виїжджають. Наняли дві фірманки і взяли напрямок на м. Сарни. Ідучи, співали "Катюшу", зупинялись по селах за харчами. Люди бачили в них зброю. Поліція запідозрила, що це совітська партизанка, зробила на них засідку, розброїла і арештувала. При них знайшли тільки дві пістолі і трохи грошей.

Мій добрий приятель полк. Петро Дяченко, батько Юрка Дяченка, пізніш не раз, жартуючи, казав: "Думаєте, що я не знаю як ви, бандерівці, мого сина на Поліссі в полон брали?" Визволивши цю групу старшин з "полону", я забрав їх до м. Сарн і вони при нашій допомозі виїхали далі через м. Костопіль до м. Рівного. З них тільки один старшина-закарпатець (псевдо "Гуня") виявив бажання залишитись у нашому підпіллі і згодом став викладачем на організаційних військових вишколах.

Це вдруге після заяв "Бульби" у Львові про себе як отамана "Поліської Січі", прийшлось конкретно ще довідатись від свідків про його "збройні сили" і місце їх постою. Про ніяку "Поліську Січ", ні про його "військові відділи" нам нічого перед тим не було відомо. Доходили лише чутки про самого "Бульбу", що він інтенсивно шукає зв'язків з німцями, веде з ними переговори, пропонуючи їм військову співпрацю. Як далеко цей процес його розмов з німцями зайшов, нам не було відомо.

Настанова ОУН була проти всяких розмов і політичних контактів з німцями, тому голова окружної управи в м. Сарнах і провідник "Дубовий" виявили бажання зустрінутись з "Бульбою", щоб ці справи його військової діяльности і переговорів з німцями вияснити. Тому, що я вже знав його ближче, мені доручено таке побачення зреалізувати. За якийсь час вдалось передати "Бульбі" побажання такої зустрічі. (Тоді я познайомився з його дружиною, милою, русявою жінкою.) На пропозицію зустрічі "Бульба" мені досить сердито відповів: "Не люблю політики і людей, що нею займаються, але я не боюсь розмов і радо з ким треба зустрінусь."

Зустріч така відбулась у другій половині серпня 1941 р. в м. Березно на Костопільщині, в хаті священика о. М. Павловського. Присутні були: голова окружної управи в м. Сарнах А. Луцик, голова окружної управи в м. Костополі В. Стефанович і я. Окружний провідник ОУН "Дубовий" був перешкоджений і не брав участи в цій зустрічі. Розмови були невимушені, у витриманому, приязному тоні. А. Луцик пояснив потребу цієї зустрічі і розмов. Треба було вияснити на яких позиціях стоїть

"Бульба" і яке його відношення до існуючої адміністрації на цих просторах. "Бульба" заявив, що він республіканець, визнає своїм зверхником Державний Центр УНР і з його наказу і уповноважень діє на Волинському Поліссі і в Україні. Авторитет існуючої адміністрації підтримує і шанує. Треба об'єктивно ствердити, що сказане ним відповідало правді. Не було до цього часу ні одного випадку, де б "Бульба" критикував, чи виступав проти Акту 30-го червня, чи адміністрації. Бував у Рівненській обласній управі, зустрічався там з людьми й полагоджував різні свої справи.

Після цієї офіційної зустрічі з головою окружної управи в м. Сарнах А. Луциком, "Бульба" в околиці цих двох північних округ рідко появлявся. Згодом стало відомо, що він залишив ці простори і перенісся з своїм відділом до містечка Олевська в Житомирщині, 80 км на південний схід від м. Сарн, на бувшій радянській стороні.

В його спогадах зустрічаємо опис "завзятих боїв" за це містечко, але якось довколишнє населення про них не чуло. В кожнім разі, він на якийсь час отаборився в м. Олевську і щойно тоді появилась назва "Поліська Січ". Видно, що ідея ця давно виношувалась ним, бо вже говорив про неї як реальність у Львові при зустрічі з середовищем ОУН(м) у серпні 1941 р.

Тепер, в м. Олевську він вже мав "Січову" територію, адміністрацію, поліцію. Почала виходити газета "Гайдамака". Життя цієї мікрореспубліки було підпорядковане шефові штабу полк. Петрові Смородському. Центр цей вважав себе "самостійною республікою".

ОКУПАЦІЙНА НІМЕЦЬКА "ЦИВІЛЬНА АДМІНІСТРАЦІЯ"

З відходом фронту дальше на схід почали зникати військові "Ортскомендатури", що часово репрезентували німецьку владу на зайнятих просторах. На їх місце прийшла "цивільна" німецька адміністрація. До м. Сарн прибув ґебітскомісар Ф. Гуала (F. Huala), тирольський німець, і його заступник Г. Штавплер (H. Schtaupler), німець зі Шлеська, що трохи розумів польську мову, людина ординарна і безоглядна. Відповідальним за господарство округи був призначений німець З. Бебе (Z. Bebe), Прибуло Ґестапо. Ця нова адміністрація почала систематично перебирати всю владу в свої руки. Мали вони на той час вже докладні інформації про характер нашої діяльности. В їх окресленні ми були ("Бандерабевеґунг") і вони мали вказівки як реагувати на наші дії.

Ситуація в терені, в зв'язку з цим, різко змінилась. Німецька адміністрація почала добирати собі допоміжні кадри: перекладачів, секретарок, шоферів, що були переважно польської національности і неґативно наставлені супроти українців. Були й українські вислужники, які інформували німців про все, що їх цікавило.

Вже з перших днів урядування німецької цивільної адміністрації розвіялось, якщо в кого вони були, ілюзії на українсько-німецьку співпрацю. Акт відновлення української державности 30-го червня 1941 р. німці не тільки не визнали, але жорстоко сплюндрували. Голову Державного Правління Я. Стецька арештували. Провід був арештований, частина уряду фізично знищена. Ціла організація ОУН(б), що за тим стояла, знайшлась поза законом. Наступили масові арешти активніших членів і прихильників ОУН, заслання до концентраційних таборів, розстріли.

Все вказувало на те, що здобуті в цій війні українські простори, були призначені для німецьких кольоністів. Для інтенсивнішого визискування Україну було поділено. З серпнем 1941 р. Галичину приєднано до Генерального Губернаторства. 31-го вересня створено Райхскомісаріят України, що його очолив Еріх Кох. Буковину, Бесарабію, землі між Бугом і

Дністром та Одеську область віддано Румунії. На кожній з цих територій заіснували різні адміністративні порядки і права, вірніше — повне безправ'я для автохтонного українського населення.

Призначена на наші простори німецька адміністрація і Ґестапо, зліквідували українську адміністрацію. В короткому часі ми відчули політику Великого Райху і весь тягар політичного і економічного гніту нових окупантів. Населення було оподатковане високими континґентами для потреб війни і Райху, що охоплювали всі види продуктів: зернові, картоплю, якої на Поліссі ледве вистарчало для своїх потреб, олійних, волокнисті, молочні продукти, яйця, худобу, коні і т. д. Населенню залишались голодні залишки навіть без права перемолу збіжжя. Всі млини були підпорядковані німецькій адміністрації. Рятувала "технологія" кам'яного віку — жорна, про які навіть пісні складали: "На Вкраїні земля чорна, ... На Вкраїні крутять жорна..."

Такий стан довів скоро до голоду в бідніших районах і по містах. Крім того, прийшли обов'язки дармової праці (нове кріпацтво) при німецьких державних господарствах (бувших радгоспах, які німці перебрали як державне майно), при оранці, сіянні, зборах урожаю. Додатковим, і не менш прикрим, був обов'язок робіт своїм транспортом при вивозі лісу на залізничні пункти чи тартаки, направі доріг тощо. Полісся мало низькорослу занедбану породу коней, убогий сільськогосподарчий реманент, і накладені німцями норми додаткової праці були їм не під силу.

Місцеве населення трактувалось, як батраки-наймити, не тільки без політичних, а взагалі без ніяких прав. Були заборонені всі політичні і громадські організації, шкільництво, лишивши тільки народні школи (4 кл.), Навіть церковне життя було підпорядковане німецьким чинникам.

Всі були вражені нелюдським відношенням до полонених Червоної армії, що в перших днях війни добровільно піддавались, а в полоні масово гинули з голоду, знущань, пошесних хворіб. Нараховують, що їх згинуло 2.5 мільйона. Це було в той час, коли німці потребували робочої сили в себе. Несподіваним наказом німецької адміністрації було виготовити списки людей на "добровільний" виїзд на роботи до Німеччини. Цей дивовижний і страшний наказ просто спаралізував життя цих простих, неграмотних людей, що часто не були дальше границь свого району.

Терор зростав, арешти, ув'язнення, концентраційні табори,

розстріли і вішання для постраху були повсякденним явищем. Восени 1941 р. я бачив повішеного селянина на телеграфному стовпі на шляху поміж м. Сарни і с. Доротичами, тіло якого німці дали дозвіл зняти аж на п'ятий день, бо їм донесли, що селяни, проїжджаючи, здіймали шапку і хрестились перед тим покійником.

Мені відомо про існування двох концентраційних таборів на Поліссі. Один знаходився недалеко м. Сарн, коло т. з. Орлівських хуторів. В'язнями там були переважно селяни, покарані за нездачу континґентів. В таборі вони копали торф на сусідніх болотах. Умови, як оповідали, були там жахливі, не було відповідних приміщень, харчів, знаряддя праці. Дохарчовували їх рідні, що приносили їм злиденну передачу, яку не завжди дозволяли передати. Другий концентраційний табір був в м. Людвиполі.

Згідно з політикою Великонімеччини, що була спрямована на винищення проводу кожного народу, жорстоко переслідувалась українська інтеліґенція і всі її, навіть просвітянські, діяння. В м. Костополі арештовано і заслано до концентраційного табору в Людвиполі голову м. Костополя Володимира Шпилькина, арештовано голову Костопільської окружної управи Володимира Стефановича, коменданта Відділу окремого призначення полк. С. Лиходька, коменданта поліції сотн. Олександра Даниленка, директора гімназії В. Бичківського і інших. В Сарненській окрузі арештовано і розстріляно голову Сарненського району О. Місечка, окружного агронома М. Хижняка і його брата, директора гімназії С. Зінкевича з сином і інших.

Щоб якось боротись з цим новим лихом, перетривати війну, зберегтись від тотального фізичного знищення, провід ОУН(б) поступово переводив своїх членів у підпілля, приготовивши для цього відповідні умови. Бо ж і підпільник мусить мати де переспати, перебути в негоду холод. Мусить щось їсти, в щось одягнутись і взутись. Про все це треба було заздалегідь подбати. Треба сказати, що в цій ділянці була переведена велика і надзвичайно зорганізована праця.

Допомагало в цьому те, що у нас вже було розбудоване запілля, майже у всіх селах діяла ОУН. Населення, побачивши нових "визволителів", всіма силами і засобами допомагало тим, у кому бачили своїх приятелів і, як пізніше виявилось, своїх оборонців і месників.

У той час зі становища голови окружної управи в м. Сарнах відійшов А. Луцик, а на його місце Рівенська обласна управа призначила мене. Моїм заступником став Василь Теодо-

рович. Та це вже були номінальні зміни на цих становищах, бо ніякого впливу і рішень на справи ми вже не мали. На цьому становищі пробув я кілька місяців (вересень-грудень 1941 р.) Фактично всю працю виконував мій заступник В. Теодорович, а я все ще їздив по районах, полагоджуючи шкільні справи. В кінці 1941 р. викликав мене Ґебітскомісар Ф. Гуаля і заявив, що він не дає згоди на продовження навчання в середніх школах і наказує їх ліквідувати. Одночасно замкнено фонди на оплату вчителів, на ремонт шкільних будинків, припинено доставу опалу до шкіл.

Тоді ж розв'язано існуючі військові "Відділи окремого призначення" в Сарнах і Костополі, залишаючи деяку кількість людей, утворюючи з них поліційні станиці по районах.

В листопаді 1941 р. була також зліквідована і "Поліська Січ" "Бульби" в м. Олевську. Відомо було, що "Бульба" офіційно демобілізував свій відділ з наказу німців і передав їм зброю. Після цього "Бульба", будучи проїздом у Сарнах, звернувся до нас з проханням виставити йому якісь документи, щоб могти порушуватись у терені. Якраз у той час залишив становище коменданта поліції в м. Сарнах сотн. М. Диткевич. На його місце, за моїм власним підписом, "Бульба"-Боровець був призначений комендантом української поліції м. Сарн. Фактично він своїх обов'язків вже не виконував, досить часто кудись виїжджав, на що адміністрація дивилась крізь пальці.

Попереджений про можливий арешт, "Бульба" в січні 1942 р. пішов в підпілля. За його голову, пригадую, була призначена висока нагорода в німецьких марках. Повідомлення про це довго висіло на будинкові Окружної управи в м. Сарнах.

Тоді скінчились мої зустрічі з "Бульбою" на леґальному становищі. Їх було немало, але всі вони носили характер принагідних, не ділових побачень, тому я їх не згадую, та одна чомусь винятково запам'яталась. Їхали ми з "Бульбою" і його дружиною в Костопільщині і зупинились на вечерю в спільного знайомого. По вечері виїхали, вже смерком, у дальшу дорогу. Господар дав нам на дорогу кошик запашних яблук антоновок. Ми їх у дорозі, гуторивши, їли. "Бульба" оповідав мені плян якоїсь дивовижної історичної повісті, що він плянував написати, а дружина його під ритмічний пересип піску під колесами, вже давно спала...

При зустрічі з моїм організаційним провідником "Дубовим", що вже від довшого часу був у підпіллі, я дістав наказ залишити працю в адміністрації і перейти працювати в кооперацію м. Сарн, передавши свої обов'язки В. Теодоровичеві. Це

нове призначення давало мені більші можливості порушування в терені, не викликаючи підозрінь. Голова Союзу кооператив у Сарненщині В. Білявський дуже радо мене прийняв і включив до нової праці.

В різних кооперативних справах багато разів я їздив до м. Костополя, Рівного, Пінська. При тій нагоді полагоджував також організаційні справи.

12-го січня 1942 р. мав доручення їхати з великим транспортом поліської мармеляди, що ми її виготовляли в м. Сарнах з чорних ягід, журавлин і гарбузів, щоб заміняти її в м. Рівному на цукор. Коли я йшов на обід, перестрів мене знайомий поліцай і попросив йти за ним. Відійшовши трохи, попередив, що Ґестапо пішло до моєї хати з наказом арешту. Подав мені напрямок, як вийти з міста і зв'язок, де затриматись. За годину я був в означеному місці. Там мене прийняли по кличці і заопікувались люди з місцевої підпільної сітки ОУН. Це був початок мого підпілля.

ПІДПІЛЛЯ САРНЕНСЬКОІ ОКРУГИ

Води, хоч втопися, лісу, хоч
запалися і їсти нема, хоч сказися.
(Народна поліська поговірка)

Специфічність північних просторів Волині була виняткова і над її характеристикою варто зупинитись. Полісся, це в основному, безконечні низинні простори, що місцями творять непрохідні болота, покриті лісом і чагарником, з ограниченою посівною площею і малоурожайним ґрунтом. Свого збіжжя, крім незначних ярових посівів і дрібної картоплі, населення не мало. Селяни випасали багато всякої худоби, маючи подостатком випасу і сіна.

Села на Поліссі найгустіше були положені вздовж більших чотирьох річок: Стохід, Стир, Горинь, Случ, що на півночі впадали в р. Прип'ять. Чим дальше на північ, села були щораз більше віддалені між собою, деякі з доступом тільки в суху пору року. Дороги між населеними пунктами були в природному стані. Колії доріг у піщаному мокрому ґрунті розходились у багатьох напрямках, шукаючи твердішого ґрунту. Траплялись кращі дороги, т. з. "накати" з круглих колод, спадок по німцях, що проклали їх в Першу світову війну. Необізнаному ці дороги і їх напрямок нераз траплялось губити, зокрема вночі. Був ще один комунікаційний шлях, т. з. "навпрошки", який радо використовували місцеві зв'язкові, знаючи кожне трясовиння і стежки звірів.

Населення було вбоге, в більшості неграмотне і національно мало свідоме. Простори ці приходилось усвідомлювати, мандруючи вночі від села до села, по хуторах, переважно пішо, з вічно мокрими ногами. Харчів було мало, нераз дошкуляв голод і хатні паразити. З огляду на конспірацію підпільники здебільша перебували по клунях чи хлівах, що творили нераз одну цілість. Як не дивно, а часом це мало психологічний вплив на настрій підпільника. Спокійне ремиґання корови, чи радісне іржання коня заспокоювало напняті нерви.

Особливо важко приходилось міщухам, не звиклим до таких примітивних житлових умов. Їх насторожували і нераз

Адміністративно-територіальний поділ України за часів німецької окупації

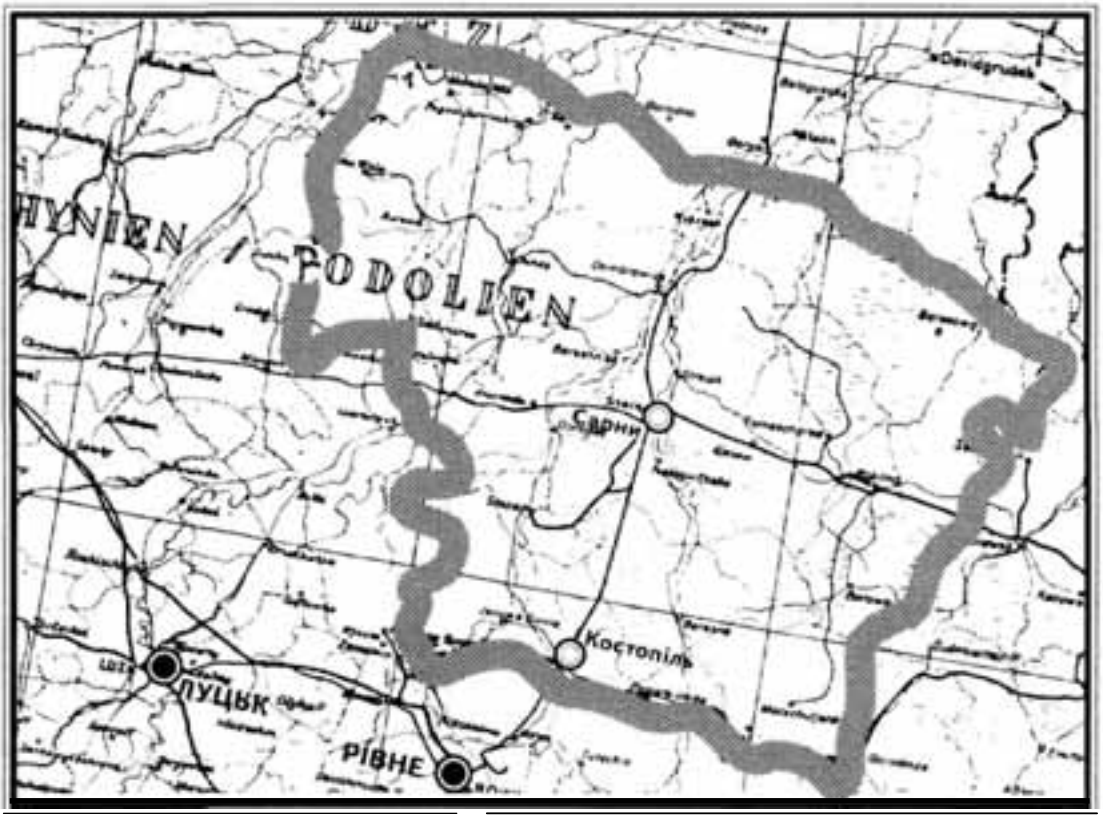

Схематична мапа Сарненської підпільної округи
(колишній Костопільський та Сарненський повіти)

відбирали сон крики нічних незнаних птахів і звірят. На Поліссі прийшлось зустрітись з тотемним пошануванням зміїв, яких тут у виді вужів було без числа. Ці "вужики", як їх ласкаво називали місцеві мешканці, на зиму забирались у місця, де і нам доводилось ночувати, і вони своєю вовтузнею викликали неприємні почуття. Я особисто не любив цих "вужиків", а що за повір'ям їх було гріх убивати, бо вони були символом добробуту, то мусів миритись з таким сусідством. У весняний період у застрашаючій кількості появлялись комарі. Я бачив прив'язану собаку, заїджену на смерть комарами і мошкою.

Дехто з друзів, зокрема з південної Волині, чи похідних груп, цих умов не витримували і дезертирували, чи відходили леґально за станом здоров'я. Знаючи ці простори, провідник "Гриць", у свій час, у підпільній дійсности, жартуючи пропонував відмовитись від Волинського Полісся як терену цілком "нерентабельного". Але нас, автохтонів цієї землі, ці умови не відстрашували. Населення радо горнулось до нас, охороняло перед ворогом, давало нам дах над головою і, хоч бідно, нас прогодовувало.

Початок мого підпілля не обіцяв легкого життя. Опинившись у підпіллі, волею чи неволею, довелось пристосовуватись до умов, які існували. Часом здавалось, що це понад мої спроможності й сили. Але обов'язок ще юнацької присяги — "Здобудеш, або загинеш" — не давав зійти з обраного шляху. Та й не було коли задумуватись над усіма невигодами чи небезпеками. Життя кожного дня зустрічало нас новими проблемами, які треба було вирішувати, а від цих рішень часто залежало життя багатьох людей. З їхніх поглядів вичувалось довір'я і певність, що "друг" чи командир "такий то" знає і вміє поступати як треба. В найкритичніших моментах це було вирішальним. Тоді все інше відходило на задній плян.

Коротко слід зупинитись над тим, як задовольнялись побутові потреби людей, що перебували в підпіллі. В загальному треба ствердити, що підпільний організаційний актив терену, в щоденному особистому житті, зводив свої персональні вимоги до найбільш необхідного. Крім того, кожний мусів пристосовуватись до оточення, в якому приходилось діяти: носити місцевий одяг, шапку, взуття, засвоювати місцевий говір. Конспіративні умови накладали також обов'язок якнайменше показуватись людям, щоб не наражувати на небезпеку не тільки себе, а й інших, особливо тих, що давали нам притулок. З початку 1942 р. підпілля ОУН в Костопільщині і Сарненщині не було чисельне, нараховувало 40-60 осіб.

Збільшення приходило здебільша за рахунок людей з півдня Волині, де відкриті безлісні простори не сприяли перебуванню підпільників і де їх було більше. Справою утримання їх займались місцеві організаційні клітини, що спрямовували людей до тої чи іншої хати, переважно заможнішої, до родин, що нам симпатизували, що давали нічліг і прогодовували. З одягом, білизною і взуттям була дещо складніша справа. Спочатку доношувалось своє, домашнє, часами доповнювалось у знайомих. Пристосовуючись зовнішнім виглядом до оточення, ми вдягались у саморобні теплі сукмани, які носило місцеве населення і яке легко можна було дістати у селян. Крім черевиків чи чобіт часто приходилось взувати онучі і постоли, що були специфікою місцевих умов (постоли — м'ягке взуття, плетене з липового, чи вербового лика, закріплялось на нозі волоками — вид шнура). Взуття це було добре в суху погоду і вигідне для дальших переходів. Але в негоду пропускало воду і ноги завжди були мокрі.

Зв'язковий, що перебрав мене з тимчасової хати, не міг мене поєднати з "Дубовим" тієї ночі і примістив по другому боці м. Сарн в с. Доротичі. В хаті, як він пояснив, перебувати було небезпечно, була близько дороги, тому він примістив мене в клуні-хліві. Перший раз в житті прийшлось ночувати в незнаній околиці і в такому холодному приміщенні, бо це був місяць січень. Глибоко закублившись у солому, накрившись рядном, яке дав мені господар, я просидів цілу ніч без сну. Ранок був гамірний, їхали фірманки, перегукувались сусіди, господиня прийшла доїти корову і хоч мене не бачила, неспокійно оглядалась. На снідання господар приніс солоного огірка і кусень хліба, кажучи: "Заховайтесь, паночку, і сидіть тихо до ночі, бо сьогодні попри хату часто їздять німці". Вдень, оглядаючись, господиня принесла кислого молока. Чекала поки з'їм, була малорозмовна, в її виразі очей я міг вичитати розгубленість і боязнь. На Поліссі звикли думати, що тільки злодій ховався, і вона ніяк не розуміла чого так багато людей тепер ховається. Вечором, я вже зустрів члена місцевого проводу ОУН "Гордія" на зв'язку в другому селі, куди прибув також "Дубовий". Побачивши мене, він радісно усміхнувся і жартуючи сказав: "Друже, ми вже давно працюємо для України, а ви ще німцям вислуговуєтесь". Сам смаглявий, як циган, з чорною, як смола бородою, був повний гумору і енергії. Пояснив, що тепер цілковито змінився характер і маштаб праці підпілля від того, що було за Польщі чи совітів у період 1939-41 рр. Кожний член ОУН, не зважаючи на становище, мусить

пройти відповідний вишкіл, а то і кілька, що включали: ознайомлення з конспірацією, військову вправність, володіння зброєю, економічно-політичні і пропаґандивні знання тощо.

Мене спрямовано на такий вишкіл у Костопільщину. Тут на одному хуторі зібрано нас 16 осіб. Місце було ізольоване, одинокий Дот No. 2 бовванів недалеко, засівши глибоко в землю.

Попереджено, щоб ніяких конспектів ні записок не робити, а все запам'ятовувати. Крім "Дубового", що викладав про зброю, інших чотирьох викладачів не приходилось перед тим зустрічати. Вишкіл цей включав впоряд, теренознавство, конспірацію, загальні знання про політичну економіку, українознавство і т. д. Вдень ми з приміщення не виходили. Військові вправи відбувались вечорами, з поясненням як поводитись у незнаному терені на випадок алярму, чи сутички з ворогом та інших непередбачених небезпек. Вишкіл тривав 3 тижні. Після вишколу "Дубовий" приділив мені "Миколу", що мав мене впровадити в район Сарненщини, познайомити з людьми, з якими доведеться зустрічатись, співпрацювати.

"Микола" походив з м. Висоцька на Сарненщині, за фахом учитель народних шкіл, старий член ОУН. З ним ми і почали мандрівку по цій окрузі. Знав він безмежну кількість людей, переважно сільської молоді, симпатиків серед селян, інтеліґенції, зокрема священиків, учителів. В наших переходах, майже завжди вночі з села в село, по хуторах у підміських околицях були йому знані не тільки дороги "навпрошки", броди й бродочки, переїзди через річки (Случ, Горинь), а навіть де і хто з селян мав човни і займався перевозом. Був він на той час під 60-ку, одначе витривалий у праці, легкий у ході, веселої вдачі, ініціятивний і відважний.

Як ілюстрація до цього може послужити хоч би й такий випадок. Переходили ми на нове місце вишколу і затримались на ніч в одному хуторі в лісі коло с. В. Ц. Сарненського району. Зв'язковий привів нас просто в сіновал, де ми вмостились спати, накрившись якимись кожухами, що приніс господар. Це був старий знайомий "Миколи", але тому, що він був "віруючий" (так себе звали штундисти), то заявив, що зі зброєю не хоче нас у хаті приймати, щоб все було згідне зі святим письмом, у якому сказане: "Що хто візьме меча в руки, від меча погибне". Але сіновал не хата і ми можемо там спати, і туди приносив нам їсти. В підпіллі ж був стан повсякчасного поготівля і зі зброєю ми не розлучались. На таку компромісову розв'язку ми погодились і часом у нього підночовували.

Для підпільників ніч не була часом відпочинку, кожен звук будив і насторожував. Так було і того разу. Якось перебули ніч і вже збирались вставати, як "Микола" подав мені рукою знак мовчати. Під нашим сіновалом і на подвір'ї щось відбувалось. Ми почули якийсь підозрілий рух, скрип возів, притишені голоси. Скоро зірвавшись, припали до дверей сіновала. Вже світало і ми могли побачити як з возів сходили якісь люди і подались до хати. Двох з них почали йти в напрямку нашого будинку, мабуть думаючи, що це хлів з худобою. Я відбезпечив фінку (коротка скорострільна совєтська зброя), "Микола" — свого нагана. Ми притаїлись і чекали. Але приїжджі, побачивши сіно, причинили двері і подались також за іншими до хати. Ми бачили, що один з тих, що заглядали до нас, мав пістолю.

Скоро двері з хати відчинились і звідтіля почали виносити якісь клунки і класти на вози, з яких чутно було жіночі і дитячі голоси. Частина грабіжників пішла до хліва і почала виганяти худобу, виводити коні. Один кінь вирвався з рук і за ним бігали, ловили. Ми були певні, що це була червона партизанка і не знали як нам діяти. В метушні на подвір'ї замішався синок господарів, він прибіг до нас і сказав, що ці люди побили тата і все в них грабують, тепер пішли за худобою.

"Микола", що дотепер стояв мовчки, твердо сказав мені: "Робіть, що вам скажу. Виходимо на двір, гукнемо на них, а я два рази вистрелю з нагана. Як не поможе, то пустите одну серію з фінки і тоді буде видно". За хвилину громовий голос "Миколи" і стріли з нагана не тільки звернули увагу грабіжників, але їх добре переполошили. Вмить запряжені вози виїхали з подвір'я, хто куди мав вільний простір і зникли в недалекому лісі. Ми зайшли до хати. Господар, постогнуючи оповів, що це була циганська банда, що втікла від німецьких репресій, а тепер нападають і грабують українське населення. В нього забрали з комори трохи сала і два кожухи. Тішився, що ми врятували йому худобу і коні і в подяку дав нам дозвіл заходити до хати зі зброєю.

"Микола" був типовий сільський інтеліґент-фільософ, що якраз добре пристосовувався до праці в цьому середовищі. Учительська праця помітно виробила в нього добрий підхід до слухачів.

Треба сказати, що заняття в 1941 р. масовою просвітянською працею на Поліссі не було чимсь новим. Членство ОУН діяло на цих просторах ще за Польщі. Одначе ця праця була

малоефектовна з огляду на недостатню кількість організаційних кадрів і складну специфіку цього терену.

Проголошення відновлення української державности Актом 30-го червня 1941 р. на Поліссі було одним найбільшим допоміжним фактором у пробудженні національної свідомости населення цього терену. Та маси потребували постійно усвідомлюючої праці, щоб ці настрої не притихали. Як приходилось шукати в таких умовах свідомого громадянина Української Держави на Поліссі?

Рівень і характер усвідомлення зводився, переважно, до рівня слухача, що був в основному малограмотний, малосвідомий, затурканий, хоч від природи здібний, з бистрим умом, ініціятивний. Це вперше прийшли до нього якісь незнані, але прихильні йому люди, за ним шукали, з ним говорили його мовою про речі, що його цікавили і від нього нічого не хотіли.

Штундизм, що перед тим був закинений на ці простори, не приніс нічого нового, захоплюючого в його житті. Це релігійне нове "об'явлення" було принесене з чужих вівтарів, чужими людьми, чужою російською мовою; цей рух, підтримуваний напливом релігійної літератури з Европи і навіть з США, якої не було кому читати і яку селяни радо вживали на цигарки, помітно малів. Під впливом нашої праці серед населення багато "віруючих" залишали "нову" віру, перестали ходити на "собранія". Деякі поповнили наші ряди і були активні в організаційній праці. Один з них, з с. Тинне Сарненського р-ну, був районовим провідником ОУН, мав псевдонім "Хліб".

У період розширення організаційної господарки, ми часто за згодою таких "віруючих" будували при їх садибах зимовики (підземні криївки). Це було досить добре забезпечення, бо їх не підозрювали в революційній діяльності, як таких, кому було заборонено брати, згідно св. письма, участь у збройній боротьбі. Організація ОУН принесла в ці маси нові гасла й ідею боротьби за свою національну окремішність, мову, школу, Церкву, стремління для здобуття державної незалежности, яка б це все їм забезпечила. Для цих просторів Полісся це були зовсім нові думки, що захоплювали, переконували, притягали. Тому ця наша, навіть просвітянська, а радше місійна праця серед населення, принесла скоро бажані наслідки. За нами почали шукати і допомагати.

Практично цю усвідомлюючу працю ми проводили запланованими на певні теми гутірками з невеликими гуртками людей різного віку. Авдиторію збирав нам місцевий організаційний актив. Часами були це люди з кількох осередків.

Місцем гутірок бували пильно охоронені лісові поляни, клуні, заможніші хати. Змістом цих бесід були найбільш популярні інформації про український нарід, його історію, географію, Церкву, минуле і сучасну діяльність. Доповідали ми на зміну. Слухали нас радо і з зацікавленням. Багато було питань до прослуханого. Часами ці запити носили льокальний і специфічний характер: Коли буде переміна влади? Чи будуть ділити землю? Коли змінять голову села? Чи можна до вас записатись? Яка віра правильна: православна чи штундизм?

В дуже короткому часі такими популярними гутірками вдалось охопити більшу частину населених пунктів Сарненщини і Костопільщини. Ставало помітним, що на горизонті мислення цих мас почало зарисовуватись видиво Української Держави, розуміння, що вони є частиною української нації і бажання їй служити ділом.

На нарадах проводу нас інформовано про дальші напрямні нашої праці, про політичні події, про положення на фронтах. Крім того, ми самі, перебуваючи в терені, старались при кожній нагоді довідатись, що діється в світі. Збирали ми ці вістки від знайомих, що жили вільним життям, з радіо, преси. Це було необхідне для нас самих і для праці, якою ми займались.

В квітні 1942 р. зібрано нас на черговий військово-ідеологічний вишкіл. Був це вже більший гурт людей у 37 осіб. Вишкіл відбувався в будинкові школи, що з огляду на ремонт стояла без вжитку. Школа була положена між суміжними селами Комарівкою і Тинне, Сарненського району. Тривати цей вишкіл мав 3 тижні. Викладачами були: "Галина" (Яків Бусел), проф. Л. Шанковський, "Дубовий", "Гуня", "Бористен", "Гордій". Тепер ми вже були досить обжитими в підпільному житті і спільне перебування в більшому згрупованні обіцяло бути цікавим. Багатьох курсантів я не знав, бо походили з півдня Волині. Зв'язковим цього вишколу був старий шкільний сторож "Мовчан", що жив самітньо в школі. Започаткували цей збір урочистим відкриттям. Заповідалась цікава програма.

В половині 1942 р. з півдня Волині прибув великий транспорт совєтської автоматичної зброї: скорострілів, фінок і т. д. Тоді з "Дубовим", "Гордієм" та охоронною боївкою ми перевезли на 4-х санях багато автоматичної зброї з Степаньщини у Сарненщину. При доставі на місце виявилось, що там було 53 кулемети системи Дехтярова, 16 фінок, рушниць і багато амуніції в мішках. Зброя ця, як пізніш стало відомо, була переслана з півдня Волині і з Галичини.

Цей вишкіл в основному був присвячений теоретичному засвоєнню цього роду зброї. А дід "Мовчан" запропонував можливість направити наше взуття. Багато взуття, в тому числі і мої, ще домашні, чоботи, відвіз він у сусіднє село Тинне, за два кілометри від нас. Тимчасово господарник доставив нам інше взуття. Того ж вечора повідомлено нас, що в с. Тинне несподівано зайшов великий відділ совітської партизанки і там отаборився. В школі проголошено гостре поготівля, перервано заняття, роздано додаткову зброю. Думки провідників поділились. "Галина", що був на той час нашою "зверхньою" владою, вважав, що треба негайно залишити це місце і, користаючи з ночі, перейти непомітно в більш безпечне місце. "Дубовий", як провідник терену, зовсім слушно вказував, що такий великий відділ людей, з харчами, зброєю і іншим майном не можна ніде конспіративно заховати. Пропонував зайняти бойове становище, перевести розвідку і чекати розвитку дальших подій.

Ця думка перемогла. Курсантів поділено на дві групи. Одна зайняла становище в школі, друга перейшла через дорогу в господарчі шкільні будинки для спостереження і можливої оборони. Дід "Мовчан" пішов у розвідку і приніс потрібні інформації. Село Тинне зайняв совітський партизанський загін Шматова, що за відомостями нашого звідуна нараховував понад 200 осіб. Чи всі були озброєні, дід "Мовчан" не міг сказати, бо бачив там багато жінок і дітей. Велику частину обозу становило їхнє майно.

Надвечір, спостерігаючи з клуні, ми зауважили, що в нашому напрямку наближалась валка з 14-ти саней, ми напружено чекали. Сані за саньми проїхала ця валка, не поспішаючи, під самою клунею. Ми бачили їхні неголені обличчя, бачили як вони курили, чули розмови, могли їх перечислити. Всіх було 23 особи. Це була лише мала частина тих, що зайняли с. Тинне. Як стемніло, донеслись до нас крики і стрілянина з сусіднього села. "Дубовий" послав у розвідку стрільця "Мурашку", що добре знав ті околиці. ("Мурашка" раніше був знаний на цілу Сарненщину злодій, суджений за Польщі, втік з в'язниці і ховався. Зустрівшись з підпільниками, захопився революційним рухом, включився в нього, був активний і відважний і поклявся більше не красти). Виявилось, що совітська партизанка грабує с. Комарівку, шукаючи за харчами і самогоном. "Дубовий" вирішив зробити на них засідку. Коли вони вертались, їх розгромили. Шестеро з них було вбитих, решта залишила транспорт з майном, зброєю і розбіглась. Тієї ж ночі Шматов залишив с. Тинне і вийшов з нашого

терену, забравши в трофей також все наше взуття, що там направлялось.

Зважаючи на небойовий склад вишкільників, к-р "Дубовий" не хотів тепер вступати з ним у повний бій. Пізніше, нераз, жартуючи говорив, що за те полатане-перелатане взуття, що шматовці забрали відступаючи, не варто було витрачати куль.

Після цього вишколу я очолив культосвітню референтуру нашого підпільного осередку, що охоплював Сарненщину, Костопільщину і українські райони Пінщини. Мені приділили до помочі "Миколу" і "Кирила" — мого заступника, що працював в підпіллі від липня 1941 р, і був добре обізнаний з простором Сарненської округи. "Кирило" запропонував розділити вишкільну працю і виявив охоту провадити вишколи в її східній частині в р-нах Рокітно, Клесів, на що я погодився. Охороною, зв'язком і безпекою цієї референтури зайнявся "Ярчук" (Тиміш Стельмах). "Ярчук", мій односельчанин, походив з с. Ставок, Деражненського р-ну. З ним я починав науку в народній школі, а в 30-тих роках обидва стали членами нелеґальної ОУН. За свою діяльність "Ярчук" був арештований і суджений за Польщі. За совітів знов пішов у підпілля. Перебував на Сарненщині, де мав рідню. Часто нарікав, що перебуваючи в підпіллі, напрацювався більше, як живучи леґально. Бо вдень, оглядаючись, молотив по чужих клунях жито ціпом, щоб віддячитись за пристанище, а вночі треба було відбувати підпільні обов'язки. Він, як і "Микола", були прекрасними провідниками, знали ці простори, людей, навіть їхнє приватне життя. Цей мій земляк-побратим був зі мною в підпіллі невідступно, охороняв, доглядав, як свого найближчого. Конче ще намовляв мене піти до знайомого йому в Степаньщині ворожбита, щоб нам поворожив і сказав, що з нами станеться. Але не довелось заглянути в майбутнє, бо того "волхва" вбила місцева польська партизанка.

Якось з "Ярчуком" ми переходили з Сарненщини в Костопільщину, знаними йому зв'язковими дорогами. Був червень 1942 р., йшли ми вночі, після дощу, і було тепло. На світанку спочивали в якомусь гайочкові, поскидали черевики, бо були мокрі, з'єднавши їх з учепкою торби, щоб можна було все нести в одній руці, неохоче піднялись і помандрували далі. А між іншим, тодішня наша підпільна торба була дуже схожа на сьогоднішню найлонову торбу. Пошита з полотна, з двома розділами, ця торбина приміщала все наше похідне майно. В ній, крім вишкільних, пропаґандивних конспектів, паперу, кіль-

кох олівців завжди були харчові запаси: шматок паляниці, цибулина, часами свіжий огірок, шматок сала. Цим нас завжди наділяло на дорогу жіноцтво з тих господарств, до яких ми заходили, не раз, навіть, нас не бачивши.

Йшли мовчки, в одному місці "Ярчук" пристав на хвилю, оглянувся, і ніби питаючи, сказав: "Зайдемо і зупинимось у Семена. Це наш чоловік, живе тут на хуторі. Він ще минулого року почав будувати нову хату і має пасіку, може почастує медом." Відчувалась утома і арґументація була переконлива. Залишивши стару дорогу, гайками ми круто повернули вбік і через калюжі попрямували до садиби Семена, що, як виявилось, була недалеко. Хата дійсно була нова, до неї прибудовувалась ще якась будівля, покрита свіжою соломою. В неладі всюди лежали дошки, тріски, дрова. Вже світало. Біля хати підбігла до нас мала собака, худа, в реп'яхах і почала до нас лащитись. "Ярчук" її відігнав, постукав легенько в вікно, збудив господаря, що, виглядало, не дуже нами втішився. Може боявся, може не хотів гайнувати з нами свій час, бо чекала робота. Звичайно в теплу пору року, з конспіративних міркувань було вказано до хат не заходити. З холодами приходилось шукати теплої, безпечної і прихильної хати, що служила нам довший час і де нас радо зустрічали, як своїх. Таку законспіровану родину, переважно чисельно малу, повдовілих, бездітних, самітних — мав кожний підпільник і старався не ділитись нею з іншими підпільниками. В окремих переходах, у мало знаних околицях, бували випадки, що вас нерадо зустрічали і старались якнайскорше позбутись. Приміщали нас денебудь поза хатою, господар виїжджав кудись, ніхто до нас не заглядав, не цікавився. Не раз не тільки без їжі, навіть без води треба було чекати дальшого зв'язку. Було боляче і неприємно знайтись у такій ситуації, але таких випадків не було багато.

Семен знав "Ярчука", запросив до хати, а господиня вже розводила на припічку вогонь. Свої речі я залишив надворі, а "Ярчук" вніс свої до хати. З'їли ми зготовлену господинею яєшню, посиділи, поговорили про нову хату, про забрану на поставку німцям телицю, про інші болючі для господарів справи і вийшли з хати, щоб йти до клуні переслатись. "Ярчук" ніс під пахвою свої речі і нагадав мені не забути взяти під хатою свою торбу. Але під хатою, де я її залишив, нічого не було. Заглянули до сіней і до хати, а торби нема. Склалась неприємна ситуація для нас і для господарів. Ми боялися втратити потрібну нам літературу, конспекти,

летючки, відозви, не згадуючи вже черевиків, харчів, що були разом з торбою. Почали міркувати — хто і навіщо вкрав? Злодій міг забрати черевики, а кому потрібна стара, заношена торба? Турбувала нас література, що, потрапивши до непевних рук, могла наробити прикростей господареві. Треба було нам якнайскорше забиратись звідти. Вийшовши за ріг хати, ми почули хрипливе собаче вовтузіння під прибудівкою. Господар поліз туди і несподівано для всіх витягнув мою ношу, яку туди собака затягнув, занюхавши приємний запах сала в торбі. Ми втішились з такої розв'язки, попрощались з господарем, що сварився з злодюгою собакою. За цими пєрепетіями про мед не було як і згадувати.

* * *

Більші культ-освітні вишколи в терені вдалось організувати в трьох осередках. Один у Сарненщині і два в Костопільщині. Ці вишколи охопили понад 150 осіб місцевого населення. Людей різного віку, статі, інтелектуального розвитку. "Микола" приготовив перший більший вишкіл у старому історичному містечку Висоцьк, охопивши інтеліґентніших членів місцевої організаційної сітки. Приємно було говорити до людей, які не тільки слухали, але й запитували, дискутували. Вишкіл плянували відбути в старому вітряку, що в ньому вже не мололи збіжжя. З огляду на те, що було багато учасників (47 осіб), були змушені групу розділити. Частина людей була в хаті власника вітряка (старого бородатого мельника, що ще пам'ятав російсько-японську війну з 1905 р. і любив про це говорити), а решта відбувала заняття в вітряку, що був з'єднаний з хатою переходом через маґазин, у якому колись тримали збіжжя. Зайшовши надвечір в будинок вітряка, ми відчули всю містику занедбаної, самітної, незвичайної будови, що стиха під вітер поскрипувала. Було навіть трохи моторошно. Цей перший більший вишкіл з серйознішою аудиторією, в цих незвичайних умовах, залишився приємним спогадом у моїй пам'яті.

Програми вишколів складались з найбільш загальних понять про Україну, її історію, географію, економію. Порушувались питання політичного характеру, говорилось про рушійні сили, що нуртували в народі і підіймали нарід до боротьби за державність. Згадувалось про українські визвольні змагання 20-тих років, про УВО, ОУН і їх провідників. Заняття, з перервами, тривали по 4-6 годин денно. Ночувати люди з

близьких околиць вертались до своїх домівок, забираючи нераз когось з дальших околиць. Решта ночували в приміщеннях, де відбувались вишколи. Жінки спали по хатах. Харчуванням і безпекою таких вишколів займалась місцева організаційна сітка.

Було помітне прихильне ставлення населення до підпільників. Люди намагались допомогти чим могли, розуміючи, що ці люди боряться за їхні інтереси. Політика окупантів сприяла цьому зрозумінню. Німці, почуваючи себе переможцями на фронтах, посилили терор на окупованій території, кривдячи її населення. Під виглядом перевірки виконання адміністративних наказів, німці виїжджали на села, грабуючи, тягнучи все, що попадалось їм на очі: одяг, харчі, самогон. Невиконання розпоряджень розцінювалось як саботаж і були запроваджені жорстокі форми покарання, про деякі я вже згадував раніше.

Були в наших рядах нові втрати. Згинув у перестрілці з німцями мій заступник "Кирило". Болючою втратою для нас була смерть двох жінок, матері і дочки. Чоловік і батько тієї родини, "Клим", був членом ОУН, що віддав для української справи свій час, цілу родину, дім і бідненьке господарство під м. Сарнами. (Було це підпільне приміщення "Дубового"). Ці дві жінки вийшли до міста Сарн за медикаментами і були захоплені на вулиці німецькою облавою, що ловила людей на вивіз до Німеччини. При них знайшли бандажі, медикаменти, сірники й інше. Того дня їх розстріляли як совітських партизан. Місцем розстрілу було окописько під містом, з якого вибирали пісок під будови, і там, майже щодня, німці розстрілювали людей і посипали вапном.

Вечором, з наказу "Дубового", його боївка віднайшла їхні тіла. Наступної ночі відбулось поховання в сусідньому селі Немовичі. Чин похорону відправив о. Павло Фалько.

Боячись, що "Климова" хата розконспірована, деякий час туди не заходили. Пізніш вернулись і викопали там у хліві перший зимовик. Над ним "Клим" тримав одну корову і 5 овечок. Цей конспіративний пункт, ще довго нам служив, бо був кругом оточений болотом. Високий, підмощений оборіг сіна з дашком на 4-х палях часто служив нам нічлігом, де кожний з нас мав свою нору. В липні 1942 р., одної ночі, коли я прибув на побачення з "Дубовим" і там ночував з своїми людьми, на подвір'ї почулись притишені голоси, спочатку ми думали, що це ще якісь наші підпільники знайшли сюди дорогу, але голосу не подавали. Якісь люди постукали

до хати, просили одягу, взуття, харчів. Господар виніс їм глечик молока і буханець хліба та ще дещо. Виявилось, що це були жиди, втікачі з Сарненського гетто.

За рік німецької окупації населення вже добре зрозуміло своє становище і як могло намагалось запобігти нещастю. Покривджене і безборонне, воно почало шукати поради і захисту в підпільників, у людей, які, як вони бачили, правильно оцінювали ситуацію. Але й підпілля і його провід не мали на той час ясної настанови. Питання самооборони все частіше обговорювалось проводом ОУН(б), але до якогось конкретного рішення в цій справі не доходило. Тим більше, що умови в поділеній Україні — були різні. Якщо в Галичині, що була приєднана до Генерального Губернаторства, ще можна було існувати, то умови в Райхскомісаріяті були нестерпні. Тому збройний спротив німцям розпочався на Волині і Поліссі. Провід ОУН тих просторів очолив цей самооборонний рух. Вже влітку 1942 р. по селах почали створюватись самооборонні відділи, озброєні боївки, які були підпорядковані тереновому проводові ОУН.

Велась докладна розвідча робота, що слідкувала за виїздом німців на села. Щоб не доходило до збройних сутичок, повідомлялось селян, які на той час ховали по лісах худобу і майно та загрожену вивозом до Німеччини молодь. Озброєні боївки почали відбивати вже стягнені німцями континґенти.

По Волині і Поліссі попливла чутка про партизанів, яка жахала німецьку адміністрацію. Наїзди на села трохи зменшились. Та змобілізувавши свої сили, німці задумали специфікувати Костопільську і Сарненську округи, в яких найактивніше діяла самооборона. Для цього вони спровадили з Рівненщини сотню мадярів. Перший їх наїзд був зроблений в с. Доротичі, недалеко м. Сарн. Вони нишпорили по хатах, побили декого з селян, грабували харчі і одежу. За декілька днів мадяри знов виїхали в напрямку с. Немовичі, але цим разом по дорозі їх обстріляла з кулемета боївка самооборони і вони налякані вернулись до м. Сарн. Після цього мадяри відмовили послуху німцям і від'їхали.

З огляду на великий наплив людей у підпілля господарка ОУН не могла всіх прогодувати і, не бажаючи обтяжувати населення, ми реґулярно відвойовували від німців награбоване ними майно і віддавали на потреби підпілля. Всі експропріяційні і інші виступи проти німців наших боївок, що цілий час зростали, тереновий організаційний провід старався в початковий період не розголошувати, щоб не збільшувати

терору проти населення. Німці довго не знали з якими партизанами їм доводилось воювати. Та вже під кінець 1942 р. спорадичні німецько-українські сутички починають носити характер організованої збройної боротьби, яку все частіше вигравала українська сторона. Тоді вже німці втратили контроль у терені і тримались міст і підміських околиць. Це особливо відноситься до районів Сарненщини й Костопільщини, де німецька сваволя була часово приборкана.

ПЕРШІ БОЙОВІ ВІДДІЛИ УПА

В культосвітній праці, в національному усвідомленні українського населення цих просторів в своїй правді, в розбудові кадрів ОУН пройшов майже цілий 1942 р.

В цьому ж часі на мене припав великий тягар організаційної праці. До нас напливали великі контингенти нових людей, в основному з півдня Волині, якими треба було зайнятись, познайомити їх з складними місцевими умовами і включити їх до праці. При цьому треба зауважити, що ознайомлення новоприбулих членів ОУН з новими умовами праці, зокрема тих, що прийшли з іншого терену, було досить складною процедурою, що забирала багато часу і відповідальности.

З жінками ця справа ще більше ускладнювалася. Одного разу мені випало відповідати за одну подругу, яка щойно прийшла до нас з похідної групи. На доручення "Дубового" я мав познайомити її тільки з одним районом. Перший день почали ми від вивчення назви сіл у тому районі. Виявилось, що вона з цим була досить обізнана, навіть більше, як я. А на першій мандрівці в сусіднє село, коли я її хотів пропустити перед себе на дорозі, вона звернула мені увагу, що на Поліссі жінка завжди йде ззаду за чоловіком.

Між цими людьми в половині 1942 р. прийшов і Перегійняк ("Коробка", "Довбешка"), майбутній перший сотенний УПА. На одній з відправ "Дубовий" познайомив нас з ним, новим членом підпілля, що прибув у терен. Був це середнього росту, міцно збудований, по військовому коротко стрижений чоловік, літ під тридцять. "Коробка" — приємно всміхаючись, промовив він і потиснув усім руку.

Мені випало впроваджувати його в терен, знайомити з людьми і навчати ходити підпільними шляхами. Мандруючи з ним ночами по зв'язкових пунктах, хуторами і селами, ми досить скоро звикли до себе. Приємно вражало, що "Коробка" був добре фізично заправлений і ніколи не нарікав. Був товариський і балакучий, з уродженою іскрою українського гумору. Терен для нього був зовсім новий і іншого, як він казав, "географічного стилю". "Про такий ліс і болото я ніколи не міг і подумати і ніхто нам ніколи не згадував про щось подібне", — говорив він.

Походив "Коробка" з Галичини*. Був суджений за Польщі за приналежність до ОУН. Вийшов з в'язниці на волю на початку війни 1939 р. За більшовиків був на еміґрації і, як член однієї з похідних груп, у 1941 р. повернувся до краю. Проте його затримали на Волині. Тепер він був спрямований до організаційної праці на Полісся. Все це знаю безпосередньо від нього.

Якось на світанку, проходячи краєм одного села, "Коробка" затримався біля кузні, що стояла самітньо. Коли я запитав, у чому справа, то він замріяно відповів: — "Доводилось замолоду працювати в такому підприємстві". За деякий час ми з ним дуже зблизились і заприятелювали.

Характерним для нього був його дуже твердий військовий "хід". Він як ішов, то так неконспіративно тиснув ту "святу земельку" і так гупав, що мусів переважно йти босоніж, а з ним і я. В цих мандрівках не бракувало не раз комічних ситуацій.

Одного разу над ранком ми, вже добре підтоптані і втомлені, добрели до зв'язкової хати на хуторах під м. Сарнами (с. Люхче). Господиня — вдова, вже літня жінка, що доїла вдосвіта корови перед вигоном на пашу, впізнавши, що це свої, завела нас на відпочинок до малого сіновала. Ми видрапались на сіно і з приємністю розмістилися до сну, щоб нарешті відпочити. Нараз, немов на команду, "Коробка" і я раптом зірвались на ноги. "Шляг то трафить, друзюню, що воно таке?" — вигукнув "Коробка". Я не дуже прислухався до дальших реплік, бо відчув, що на мені армія бліх і гризуть вони з садизмом від голови до ніг. Ми вискочили за хлів і, роздягаючись по дорозі, почали витрясати все, що було можна. Потім побігли до потічка і вскочили в воду. Викупавшись, ми попросились до хати і трохи вибачаючись, розказали господині про нашу пригоду. Вона переодягла нас у чисту білизну і, соромливо виправдовуючись, сказала: "Та воно кузька по людях є, а в тому сіновалі вже тиждень ніхто не ночував, то тому ті блохи такі кусливі".

Познайомившись з околицями, "Коробка" почав виходити в терен з іншими людьми, а потім і самостійно, та був призначений на становище заступника організаційного провідника ОУН округи.

Вертаючись одного разу на зв'язковий пункт, "Коробка"

---

* Д-р П. Мірчук помилково подає, що Перегійняк походив з Волині: *Українська Повстанська Армія, 1942-1952,* Мюнхен, 1953, ст. 33.

заблукав і вийшов на якусь лісову доріжку, пішов нею в надії, що вона його кудись виведе. В одній хвилині побачив недалеко перед собою двох озброєних людей, що зближались до нього. Звертати не було куди.

Григорій Перегійняк ("Коробка") — нар. у с. Старий Угринів Калуського р-ну на Івано-Франківщині — к-р першої сотні УПА на Поліссі; загинув у бою з німцями 22 лютого 1943 б. Висоцька.

Під м. Сарнами, недалеко Орлівських хуторів, був невеликий концентраційний табір, куди німці зганяли місцевих людей за різні невеликі провини, як невиконання того чи іншого контингенту, за малі кримінальні справи, чи з облав у місті. Ув'язнені працювали на торфовищі. Табір цей спочатку охороняла українська поліція, що мала свою станицю в м. Сарнах. Оце з двома такими поліцистами, що йшли на нічну зміну в табір, зустрівся "Коробка". Вони його затримали, запитали про документи, яких річ ясна у "Коробки" не було, і сказали йти з ними в табір. Подорозі "Коробка", зорієнтувавшись в околиці, попросився на хвилину з певної причини в кущі. "Думати не було коли, треба було діяти",— згадував він. "Я дістав з-за пазухи "шістку", за якою вони не шукали, і розззброїв їх. Бідні хлопці були так заскочені і налякані, що на мій наказ поклали мені зброю під ноги, а самі скоро подались назад." Два кріси і амуніцію "Коробка" "приховав у лісі". Ми її вночі віднайшли й забрали. Один з тих розброєних був пізніше ройовим у сотні к-ра "Коробки" і дуже не любив, як про це хтось згадував.

"Коробка" був військовиком і йому "Дубовий" доручив організувати перший військовий відділ — сотню для спеціяльних завдань, особливо проти карних експедицій, які німці висилали для поборювання спротиву населення, за нездачу контингентів, чи висилання молоді до Німеччини. Були часті

Сергій Качинський ("Остап") — нар. на Волині — військовий референт при проводі ОУН ПЗУЗ, організатор перших відділів УПА на Волині й Поліссі; загинув 11 березня 1943 в час наскоку УПА на німецький гарнізон в Оржові на Рівненщині.

випадки карання українського населення в наслідок провокативних убивств німців совітською чи польською партизанкою. Особливо вдалою була його акція визволення друга "Діброви" — старшого члена підпілля.

"Діброву" затримали шуцмани з м. Володимирця на Сарненщині, і в перестрілці з ними він був поранений та попав у полон. Німці, з надією дістати від нього певні інформації — перевезли його у Володимирець на лікування. Там він перебував під посиленою охороною поліції. На нараді теренового проводу ОУН з "Дубовим" було вирішено напасти на районовий центр шуцполіції і визволити "Діброву". "Коробка" з своїми "хлопцями" успішно справився з завданням. Про цей більший бій з німцями є згадка в бюлетні — *Вісті з фронтів УПА,* ч. 1, 1943 р. : "7-го лютого відбувся наступ першої сотні УПА на м. Володимирець. Найкраще відзначився своїм особистим прикладом одчайдушности командир сотні "Довбешка" ("Коробка"). Дім, що в ньому жили козаки, здобуто, шуцманів розброєно. Здобуто 20 крісів, 65 коців, амуніцію і інші речі. З сторони ворога впало 7 людей, включно з комендантом жандармерії. З нашої сторони — 1 вбитий і 2 поранених."

Пораненого "Діброву" перебрала на лікування санітарно-суспільна служба терену. Його я відвідав два рази на хуторах с. Великі Цепцевичі на Сарненщині. Після видужання він вернувся на Волинь.

На ширшій нараді членів ОУН у Дубровицькому р-ні провідник округи "Дубовий" поінформував нас, що німці плянують

масову акцію в терені, щоб очистити його від совітських партизанів та українського збройного підпілля. Ми дістали наказ законспіруватись, кожний у визначеному терені. Я в цей час перебував у Костопільщині, де німці винятково жорстоко розправлялись з місцевим населенням. Тут було багато польських колоній, що підтримували совєтських партизанів. При розправі терпіли і українські села. К-р "Коробка" відійшов зі своїм відділом на північ в околиці більших лісних просторів і затримався коло районового міста Висоцька. В одному з боїв з німцями там він і поляг. Про те так свідчать архівні матеріяли: "22 лютого ц. р. під час постою біля Висоцька німці з батальйонцями заатакували відділ УПА. Противники нараховували приблизно 200 душ. Відділ дав рішучий опір. Після приїзду допомоги німцям приблизно 350 людей, відділ відступив у ліс. Повстанці відступали неохоче, хотіли продовжувати бій. З ворожої сторони впало 20 людей. З нашої впав один повстанець і командир відділу — смілий "Коробка""*.

На черговій нараді окружного проводу ОУН присутні стали на струнко, щоб віддати шану першому сотенному УПА — командирові "Коробці", що впав геройською смертю на полі бою.

Німецькі карні експедиції на Волині і Поліссі стають з часом явищем постійним. Формувались вони переважно на півдні Волині і сягали північних просторів. Брали в них участь Ґестапо, відділи шуцманів, що складалися переважно з поляків і азійських народів, а часом з німецьких військових частин. Пригадую, літом 1943 р. частина бойової дивізії, що йшла на фронт, була затримана в м. Рівному і брала участь у карній експедиції в Костопільщині. Тереновий провід ОУН мав відомість про цю акцію і розіслав по організаційній сітці вказівки для населення як перебути цей час, щоб не мати більших втрат. Потерпів тоді найбільше районовий центр Людвіполь і декілька сіл у цьому районі. Так, напр., у селі Губків німці зігнали все населення села разом з священиком і причтом до церкви і спалили. Згоріло тоді також с. Великі Селища. В той же час в пацифікаційних німецьких акціях у Костопільщині тричі палено с. Злазне, с. Дюксин, с. Чудви, Велика Любаша й інші.

Північна Волинь у цьому відношенні була в кращому становищі, знаходячись дальше від таких військових і адміністраційних центрів як Рівне, Дубно, Володимир, Ковель. Наяв-

---

* Д-р П. Мірчук: *Українська Повстанська Армія, 1942-1952,* ст. 34.

ність німців у цих осередках була більш сконцентрована, з більшою кількістю війська, Ґестапо, шуцманів. Крім того самий терен півдня Волині, за малими винятками, був відкритий, безлісний, без натурального захисту, густо заселений. На півночі нас охороняли масиви лісів, болота, бездоріжжя, малозаселені простори. Там легше було законспірувати збройні відділи, які чисельно зростали. Жорстока озвірілість німців у ставленні до українського населення викликала свідомість, що тільки зброєю можна боронитись від напасників.

* * *

Передбачуючи зріст збройних сил, "Дубовий" дав наказ розбудувати і постійно поповнювати організаційну господарку. На одній нараді "Панас" — господарник округи, дістав вказівку цим зайнятись. Йому також приділено потрібну кількість людей. В зв'язку з розширенням засягу підпільної господарки і матеріяльних дібр, що почали наростати, було доручено розпочати будову маґазинів-зимовиків, де б ці запаси можна було переховувати. Відтоді приступлено до копання зимовиків для потреб підпілля. Крім загального копання зимовиків кожний референт був зобов'язаний приготовити кілька криївок у поодиноких районах для своїх потреб, у яких можна було переховуватись і працювати в виняткових ситуаціях. Для культосвітньої референтури ми приготовили два таких зимовики в Сарненщині і один у Костопільщині, забезпечивши їх у все необхідне: харчі, білизну, ліки, радіо, машинку до писання, вишкільні конспекти, папір тощо.

Деякі з зимовиків мали печі до огрівання з димоходами, що під землею були доведені до хатнього комина. Цю систему ми скоро закинули. Вернувшись одного разу над ранком з "Гордієм" у такий зимовик, ми скоро заснули. Розбудили нас якісь голоси. Ми швиденько вилізли у засторонок клуні, приготовили зброю і почали розглядатись, що робиться кругом хати і клуні. Не видно було нікого, все виглядало безпечно і спокійно. Ми вернулись у зимовик і щойно тоді зорієнтувались, що голоси виходять з печі, яка в літній час не вживалась і була накрита якимсь рядном. Ми її відкрили і зовсім виразно почули розмову господарів про їхні хатні справи. Тоді ми усвідомили, що й наші розмови можна було підслуховувати з хати. Після того ми змінили систему і виводили димоходи, присипані землею, в поле, чи зовнішній виходок ("вулик") тощо.

Дуже скоро наладналось полагодження побутових потреб підпільників. Цим зайнялось жіноцтво. Була розв'язана проблема зміни й направи білизни, одягу, взуття, харчів. На кожному зв'язковому пункті підпільники могли кожночасно, шляхом обміну дістати все необхідне, існували зимовики-склади, де маґазинували запаси. Господарче майно: вози, сані, збруя, коні, чи худоба перетримувалась у селян і в потребі можна було кожночасно ними користуватись.

В будівництві зимовиків ми вже здобули певний досвід. Знайшлись люди, часто неписьменні, які розв'язували складні технічні проблеми, проявляючи кмітливіть і практичність у цих складних умовах суворої конспірації. Хто знає українське село, той знає, що від сусіда тяжко щось заховати. Там знали, що і коли вариться в кожній хаті. Для зимовика треба було підвезти будівельний матеріял, вивезти і сховати викопану землю, поробити замасковані димоходи, повітряні труби і інше. Звичайно робилось це в той спосіб, що господар, який погоджувався, щоб у нього робили таку криївку, розпочинав будову якогось господарчого будинку. Це давало прикриття нашим роботам.

* * *

На нарадах чи зустрічах нераз виринало питання потреби своєї друкарні, що дала б нам змогу друкованим способом глибше проникати в маси, активніше відповідати на заклики більшовицької партизанки, розкриваючи обличчя режиму, за який вони боряться. Несподівано в жовтні 1942 р. к-р "Дубовий" доручив мені приготовити зимовик для підпільної друкарні.

Це завдання було інше від того, що ми виконували перед тим. Приходили додаткові технічні ускладнення, яких не було раніше, бо приміщення для друкарні вимагало інших умов, як приміщення під маґазин-склад. Після обговорення всіх питань, зв'язаних з цією справою, рішено побудувати такий зимовик на хуторах під Сарнами, на високому березі р. Случ. У цьому лісному закутку було тільки дві хати (двох братів). Один з них радо дав згоду на будову зимовика в його клуні і ми почали ночами звозити матеріял та все необхідне для будови. Найскладніше було затримати повну конспірацію, бо крім господаря і його брата решта родини не була втаємничена в цю справу.

Всіх нас працювало шість осіб, у тому числі трьох членів ОУН з іншої місцевости. Крім будівельних матеріялів ми мусіли

подумати про тяглову силу, потрібні інструменти, харчування, безпеку і т. д. Варила нам їсти мати господаря — вдова, з наших харчів, а їли і спали ми в клуні. Крім господині в хаті була ще старенька бабуня Палажка, що вже готувалась до смерти. Мала вона приготований в "останню дорогу" вузлик з чистим біллям, новою свитою, липовими, ще не ношеними постолами і кількома царськими рублями "на перевіз Харонові". З цією бабунею ми мали найбільше клопоту, бо вона всюди заглядала, все хотіла бачити, зі всіма говорила про свої життєві кривди і про смерть, що мала її від них визволити. З нею про ніяку конспірацію не можна було й думати. Єдине, що заспокоювало нас, це свідомість, що вона була вже старенька й мало що з баченого чи говореного пам'ятала.

Техніка будови такого роду споруд не була розроблена і ми в нашій праці були новаторами. Майстри вирішили впускати зимовик у землю зрубом, як колодязь. Землю вивозили й зсипали в недалеке озерце. Праця була тяжка, виснажуюча, бо відпочивати приходилось мало. Треба було в призначений час скінчити будову. Траплялись нераз комічні і непередбачені ситуації. На самім початку будови перший метровий рівень землі в застронку клуні ми вибрали без закладання зрубу, що було помилкою. Кругом клуні паслись свині. Одного теплого дня, наївшись, вони вклубились під клунею напроти сонця і один кабан провалився всередину зимовика, наробивши репету. Мусіли ми його зловити, накрити голову мішком, щоб не верещав і викинути надвір. Провалля замаскували дошками і соломою, а вночі засилали землею. Іншим разом бабуні Палажці видалось, що в клуні несеться червона курка й вона просила, щоб ми її впустили забрати "покладки". Ледве вдалось господареві (її внукові) переконати її, що ніякої курки в клуні нема. Та далі трапилась більша біда: почала сідати соха, а з нею і дах клуні. Соха — це один з двох високих стовпів, закопаних по обох боках току, що на них тримається дах клуні, Прийшлось нам добре поміркувати й попрацювати, щоб підняти соху до належного рівня. Та обидва господарі були добрими майстрами і дали собі раду з цією проблемою.

Майже місяць часу будували ми цей зимовик. Всередині він був поділений на три частини. Стіни і стелю ми виложили смоляним папером і дошками, щоб не сипався пісок. Справу освітлення розв'язали нам карбідові лямпи. Місто Сарни було великим залізничним центром і карбіду не бракувало. Коли все було готове, повідомили "Дубового" і він на трьох підводах привіз розібрану друкарню.

Історію цієї друкарні оповів нам "Дубовий". Він разом з "Коробкою" провели розвідку і в м. Олевську, віддаленому 90 км на схід від м. Сарн, знайшли друкарську машину. Здобули її разом з іншим приспосібленням — столом і ножем до різання паперу, фарбами та іншим і вивезли все в підпілля, прихвативши разом і її адміністратора. Цього адміністратора "Дубовий" забрав у підпілля, як додаток до друкарні, в надії мати обізнану з друкарством людину. Як пізніше виявилось, "додаток" не був щасливим, ні для нас, ні для нього. "Дубовий" думав, що бере фахівця складача чи друкаря, а взяв, як виявилось пізніше, совєтського патріота, який погодився на таку трансакцію, думаючи, що йде в совітську партизанку. Був це маленький і сухий чоловік, літ під сорок, хоч справи складання, як незабаром вияснилось, він не знав, а може не хотів знати, але знав українську мову і був технічним редактором. Прізвища його не пригадую, а в нас відомий був під псевдом "Тріска", яке сам собі вибрав. Друкарська машина була старою "слугою революції" і на ній ще, як казав "Тріска", друкувались палкі революційні відозви 1905 і 1907 років, "Цю "бабушку революцій" ми попросимо попрацювати тепер для нашої справи", — казав "Дубовий".

"Тріска", перейшовши короткий інструктаж про те, що можна, а що заборонено в підпіллі, працював, відживлявся і спав з нами в клуні. Хата господарів була тільки місцем, куди ми відпускали людей відпочивати і відлежатись у випадку хвороби. Для урухомлення праці в друкарні приділено до "Тріски" двох членів ОУН, "Щербака"* і "Данила", які досить скоро засвоїли техніку складання.

Додатково привезли нам 3 белі паперу, які ми порізали й змаґазинували. Папір цей "перебрали" к-р "Бористен" і к-р "Коробка" з фабрики паперу в м. Моквин, Костопільського р-ну. Про це мені оповідав к-р "Бористен", який полагоджував "дипльоматичну" сторону цієї справи. Знявши охорону, яка складалася з поляків-фольксдойчів, к-р "Бористен" наказав директорові фабрики, що також був поляк, видати в "імєню Жечипосполітей" всі запаси паперу для потреб АК (Армії Крайовей) і навіть залишив йому формальну розписку.

---

* Дійсне його прізвище Василь Луцик, інвалід, мав ушкоджену ногу. Загинув в підпіллі в 1944 р. Брат його, Андрій Луцик, псевдонімом "Лісовик", був у 1941 р. головою окружної управи в м. Сарнах. Пішов у підпілля і був культосвітним референтом у ВО "Турів" у к-ра "Рудого" в Володимирщині.

Моє приміщення і зв'язковий пункт були на іншому хуторі в лісі, на віддалі 2-х кілометрів від друкарні. Господар, старий дід, якому ми дали псевдо "Кашель", бо був ядушливий, радо погодився на наше перебування в нього. Його невістка-вдова була одним з наших зв'язкових і конспіраторів. Там ми маґазинували папір і всі запаси для успішної праці друкарні та приготовляли все необхідне для будови другого зимовика. За безпеку цілого видавничого осередку відповідав "Дуб" (син господині, де була приміщена друкарня, член ОУН). Він також тримав зв'язок зі зовнішнім світом.

Друкарня "Случ" (так її назвали) була готова і праця закипіла. Почав друкуватись *Бюлетень політичних подій,* що видавала Культосвітня референтура цих округ на підставі радіовістей, відозви і інші матеріяли, які нам присилали до друку. Пригадую великий наклад трьох відозв, на жаль, ні назв, ні зміст їх не збереглися в пам'яті.

"Тріска" був хворий, мав виразку шлунка, потребував спеціяльної дієти і часто перебував у хаті, що не викликало у нас підозріння. Підійшла зима. Впали великі сніги і захолодало.

"Тріска" простудився і ми його відправили до хати на парене молоко й інше домашнє лікування. Якоїсь ночі він вийшов і не вернувся. Всі розшуки за ним на близьких хуторах у лісі не довели до нічого. Підозріваючи зраду, я наказав негайно цей зимовик залишити, а все устаткування друкарні перенести в інше місце. За дві ночі ми розібрали друкарську машину, випорожнили зимовик і тимчасово змаґазинували все в клуні діда "Кашеля". На другий день я мав зустріч з "Дубовим" і поінформував його про цю подію. Було вирішено якийсь час тут затриматись, посилити охорону і чекати дальших подій. Малось на увазі те, що "Тріска" цілком не знав околиці, нічого не знав про другий зимовик.

Третьої ночі, в обійсті діда "Кашеля" загавкав собака й ми побачили дві підводи, а на них озброєних людей. Ми зрозуміли, що це були совітські партизани. Дід "Кашель" вийшов з хати і пішов з ними до хліва. Я, озброєний "фінкою", стояв за дверима в сінях. У клуні з кулеметом залягли "Щербак" і "Данило". Ми чули як з криком наїзники вимагали від господаря коней, збіжжя і худоби. За хвилин 10, забравши телицю і "наш" мішок вівса, грабіжники поспішно від'їхали. Заспокоївши хатніх, ми зайняли в снігу становища і чекали до ранку. Вже світало як з лісу донеслись стріли і незабаром побачили якусь постать, що бігла до нас. Як роздивились

ближче, то впізнали, що це був "Дуб" з хутора, де була друкарня. Був він в одній тільки сорочці і босий. Ми забрали його до хати, напоїли самогоном, накрили кожухами, "щоб дух з нього не вийшов", як казав дід, і почали чекати на його розповідь.

З його оповідання стало відомо, що "Тріска" вночі навів на його хутір совітських партизанів з сусіднього села Карасина. Видно, що "Тріска" до втечі готувався давно і пляново. В зв'язку з хворобою часто бував у хаті і радо говорив з старенькою бабунею Палажкою, від якої довідався про околицю і виробив плян утечі. Вийшовши в терен, він натрапив на польське господарство в лісі, й вони його спрямували в с. Карасин, де були червоні партизани. Привівши їх на хутор "Дуба", "Тріска" господарював як у себе вдома. Ходив всюди і все показував. Більшовики остерігались лізти в зимовик, боячись, що він замінований, і заставили першим лізти "Дуба", за ним спустились і вони. Дивувалися що такий законспірований вхід і, що "такая раскошная, громадная і чистая квартира". Почали грабувати господарство. Забрали всю худобу, пару коней, свині порізали і посмалили на місці, пограбували все хатнє майно, кожухи, постіль. А "Тріска" навіть відібрав у старенької баби Палажки її вузлик, знаючи, що там є золоті царські рублі. Хотіли спалити ціле господарство, але, мабуть побоялись, що буде далеко видно заграву і це може їх розконспірувати. Від'їжджаючи, забрали "Дуба" з собою. По дорозі роздягнули його до білизни, роззули й сказали, що воно й так не буде йому вже потрібне. Валка складалась з біля 50 людей на 12-ти санях.

"Мене", — як оповідав далі "Дуб", — "посадили на передні сані біля фурмана, щоб я показував дорогу. Попередили, що при спробі втечі — застрілять. Ідучи повз хутір діда "Кашеля", що лежав збоку дороги, кілька задніх саней подались у тому напрямку. Решта стояла на дорозі і чекала на них. Командир, що сидів за мною, лаявся і поспішав, бо вже почало світати. Вистрілили з рушниці, як сигнал, щоб ті з хутора їх доганяли. Коли вже всі були в зборі, я чув, що питали за "бандеровцями" і наказали їхати далі. На першому роздоріжжі в лісі стали, бо падав сніг і цілком замів шлях. Мені сказали злізти з саней і йти шукати дороги. Чув я, як клацнув замок рушниці. Пройшов я тоді трохи, скочив у ліс між молоду соснину і почав бігти, падав, вставав і знову біг. Впало кілька стрілів і все затихло. Знаючи терен, я почав бігти в сторону діда "Кашеля", бо до своєї хати боявся."

Ранком ми стягнули дві боївки з сусідніх сіл і "Дуб" повів нас на с. Карасин. В селі ми застали совітську заставу з двох роїв, вступили з ними в бій і відбили в них частину пограбованого майна, в тому одну друкарську машинку, яку ми раніше не забрали, бо була зіпсована й "Дуб" мав її відвезти до направи.

Згодом, від селян з Карасинських хуторів ми довідались, що "Тріску" совітські партизани розстріляли, як зрадника, за співпрацю з ворогом. Залишивши друкарню під посиленою охороною, з доручення "Дубового", ми з "Щербаком" поїхали шукати іншого відповідного місця під зимовик для неї. Скоро таке місце знайшли в Дубровицькому районі. Виникла проблема перевезти цей великий тоннаж на другий бік річки Горинь. Добре озброєна боївка к-ра Дороша, замаскована під валку селян, що відвозять до району контингент збіжжя, перевезли цілу друкарню через міст в Дубровиці і дальше на означене місце.

Приготувавши зимовик на новому місці, ми знов за якийсь час урухомили працю цього видавничого центру. До праці прислали нам ще двох людей, а мене знов відкликано на інший відтинок праці. Керівником цього осередку став мій заступник "Микола".

* * *

На одній нараді "Дубовий" поінформував, що нас зобов'язали наладнати контакт з сусідньою Житомирщиною висиланням туди людей для організаційної праці. Дотепер були тільки спорадичні зустрічі і спроби в тому напрямку. Було це фактично велике завдання, до якого ми не були приготовані. Бракувало відповідних кадрів зі знанням цієї нової території, мови, боєздатних людей, з огляду на совітську партизанку, що там з'явилась. Після докладних обговорень, вирішено вислати туди рейдом невеликий збройний відділ — сотню для пропаґандивних цілей, щоб познайомитись з місцевістю, людьми і умовами праці.

Довелось добре попрацювати всім причетним до цієї справи. Була сформована сотня з спеціяльно вибраних стрільців, що вже були в боях з ворогом, більш грамотних, ідейних. Було зрозуміло, що місія цього відділу буде досить складна, що здані вони будуть на самих себе, без підтримки прихильного запілля. Крім того, територія, куди вони йшли, була виснажена економічно. Недостаток перед війною на цих підсо-

вітських просторах був явищем загальним, а фронт, що перекотився, зруйнував ці землі ще більше. З відомостей, які доходили до нас, ми розуміли, що населення промишляло як могло, але розраховувати на їхню матеріяльну допомогу не було можна. Тому господарча референтура дістала наказ випосажити цю сотню у все необхідне і нове. В обозі відділу був відповідний запас харчів. Пам'ятаю, що виготовляли спеціяльно для них сухі коржі (галети) і багато м'ясних консервованих харчів. Озброєння цієї сотні також було інше, модерніше, додано багато автоматичної зброї. Командиром сотні призначено "Верещаку". Прийшов він з півдня Волині з невеликим відділом (одна чота) вліті 1942. Був "Верещака" високого росту, стрункий молодик, приємний і стриманий в розмові, з доброю військовою виправою. Я був свідком вимаршу цієї сотні в Житомирщину. Було це при кінці 1942 р.

Минуло кілька місяців. Зовсім припадково, в холодний вечірній час, прибились ми з "Гордієм" на хутори коло с. Тинне і затримались на нічліг. Від зв'язкового ми довідались, що "Дубовий" перебуває в сусіднім селі. Маючи до нього певні справи до полагодження, ми умовились зустрітись з ним на другий день. Я був вдоволений, що так все добре складалось. Повечеряли, виставили охорону і лягли спати. За годину нас розбудили і повідомили, що нас негайно викликає "Дубовий". Виявилось, що йому донесли звідуни, що в околиці несподівано появився якийсь підозрілий озброєний відділ, тому він вирішив забрати нас в більш безпечне місце та й підсилити свою боївку нашими людьми.

Скоро вияснилось, що це підійшов відділ к-ра "Верещаки", що вертався з рейду в Житомирщині. Прийшли вони вкрай виснажені і виголоджені. Мали з собою кілька хворих стрільців, але були в доброму моральному і боєвому стані. Оповідав к-р "Верещака", що населення спочатку сприйняло їхню появу підозріло, боялись провокації. По деякому часі почали відноситись до них прихильно і їм симпатизували. Боялись комуністичної партизанки, що оперувала в терені і тероризувала населення. Не була вона чисельна і носила льокальний характер. Відділ к-ра "Верещаки" мав з ними кілька малих боїв, хоч старався не входити з ними в збройний конфлікт.

К-р "Верещака" розказував, що представники червоної партизанки запропонували їм зустріч і переговори, на які він відважився піти, взявши з собою більшу охорону. Забезпечивши околиці хати, з якої тимчасово виселено господарів,

розпочались розмови. Присутніх було по трьох представників з кожної сторони. Кілька людей з охорони к-р "Верещаки" стояли коло печі і на умовлений знак мали почати оборону, якби в цьому прийшла потреба. А в самого "Верещаки" завжди була під свиткою відбезпечна автоматична зброя. Представники червоної партизанки принесли з собою дві пляшки самогону і все пропонували випити на "мировую". Після відмови почались ділові розмови. В процесі переговорів к-р "Верещака" зорієнтувався, що совітські представники були мало освічені і їхні позиції були загальні, зводились до боротьби з спільним ворогом, з німцями. К-р "Верещака" скоро зрозумів, що це засідка, щоб його зліквідувати. Коли в сінях почувся підозрілий рух, на його знак охорона крикнула совітським емісарам підняти руки. Трьох червоних, що вскочили до хати, "Верещака" скосив автоматичною зброєю. Після цього випадку червона партизанка почала більше респектувати наші рейдуючі відділи і мали можність вільніше почуватись у районах Житомирщини в нашій організаційній праці. Відпочивши якийсь час в Сарненщині, відділ цей був доповнений свіжими людьми, забезпечений у харчі, одяг і все необхідне, відійшов знову на схід.

ПІДПІЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ

В моїй розповіді з підпільного життя нераз згадувалось про зв'язок. Була це одна з найважніших референтур організації, що за характером своєї праці тримала в постійному контакті між собою всі клітини організаційної структури в підпіллі, а також зв'язок з леґальним сектором. Ця своєрідна підпільна поштова служба безупинно доставляла листовну пошту, повідомлення, інформації, накази, займалась пересуванням людей у терені, працювала без затримки і певно. Провідники зв'язкових осередків добирали при допомозі організаційної сітки довірених людей, потрібний транспорт, встановлювали зв'язкові лінії і за них відповідали. Зв'язкові пункти були прикріплені до законспірованої хати, з добрим непомітним доїздом, віддалені хутори тощо. Зв'язковими пунктами по містах, через які проходила організаційна "пошта" часто служили для того створені крамнички, книгарні й інші заведення, які дозволяли на більший рух людей. Таку крамничку з книжками, пресою, вишивками, нитками і т. д. провадили в м. Сарнах жінки, пов'язані з підпіллям.

Крім звичайого зв'язку існував ще т. з. приспішений зв'язок (кур'єрський), яким послуговувались у виняткових випадках: при переїздах важливих осіб з проводу, людей з похідних груп, ранених, цінного багажу (перевіз зброї), переїздах в інші віддалені ВО УПА. Таку зв'язкову лінію я пізніше мав нагоду використовувати при моїх виїздах на південь у Луччину, Володимирщину, Ковельщину. Працівники зв'язку, зокрема далекобіжного, мали право носити зброю.

Зв'язковий центр був пов'язаний з тереновим проводом ОУН, що знав як, де і кого можна знайти. Кожний член теренового проводу, кому була адресована пошта, віддаляючись у своїй праці від місця перебування, завжди інформував про місце свого слідуючого побуту. Звичайно повідомлення (ґрипсики) були писані на тонкому куснику паперу (дуже добре надавались до цього папірці до курення). Змістом їх були: короткі інформації про зміну місця, потребу зустрічі, потребу прибуття до центру тощо.

З цього початкового періоду праці в підпіллі лишилось багато приємних згадок про цих непомітних і відданих людей

з якими приходилось зустрічатись особисто, пізнавати їх ближче, дивуватись нераз їх спостережливості, відповідальності, відвазі. Знали вони і добре орієнтувались в околиці. Відомі їм були всі дороги, стежки і люди на зв'язкових пунктах, що були в їхньому засязі. В переходах зв'язковий завжди йшов спереду того, кого провадив, тримався ближче чи дальше від нього залежно від обставин. Завжди відчувалось, що зв'язковий свідомий своєї відповідальности за контакт з потрібними людьми, чи черговим зв'язковим пунктом і за безпеку на його "лінії" того, кого переводив. Були це переважно молоді люди, часом навіть підлітки, чи старі жінки-бабуні, що менше звертали на себе увагу.

Багато разів на дорозі, властиво, бездоріжжі, бо зв'язкові обходили головні дороги, простуючи стежками через поля і ліси, траплялися несподівані перешкоди. В місцевості, про які йде мова, села переважно купчились вздовж річок: Случ, Горинь, Стир. В літній час переправа їх не справляла великих перешкод, бо човнів не бракувало, та й були місця, знані зв'язковим, де можна було перейти вбрід. Та в весняний чи осінній період спокійні водяні плеса перетворювались у бистроводні ріки, не раз понад 1 км широкі, швидкі, глибокі і небезпечні. "Вода", як цю повінь на Поліссі називали, приходила щороку в квітні, не раз вдруге в жовтні місяці, несподівано, заливаючи на кілька тижнів цілий простір старого річища. Чекаючи "води", спускали з ланцюгів водяні млини на понтонах, що були в кожному селі, вони також були прохідними пунктами в суху пору року, тягнули їх громадою до берега і закріпляли. Тоді переривався на деякий час зв'язок поміж селами обох берегів ріки. Одиноким комунікаційним засобом у той час були човни — "душогубки" і "лодки". "Душогубки" — це випалювані і довбані з цілої легкої деревини (осика, липа) човни, часом 5-6 метрів, з одним сидженням посередині. Пливти ними треба вміти, бо вони дуже нестійкі. Лодки, збиті з дощок, були більш збалансовані і безпечніші.

Про одну таку, винятково емоційну переправу через р. Горинь, у період весняної повіні, а ще в нічний час, хочу оповісти.

Були ми на правому березі р. Гориня в с. Малі Цепчевичі, в Сарненщині, як прийшла "вода" і відрізала нас від сіл на другому боці. Вода щодня прибувала, несучи дерева з коріннями, сільські поламані плоти, дошки і всяку іншу "здобич", що траплялась на її шляху. Верболози на лугах ставали все меншими, стояли глибоко в воді, стовбури верб, не було й

Неідентифіковані троє повстанців з Полісся
(Фото: Архів СБУ Волин. обл.)

сліду русла річки. Деякі сміливіші пробували переїжджати на другий бік. Це збирало натовп людей, які стоячи на березі, тривожно за ними слідкували, бо щороку хтось топився. Мені також обов'язково треба було переїхати на другий бік ріки в с. Тутовичі, де мене чекали. Зв'язковий обіцяв приготовити вночі переправу, але тому, що при переправі зносила вода, треба було йти берегом з пів кілометра проти води.

Над вечір ми вийшли верболозами понад берегом річки до переправи, де на якомусь хуторі нас чекали. Було тепло, хоч під ногами хлюпала вода, перелітали дикі качки. Вже вечоріло і появились зариси забудувань, загавкав собака. Зв'язковий пішов до хати, а я залишився чекати. Замовкла собака, ніби зрозумівши, що нема чого гавкати. Незабаром коло хати загомоніли і появився мій зв'язковий, а за ним дівчина-підліток, досить висока, в віці 14-15 літ. Напнута хуст-

кою, в сукманині, перев'язаній крайкою і в "обрізках" на босу ногу ("обрізки" — це так як би черевики з чобіт, що їм відрізали халяви).

— "Вона вас перевезе на другу сторону і заведе на зв'язок у с. Тутовичах" — сказав зв'язковий. Відвівши дівчину трохи вбік, він їй притишено сказав: — "Вважай на стару вербу на "Никоновому", бо там густо стоять верби і там крутить". З відходом зв'язкового, також молодого хлопця, між дівчинкою і мною ніяк не можна було встановити звичайний у таких випадках контакт. Мабуть тому, що я був утомлений, поденервований такими обставинами, а також боявся з таким перевізником уночі в таке непевне рушати. Сам я від дитинства виріс над р. Горинь, добре знав його примхи і тепер був нерішучий.

Вирішила ситуацію дівчинка, кажучи: — "Ходім, паночку" — і рушила з місця. Пішов і я за нею. Поки ми дійшли до річки, то вже добре смеркло і заблимали вогні зарічних хат. Захлюпала вода і коло прибережної верби крутився, прив'язаний на мотузку, довжелезний човен — "душогубка". Дівчинка побігла в корчі і винесла заховане там весельце і старого мішка. Усвідомивши обставини, я в думках завдавав собі питання, чи це розважно пливти таким непевним транспортом з цією дитиною? Чи зуміє вона обминути оті небезпечні місця "на Никоновому"? Страх огорнув мене, але його в одну мить відігнала мала перевізниця, кажучи: "Сідайте на саме дно за середнім сидженням і не хитайтеся. Ось вам мішок, щоб підстелити", а сама тримала цупко човен, що почувши поклажу, рвався в дорогу. Я не чув, коли вона сіла.

В одну мить плавно хильнувся човен і нас з великою скорістю забрала стихія. Пливли ми все навскоси. Дівчинка без зусиль тримала човен у послусі. Робила це вона спокійно і впевнено, орієнтуючись у свойому напрямку, мабуть на їй тільки знані вершки верб чи верболозів, що виринали і зникали, міняючи при тому напрямок човна. Цей її спокій і впевненість передались і мені. В розмові, яку я почав, вияснилось, що вона називається Степанидка. В батьків вона одна, самі вони бідні, малоземельні, батько одним конем заробляє в лісі. Вона вже третій рік ходить до школи, а літом пасе худобу свою і сусідську. Пливти човном любить, бо виросла над водою. В велику "воду" мати її не пускає, але батько каже, що "треба" і її найбільше до таких нічних перевозів беруть. В цих розмовах ми не зауважили, як помітніше збільшились на березі світла по хатах і незабаром човен

Неідентифікована група повстанців з Полісся
(Фото: Архів СБУ Волин. обл.)

плавно пристав до берега. Степанидка притримала човна, ми його витягли на беріг і прив'язали до верби. Взявши весельце і мішок під руку, Степанидка впевнено вела мене дорогою вздовж села, пізніш стежкою через городи і нарешті застукала до дверей якоїсь хати. Там її знали, старша господиня, розпитавши її як ми сюди потрапили, тільки покрутила головою. Згодом нас посадили до столу і ми гуртом, з одної миски їли запашну пшоняну кашу.

Довго і не раз згадував я Степанидку і ціле її покоління,

що скромно без надуми виконували відважно свої обов'язки, бо так було "треба". Між іншим, цю Степанидку я через рік зустрів на одному з підпільних вишколів. Пізнавши її, я пригадав нашу нічну переправу і, жартуючи, запитав, чи вона не боялась пливти через річку в такий бурхливий час. Вона соромливо усміхнулась і відповіла: — "Еге ж бо, паночку, трохи боялась".

Не можу не згадати і про іншу зв'язкову, бабу Ганну, вшанувати її пам'ять коротким спомином. Було їх дві, старенька згорблена мати Ганна і її дочка Текля, що була сліпа на одне око. Син-господар, забраний до польської армії, з війни з німцями в 1939 р. не вернувся. Малоземельне господарство з одною коровою і підсвинком, з допомогою сусідів якось обходила мати з дочкою. Стіни холодної хати всередині були обвішані потемнілими іконами, які побожна Ганна щодня з пошаною обмолювала. Як прийшли німці в 1941 р., то забрали на поставку м'яса корову, яку вона з теляти вигодувала і її втрату ревно з дочкою відплакала.

У цих добрячих людей містився організаційний зв'язок і в хлівці, серед кусливих паразитів, нераз приходилось підночовувати. Любила нас стара Ганна, як своїх дітей. Журилась і перепитувала, як хтось з нас довго не заходив, питала чи не маємо щось перепрати і не раз ми знаходили в своїй торбі огірка, цибулину, чи грудочку солоного цвілого сира, які нам вкладала стара Ганна, відриваючи з свого мізерного харчування. Щоб якось допомогти цим бідним жінкам, ми вистарались через організаційну господарку молочну корову, яку вона, плачучи від нас приняла в тимчасове користування.

Мати і дочка були зв'язковими і на зміну щодня кудись носили за пазухою в вузлику "ґрипсики" і нераз нікого не було вдома. В таких випадках у потребі передати якусь пошту чи підночувати, ми "бусликом", що лежав захований над дверима, відчиняли хату ("буслик" — це споруда з двох круглих цурупалок, одна з яких була рухома. Цей "ключ" усунений через дірку дверей, відсував дерев'яну засувку, що зсередини зачиняла двері). Не запалюючи світла, вечеряли з своєї торби, чим Бог послав, попивали водою з дерев'яної діжки, зачиняли "бусликом" хату, клали в умовлене місце ґрипса і йшли на сіновал досипляти ночі.

Заходили ми до цієї хати досить часто, якщо вона була нам по дорозі, бо було це обійстя непомітне, без сусідів і нерозконспіроване. Старенька Ганна і її дочка Текля були неписьменні і ніхто навіть не підозрівав, що вони заанґажовані

в підпільній праці. Як доводилось ночувати на сіновалі, то не раз було чути, як старенька баба Ганна на зорі, вийшовши з хати, проказувала: "От одра і сна...", повільно кудись шкандибаючи. Бувало, що вона не верталась додому того самого дня. Як відходила дальше, тоді підночовувала в знайомих. Приходила на другий день втомлена, мовчазна, але завжди лагідна і привітна. Мав я змогу пізнати її ближче, бо після простуди майже цілий тиждень у неї лікувався.

Одного разу зв'язковий зголосив, що щось сталося з бабою Ганною, бо вона вже два дні не поверталась. Провірка устійнили, що вона без перешкод передала свої "ґрипсики" на своїй лінії (між ними був і мій до "Дубового"), там її погодували і попросили віднести ще трохи пошти до сусіднього, їй відомого пункту. Була це підміська околиця м. Сарн, де німці майже щодня наїжджали. На цьому відтинкові її слід загубився.

Тереновий провід оголосив поготівля, бо разом з затриманим зв'язковим утрачалась пошта, що могла розконспірувати багато зв'язкових пунктів і людей. Провіряючи кругом по довколішніх селах, віднайшли бабу Ганну в дальшому селі хвору. З розповіді селянина, який її на свойому возі туди привіз, виходило, що її в підміському селі затримали німці в облаві на людей на вивіз до Німеччини. Йшла вона в гурті людей, з торбою через плече, в якій у рубцях були заховані три ґрипсики. Наглянув її старий німець, що почав формувати колону, щось крикнув до неї, майбуть, що вона застара на виїзд і щоб вона йшла собі геть. Коли баба Ганна, не розуміючи його, ніяк не зареагувала, прибіг до неї, вдарив її прикладом у груди і по голові. Вона впала і не піднялася. Зібрався натовп і затримка ще більш розлютила німця. Він наказав її забрати з дороги і вкинути на фірманку, що якраз проїжджала. Селянин, не знав її, був наляканий, ударив по конях і непритомну привіз до свого села. Порадившись з старостою і священиком, вирішили, щоб він перетримав її в себе в хаті та покликав лікаря, поки не виясниться хто вона і звідки. Там її віднайшли, а з нею і всю пошту. Вона не прийшла до притомности і скоро померла.

Урочистий і велелюдний похорон, що його з доручення "Дубового" організував "Гордій", відбувся з внесенням труни до церкви і процесією, читанням *Євангелії* і відданям останньої пошани. Серед церкви на похороні стояли її односельчани, сусіди, що знали її все життя, не пам'ятаючи не раз її прізвища, дивувались, як у такої старої і бідної жінки набра-

лось стільки родичів. Я на жаль не зміг бути між її "родичами", але багато з моїх друзів, що там були, справді вважали її за рідну.

На незагородженому цвинтарі в с. Бережниця Дубровицького р-ну виріс гордо, грубо тесаний дубовий хрест з написом: "Тут упокоїлась Ганна Скобець". На цьому хресті, якщо цей хрест стоїть і досі, а коли ні, то треба поставити і дописати: "Зв'язкова УПА", чого не можна було зробити в час поховання.

Згадуючи всіх тих зв'язкових, які водили мене підпільними шляхами, я свідомо подаю тут тільки ці: про дівчинку Степанидку і про бабу Ганну. Вони являються яскравим прикладом єднання поколінь в боротьбі, що її підняла ОУН через УПА за Українську Самостійну Соборну Державу.

КОМАНДИРИ ДМИТРО КЛЯЧКІВСЬКИЙ І ВАСИЛЬ ІВАХІВ

В кінці 1942 р. заіснували на Волині зміни в проводі ОУН. Провідником ПЗУЗ став Дмитро Клячківський — "Охрім" — "Клим Савур". "Павленко" (Ростислав Волошин) офіційно представив його нам на обласній нараді. "Охрім" — новий провідник, був середнього росту, в віці (на той час, 1942 р.) 35-40 р., русявий з познакою лисини над чолом, повільний у мові і рухах, вдягнений у селянську свитину, з старою кепкою на голові. Перше враження не було в його користь. Проте скоро виявилось, що він був надзвичайним організатором, діловим, вимагаючим провідником, з великою революційною заправою і практичним знанням. З "Дубовим", що був провідником Сарненської округи (Сарненщина, Костопільщина, Столинщина, Пінщина) Волині, вони себе всебічно доповнювали. Останній, хоч молодший віком, був уродженим військовиком: розважний, хоч любив ризик, умів утримати дисципліну, дбав за людей, був відважний у збройних сутичках і вояцтво його любило.

"Охрім" знав військове діло (був старшиною польської армії), а крім того мав великий господарчий досвід, умів підійти й оцінити кожну ситуацію, володів хистом пізнавати і з'єднувати потрібних людей та раціонально їх використовувати. Здавалось, що "Охрім" мав невичерпане джерело енергії і практичних знань.

Першим його заходом, була провірка організаційних кадрів, що становили хребет суспільно-політичної структури життя в окрузі. З візитації терену, "Охрім", у загальному, був задоволений з наявного стану праці, морального рівня і боєвої заправи кадрів. Крім індивідуального ознайомлення з кадрами, "Охрім" відбув докладну візитацію запілля, зустрічався і говорив з низовими провідниками організаційних клітин. Знайомився з людьми, робив пересування кадрів, залежно до обставин і місцевих потреб. Робив це систематично, завжди умотивовуючи конечність цих змін, з лагідною усмішкою, але безвідклично.

"Охрім" завжди привозив цікаві відомості, вносив нові й ориґінальні думки в дискусії, цікавився нашим життям, нашими потребами. Ми любили з ним зустрічатись приватно, чи на

нарадах, бо в наших умовах ми часто були відірвані від подій, що відбувалися поза нашим тереном. У той час посиленої організаційної праці, масового розросту військових відділів, розширення територій, їх активности, зростали, очевидно, й обов'язки, "Охрім" мав мало часу на такі зустрічі й усе рідше бував у нас.

Відносилось це майже до всіх членів підпілля — "Охріма", "Павленка", "Галини", Леоніда Ступницького ("Гончаренка") та інших. Згадую це тому, бо в сучасній мемуаристиці, наприклад, Данило Шумук у споминах *За східним обрієм,* а також інші автори дуже часто покликаються на особисті зустрічі з провідними людьми підпілля того часу, про довгі розмови з ними, про поради, які вони їм давали, скарги на надужиття деякими членами підпілля своїми повновластями і т. д. Все це літературні фантазії авторів. В підпільній дійсності провідний актив був дуже законспірований, навантажений обов'язками і до нього не так легко було знайти дорогу, щоб з ним побачитись. Будучи в проводі округи, мені й іншим приходилось нераз досить довго чекати на побачення з тим чи іншим зверхником. Але зв'язок з "горою" через післанців був постійний. У важливих справах, які вимагали особливого рішення, нам визначали час і місце побачення.

Після реорганізації кадрів і встановлення напрямних праці, другою справою, на яку звернув увагу к-р "Охрім", було наростання більшовицької партизанки. Перші спроби десанту совєтських партизанів на Поліссі восени 1941 р. потерпіли повну невдачу. Як можна було припускати, ця акція не була як слід приготована. Але вже в другій половині 1942 р. на поліському просторі появилися совєтські партизани вдруге — і почали досить успішно закріплятися в терені. Затримувались вони переважно в поліських пущах серед недоступних болот, у віддалених селах, лісних хуторах і польських колоніях, які їм сприяли.

Ознайомившись докладніше, прийшлось ствердити, що совітська партизанка складалась з добре вишколених, політично провірених людей, що крім військового проводу в своїх відділах мали ще політруків й енкаведистів. За національним складом переважали росіяни, але були й інші, в тому числі й українці. Закріпившись у німецькому запіллі, здебільша на Поліссі, ця партизанка почала скоро активізуватись і розширяти свої дії. Ми були поінформовані, що з наказу Москви був скинений на волинсько-поліські простори адміністративно-партійний актив Рівенської области з періоду 1939-1941 рр. Серед

них були: секретар рівенського обкому партії О. Ф. Федоров, депутати до Верховної Ради УРСР — Бегма і Іван Гриб. Спочатку цей актив був скинений на Білорусії. Очолював його О. Ф. Фєдоров (Чернигівський). Його група осіла над р. Прип'ять і звідтіля вони робили рейди в Ковельщину і на Волинь. З ростом партизанських дій почали їм доставляти літаками зброю, медикаменти, радіоапарати, підривні матеріяли, літературу і все інше, крім харчів. Літаками також відправляли до "Великої землі" (Московщина) ранених і хворих. Основні сили совітської партизанки були згуртовані на Білорусії й у великому масиві Брянських лісів у РСФСР, і звідтіля більшими відділами вони переходили на українську територію.

На Волині і Поліссі совітська партизанка поводилась як правнодіюча адміністративна влада, забирала харчі, одяг, худобу, коні, мобілізувала людей і транспорт. Як законні господарі терену, вони нападали на німецькі установи, переважно на провінції, робили це відкрито, маючи таку настанову і наказ зі свого центру Москви. Таким поступуванням старались тероризувати населення, вносити замішання в німецьке запілля і приготовляти ґрунт для повернення радянської влади. В відплату приходили німецькі пацифікації, арешти і розстріли невинних людей, палення сіл, що з часом стали масовим, майже щоденним явищем.

Ця комуністична партизанка була також докладно проінструктована про український національно-визвольний рух, ОУН-"бандеровцев", його діяльність і впливи в масах, з якими прийдеться зустрінутись. Наш рух був перепоною в виконанні їхніх завдань, силою, що їм фізично загрожувала. Найголовніше — ми були їхнім політичним противником, що розкривали дійсне обличчя комуністичного проводу, їх перфідну винищувальну політику. Мали вони конкретні вказівки як з нами боротись. Згідно вказівок Москви, совітська партизанка йшла явно на винищення українського самостійницького елементу, що був у проводі мас. При тому не перебиралось ніякими засобами, своїми, чи польськими руками, в засідках, у сутичках чи боях, у нападі на німців, щоб викликати репресії на українське населення. Приявність такого ворога в лісах Полісся почала до деякої міри паралізувати нашу діяльність. У звідомленнях усе частіше згадувалось про напади і грабіж сіл, убивства наших прихильників, зв'язкових, зокрема в сусідстві польських кольоній. Треба було рішучих дій.

В силу цих обставин кожний член окружного проводу ОУН, а також члени повітових і районових проводів мусіли

мати з собою охоронну боївку, щоб безпечно порушуватись у терені. Відповідаючи на терор, спонтанно також і по селах повстали самооборонні відділи. Появилась, для цієї потреби прихована у селян зброя. На наказ проводу ці збройні групи збирались у більші з'єднання для переведення намічених акцій. Такі акції плянував к-р "Дубовий" зі своїм штабом, а "Коробка", що мав найкращий бойовий відділ (це була добре озброєна і вишколена сотня) був переважно її виконавцем. Конфронтація сил була неминуча, хоч нас все ще зобов'язувала офіційна заборона реагувати збройно, навіть у своїй обороні.

Восени 1942 р. кількість самооборонних відділів зросла на стільки, що вже відкрито говорилось про армію. Командирами цих відділів звичайно були військовики, які підпорядковувались тереновому проводові, хоч часом і "рвались до бою" з червоними партизанами, але дотримувались наказів і настанов проводу. Не завжди було доцільно і можливо дотримуватись такої настанови. Совітські партизани, зустрічаючи збройний опір, звичайно відступали, не бачачи змоги виграти, чи маючи інші пляни.

В другій половині 1942 р. мені стало відомо про два більших відділи комуністичної партизанки, що появилась зовсім несподівано в нашім терені. Пізніший курінний "Кора", що перебував з своїм збройним відділом в околиці м. Володимирець у Сарненщині, повідомив мене, що в околиці с. Острівці появилась група совітських партизанів, які домагались у селян харчів (випічка хліба), забирали худобу. Порадившись, ми вислали розвідку, щоб довідатись про збройну силу цього відділу. Розвідка виявила, що ця група прибула з півночі в ці околиці в силі 80 осіб. Сотен. "Кора" вирішив наскочити на них і відібрати худобу. Довелось дати згоду на такий чин. Та вони, довідавшись про наш збройний відділ, видно, не захотіли конфронтації і забрались з околиці.

Прізвище сотенного, а пізніше курінного "Кори" мені невідоме. Походив він з с. Городець, Володимирецького р-ну (кол. Сарненський пов.), по професії учитель, старшина Радянської армії. Він зорганізував один з перших більших самооборонних відділів у Володимирецькому районі на Поліссі, що зимою став бойовою сотнею УПА, що до весни 1943 р. розрослася в курінь. "Кора" діяв передусім на Поліссі, звичайно у північно-західній Сарненщині. Відзначився багатьма боями з окупантами.

В половині січня 1943 р. від Центрального проводу ОУН приїхав в Костопільщину і Сарненщину на інспекцію пор. Ва-

силь Івахів ("Сонар", "Сом"), Його становище в організаційнім проводі ОУНб й прізвища ми не знали, але він на першій організаційній нараді теренового проводу заімпонував нам своєю діловою аналізою загальної ситуації. Спокійний, діловий, з виразною військовою поставою з'єднав симпатії присутніх. Мені не відомо чи вже тоді, чи дещо згодом пор. Василь Івахів був призначений військовим референтом при проводі ОУН ПЗУЗ. У перших місяцях розбудови УПА на Волині він фактично виконував ролю шефа штабу к-ра Дмитра Клячківського (Клима Савура, "Охріма").

Лев Шанковський — нар. 9 вересня 1903 в с. Дуліби Стрийського пов. на Львівщині — педагог і військовий історик, співробітник ГВШ ОУН і ГК УПА, член РЗЗ при Проводі ОУН, голова Ініціятивного комітету для утворення УГВР у 1943-1944, член-основник УГВР у 1944, автор книжок і наукових праць про УПА; помер 25 квітня 1995 у Філядельфії, США.

В поїздках по Костопільщині і Сарненщині йому довелось наглядно переконатись про серйозне положення в цих районах, відчути всі труднощі праці в терені. Брав він, між іншим, участь у сутичці з совітсько-польською партизанкою біля с. Малого Кричильська (недалеко м. Степаня). Після того, на нараді організаційного активу округи, к-р "Сонар" сказав, що в Центрі є переконання про несвоєчасність організовання збройного виступу, бо, маючи людей під зброєю, прийде до збройного конфлікту з німцями і совітами. Питання збройної боротьби ще не визріло і з цим треба зачекати. Але, оцінюючи ситуацію в нашому терені, він уважає, що творення збройних відділів для самооборони у нас є життєвою необхідністю. Повернувшись до Центру, він обіцяв цю справу відповідно насвітлити і в другий приїзд мати рішення, як з того виходити. А тим часом, ураховуючи винятковість ситуації, дав дозвіл на організацію збройних відділів, потрібних у нашому терені. Відділи ці ви-

Пполк. Василь Івахів ("Сонар", "Сом") — нар. в Рогатинському пов. — військовий діяч ОУН, військовий референт КП ОУН ПЗУЗ у 1943, шеф штабу ГК УПА; загинув у бою з німцями 13 травня 1943 під Чорнижем Луцького пов.

користовувати виключно для оборони і охорони населення.

Маючи апробату к-ра "Сонара", к-р "Охрім" дав доручення негайно приступити до реорганізації і збільшення існуючих збройних відділів, об'єднуючи їх в Українську Повстанську Армію. Це велике і почесне завдання було доручено перевести на нашому терені к-рові "Дубовому", який одночасно мав дбати про дозброєння і дошколення існуючих у терені людей під зброєю.

Дуже скоро після того, в лютому місяці 1943 р., "Сонар" приїхав вдруге і повідомив, що привіз нам офіційний дозвіл Проводу ОУН на розширення вже існуючих на волинському Поліссі бойових відділів. Він говорив, що до такого рішення прийшли після докладного ознайомлення і вивчення обставин військовим референтом ОУН "Шелестом" (Василь Сидор) і його розмов з майбутнім Головним Командиром УПА "Туром" (Роман Шухевич). Вони прийшли до висновку, що для ефективної самооборони потрібна більша активна бойова сила.

Був він приємно вражений, коли його попросили прийняти дефіляду вже існуючих неповних трьох куренів УПА в Степанщині. Були це курені командирів "Яреми", "Гострого" і "Наливайка". Як старий військовик, "Сонар" був захоплений вишколом і бойовою презентацією цих перших відділів УПА. На їх створення склались поодинокі, вже існуючі в терені збройні відділи.

Курінь "Яреми" розвинувся на базі першої сотні УПА під командуванням Григорія Перегійняка ("Коробки"). Прізвища "Яреми" не пригадую. Я лише запам'ятав, що він походив з Сарненського повіту. "Ярема" був чотовим у сотні Г. Перегійняка ("Коробки"). Після смерти Г. Пергійняка в лютому 1943 р. він перебрав командування сотнею, яка скоро почала розрос-

татися в курінь. На весну 1943 р. його курінь базувався в Дубровицькому районі, у північно-східній Сарненщині.

В подібний спосіб були утворені курені "Наливайка" й "Гострого". Спочатку вони командували самооборонами, початки яких мені важко визначити. Такі самооборони мали пару роїв або й чот вояків, що могли жити вдома і тільки на виклик приходили на спільні вишколи чи бойові акції. Зимою 1943 р. на їх базі сформовано бойові сотні УПА, вояки яких перебували разом під командою своїх командирів, проходили солідний рекрутський вишкіл і брали участь у бойових операціях, які доводилося провадити рівночасно з вишколом.

"Наливайко", прізвище Левинець, ім'я не пригадую, походив з с. Немовичі, Сарненського р-ну. Його курінь оперував у південно-східній Сарненщині. На весну 1943 р. я зустрічав його відділ у с. Тинне Сарненського р-ну, що було його "базою". Звичайно, його сотня, а згодом курінь діяли в ширшому терені.

Кур. "Гострий" зорганізував одну з перших сотень у Костопільщині. Прізвище його мені невідоме. Пригадую лише, що оповідали, що він прибув у Костопільський повіт з похідними групами ОУН у 1941 р. Весною 1943 р. його відділ уважали одним з кращих і тому приділили до охорони ГВШ УПА і старшинської школи УПА "Дружинники", що приміщувалися тоді в Степанському районі на Костопільщині. Цей курінь був зорганізований у Костопільському повіті, тому його називали також Костопільським куренем.

Один з перших відділів, що діяли вже в 1943 р., треба, мабуть, уважати сотні, а згодом курені к-рів "Шавули" і "Дороша". "Шавула", прізвище невідоме — сотенний, згодом курінний. Базою його куреня був Людвипільський р-н Костопільського пов. При цім курені була згодом карна сотня, до якої висилали відбувати кару вояків з цілої ВО "Заграва". Там відбували також кару "цивільні" особи. Мені відомо, що там відбував кару злодій, що вкрав сіль при перевозі військових харчів, і один селянин за підпал. Прізвище кур. "Дороша" мені невідоме. Пригадую тільки, що вже ранньою весною 1943 р. він командував доброю бойовою сотнею УПА, яку називали сотнею особливого призначення і вона підлягала безпосередньо "Дубовому". Згодом на базі цієї сотні сформовано курінь.

К-р "Сонар" ще раз підкреслив і вказав на постанову проводу, що існуючі збройні відділи УПА мають служити для забезпечення терену перед ворогом, охорони населення перед німецькими і совітськими грабіжниками. Також к-р "Сонар"

вказував на потребу не афішувати військових дій УПА. Мотиви були такі, що відділи УПА ще заслабі, боєво "необстріляні" і легко могли б бути знищені ворогом. Цих вказівок ми досить сумлінно дотримувались. Тому в початкових збройних виступах УПА, а їх було багато, велика частина їх пішла, в опінії німців, як виступи "Бульби" чи совітських партизан. Про армію "Бульби" було їм відомо з його ж таки джерел, бо він на той час вів з ними розмови і сам себе афішував, хоч офіційно свої відділи називав "Поліська Січ".

Таке рішення Проводу ОУН розв'язувало нам руки і давало можливість рішуче протиставитись совітській партизанці, що ставала все більш нахабною. Більше з'єднання совітських партизан під командуванням Сидора Ковпака об'явилось у Степанському р-ні на Костопільщині весною 1943 р., шукаючи переходу через р. Горинь. Озброєна сотня к-ра "Гострого" була повідомлена про те і зайняла позиції на переправі ріки. Ковпак, не бажаючи входити в конфлікт, почав шукати іншого переходу, просуваючись уздовж річки Горинь. Оминувши міст в Івановій Долині (там була німецько-польська застава), він намірився переправлятись поромом два кілометри нижче, в с. Звіждже. Розвідний відділ С. Ковпака, посуваючись лісом у тому напрямку, натрапив на наш санітарний обоз, яким перевозили ранених на інше місце постою і взяли їх у полон. Було в ньому сім ранених, одна медична сестра, візник і медикаменти. В той сам час, у с. Головин (сусіднє село) розвідники відділу к-ра "Дубового" затримали іншу розвідку С. Ковпака (були це дві жінки і один мужчина). В процесі переговорів, у яких я брав участь (млин на р. Горинь в с. Звіждже), ковпаківці погодились звільнити наш санітарний обоз за ціну переходу через р. Горинь в с. Звіждже. При тому ми їх попередили, що дальше ціла околиця опанована нашими відділами. Наш санітарний обоз був доставлений на умовний пункт, де ковпаківці перебрали своїх розвідників. Але на переправу чомусь не пішли. Пізніш стало відомо, що С. Ковпак відійшов з своїм відділом назад на схід, а пізніш завернув на південь і пішов у Галичину. Про цей епізд "завоювання" нашого санітарного обозу і переправи через р. Горинь в с. Звіждже згадує П. Вершигора, політрук загону С. Ковпака, в своїх споминах "*Люди з чистою совістю*".

Мені добре відомий перехідний і збірний центр совітської партизанки на польській кольонії Степанська Гута в Костопільщині. З цієї бази вони разом з польськими партизанами нападали на сусідні села. Особливо терпіли від них села

Старий Кричильськ, Вербче, Ромейки і інші, в яких грабували і тероризували населення. В одному бою з ними, в Старому Кричильську довелось мені брати участь на провесні 1943 р. З другим приїздом к-ра "Сонара" на північ і офіційного полагодження справи творення збройних відділів на цих просторах, прийшла інша, досить важлива справа, що від довшого часу не була розв'язана, а саме: справа відносин з "Бульбою" — Тарасом Боровцем. Зі всього почутого від к-ра "Сонара" про "Бульбу" було видно, що він добре обізнаний з цією справою. Одначе виглядало, що його приїзд не був зв'язаний з її полагодженням. Мені здавалось, що це к-р "Охрім" хотів використати авторитет к-ра "Сонара" для розв'язки цієї складної справи. К-р "Сонар" підтримав думку переговорів з "Бульбою" і виявив бажання зустрінутись з Іваном Мітринґою*, своїм старим колегою, що був на той час разом з Олегом Штулем політичним дорадником "Бульби". Знаючи мої особисті відносини з "Бульбою", к-р "Охрім" доручив мені знайти до нього зв'язок і запропонувати зустріч. Опитавши знані мені пункти, я натрапив на слід зв'язку з ним в Костопільщині і обумовив день і місце побачення. Моя зустріч з "Бульбою" відбулась незабаром. Ми зустрілись і провели день в розмовах ділових і приватних. "Бульба" згодився на побачення і переговори з бандерівським, як він окреслив, "Центром". Я йому сказав, що на переговорах буде представник Проводу ОУН(б). На зустріч виїхали вночі 3-ма саньми. Першими саньми їхала наша охорона (знала дорогу), на других санях був я з "Бульбою", ззаду їхала боївка "Бульби" як його охорона. "Бульба" був трохи застуджений, хоч як звичайно попихкував люлькою. Опівночі вже були на місці. Рано поснідали, і біля години 10-ої почались розмови.

Переговори ці відбулись 9-го березня 1943 р. в с. Золотолин, Стидинського р-ну в Костопільщині, в приміщенні свя-

* Мітринґа Іван ("Орелюк", "Полин") — народився 1909 в Бібрецькому пов. в Галичині. У 1930 рр. він студіював історію у Львівському університеті. Журналіст і діяч ОУН. У 1941 р. відійшов від ОУН і заснував. Українську революційну партію робітників і селян на Волині, що в 1942 р. злилася з іншими групами в Українську народну демократичну партію. Всі ці "партії" нараховували, мабуть, не більше кільканадцять членів, переважно — освічених кол. членів ОУН, що не мали розбудованої організаційної мережі. В цей час він став шефом Політично-пропаґандивного відділу "Поліської Січі" під командою Тараса Боровця. Загинув 6 вересня 1943 в бою з червоними партизанами б. с. Вілія Остріжського пов.

Вояки з загону Тараса Боровця ("Бульби") — весна 1943.
(Фото: Галина Коханська)

щеника о. М. Жильчука. Це був приятель моєї родини, в хаті якого, за "мирного" часу приходилось не раз грати в преферанс. "Бульба" також знав о. М. Жильчука особисто і був задоволений, що ці розмови відбуваються в знайомій йому хаті. Представниками зі сторони ОУН(б) були: к-р "Сонар", к-р "Охрім", к-р "Дубовий" і "Омелько" (це, крім "Юрка", був мій псевдонім на той час). Разом з "Бульбою", що виступав як репрезентант уряду УНР і його збройних сил "Поліська Січ", був ще один представник, якого я не знав і ні прізвища, ні псевдоніма не знаю досі. Охорона "Бульби", в складі трьох людей, озброєна автоматами (фінками) сиділи в сусідній кімнаті. Крім мене, "Бульба" нікого з учасників переговорів не зустрічав раніше.

Розмови започаткував к-р "Сонар", указуючи на ненормальність існування двох військових центрів на одній території, закликаючи до полагодження цієї аномалії мирним шляхом. Дальше к-р "Охрім" підкреслив, що не дивлячись на те, що "Бульба" переговорює з німцями, що суперечить принципам ОУН(б), він уважає, що є потреба координації всіх українських сил на цьому терені. "Бульба" в своїх виступах і дискусіях арґументував слабо, може не хотів говорити відкрито про певні справи. З його поведінки відчувалось, що він не почуває себе в цій дискусії рівнорядним партнером, яким хотів себе бачити. Багато курив, виходив з своїм дорадником до охорони в другу кімнату. Його партнер, відносно молода людина, виявився малорозмовним і в дискусії забирав голос тільки кілька разів. Розмови з перервами тривали цілий день, до пізньої ночі. Атмосфера розмов була спокійна в витриманому тоні і "Бульба" почав відчувати себе вільніше, жартував, багато говорив. Правдоподібно впевнився, що ця зустріч має серйозний характер. Розмови відложено на другий день і ми роз'їхались на нічліг. "Бульба" ночував у домі о. М. Жильчука. Другого дня в процесі розмов "Сонар" запропонував злиття існуючих збройних сил в одну цілість. Щоб улегшити справу поєднання, "Бульбі" запропоновано становище начальника штабу цього військового з'єднання. Робилось це виключно для заспокоєння амбіцій "Бульби", знаючи, що він невійськовик.

Можна було відчути, що ця пропозиція подобалась "Бульбі", навіть імпонувала і він був схильний її прийняти. Але після нарад з своїм партнером і членами охорони, що могли займати і певні становища в його штабі, до остаточного домовлення і рішень на цій зустрічі не прийшло. "Бульба" на закінчення переговорів заявив, що він задоволений з зустрічі,

але остаточної відповіді тепер дати не може. Пропозиція ця для нього нова і він мусить обговорити її в свойому штабі. Чергова зустріч була домовлена на 14-го квітня 1943 р. Одначе на усталений реченець "Бульба" не приїхав, не подав також причини своєї неприсутности й інших перешкод чи умов, зв'язаних з дальшими переговорами.

Були ще спроби контакту з ним, але безуспішні.

В період переговорів з "Бульбою", шефом Політично-пропаґандивного відділу в його штабі, як вже згадувалось, був старий знайомий к-ра "Сонара" Іван Мітринґа, старий чільний ОУН-івець крайового рівня. Відійшов від ОУН (йому закидали лівий ухил), учителював у м. Костополі на Волині. Втікаючи від німецьких репресій, пішов у підпілля і знайшовся в штабі "Бульби". З ним "Сонар" висловлював бажання зустрітись на переговорах з "Бульбою" 14-го квітня 1943 р. Так як зустріч з "Бульбою" відтягалась на неокреслений час, "Сонар" скоро від'їхав і в дорозі згинув у бою з німцями коло с. Чорниж, у Луччині, 13-го березня 1943 р.*

Про цю сумну подію поінформував нас к-р "Охрім" на черговій нараді. Несподівана смерть "Сонара" була великою втратою для революційно-визвольного руху. Зокрема це відчули ми, члени окружного проводу ОУН, бо він зумів зрозуміти наші обставини і змобілізувати наші сили на цьому етапі боротьби. Ми, що з ним співпрацювали, не раз відчували брак його досвіду. Народня пам'ять про Василя Івахова і його боротьбу вилилась у пісні:

Гей на півночі на Волині
Створилась армія УПА,
Щоби воскресла Україна і
завітала свобода.

---

* В журналі Політичного відділу ГК УПА *До зброї,* р. 1, ч. 3 з липня 1943 р. появилося таке повідомлення про смерть Василя Івахова: "В бою з німецькою засідкою під Чорнижем (півн. Луччина) дня 13 травня ц. р. загинув геройською смертю військовий референт Краєвого Проводу ОУН на ПЗУЗ, поручник Івахів Василь (Сонар, Сом). Походив він з Рогатинщини в Галичині. Повний енергії та самопосвяти, щиро і віддано працював сл. п. Сом над організацією Українських Збройних Сил на ПЗУЗ". Разом з В. Іваховим загинуло тоді ще 9 вояків УПА, між ними члени його штабу пор. Юліян Ковальський і чотар Семен Снятецький ("Рулящий"). Посмертно В. Івахів був підвищений до ступеня підполковника з датою старшинства 13 травня 1943 (див. *Літопис УПА,* Торонто, 1976, т. 1, стор. 163.)

Про континґенти там не знають,
Живуть там люди, як в раю,
Бо за цю волю за свободу
Волинь пролляла кров свою.

Горіли села і містечка,
Борці боролись ніч і день
В перших рядах борців героїв
Згинув Івахів наш Василь.

Він впав, як лицар України,
На полі бою, як борець,
Ціле життя страждав по тюрмах
Геройська смерть сплела вінець.

Прощай герою України,
Прощай наш друже дорогий.
Твої діла нам незабутні,
А твій наказ для нас святий.

Сестра в селі рідненькім плаче,
Щодня виходить за село,
Чи не приїхав брат додому,
Чи не побачить ще його.

Не плач, сестричко, не журися,
Поглянь у синю далечінь.
Твій брат умер, та жити буде
В піснях майбутніх поколінь.

Ми вище прапор підіймемо,
Тризуб повернем до чола і крикнем:
Слава Україні
Так, щоб здригнулася земля. *

"Бульба" про переговори з проводом ОУН(б) в своїх споминах *Армія без держави* , ст. 250-251 не дотримується правди. Він подає, що пропозиція переговорів зі сторони Проводу ОУН(б) вийшла від Олександра Бусла, чільного оунів-

* Отримано від Алли Куцевич, музичного керівника Ансамблю Остапа з України, Ґлен Спей, серпень 1992 р.

ця Волині, що в цій справі прибув до його штабу. Це цілком не відповідає дійсності. Олександра Бусла, куратора Обласної Шкільної Ради при рівненській обласній управі, тоді вже німці розстріляли в Рівненській тюрмі. Його брат Яків Бусел ("Галина") був на той час шефом пропаґанди і краєвих видавництв. У дальшому про самий процес переговорів і представників, що брали в них участь, "Бульба" в своїх споминах також розминається з правдою, пишучи: "9-го березня 1943 р. розпочались ділові переговори між Головною Командою УПА (так "Бульба" називав свою команду) з військовими представниками ОУН Бандери в особах: отаман Бульба Боровець та отаман Щербатюк-Зубатий від УПА і пор. Сонар (псевдонім Юрко), який виконував обов'язки коменданта охоронних партійних боївок під назвою Військові Відділи ОУН та його політичний референт, відомий мені особисто "Омелько" (Прізвища його не подаю з огляду на його родину в СССР) — від ОУН Бандери."

З вище поданого виглядає, що "Бульба" говорить про к-ра "Сонара", як про людину йому знану, подає, щоправда дуже перекручено, його становище і функції в ОУН, його "прізвище" — Сонар і його псевдонім "Юрко". Насправді "Бульба" бачив к-ра "Сонара" вперше і всі дані про нього не відповідають дійсності. Видно, що дійсного його прізвища — Василь Івахів — він не знав. Не виступав Івахів і під псевдонімом "Юрко" ("Юрко", "Омелько" — це були мої псевдоніми), його псевдонім був "Сонар". Ця плутанина продовжується і дальше, коли він мене, "Омелька", робить "політичним референтом". Це ще більш дивно, бо "Бульба" добре знав мене особисто, знав мої псевдоніми і був докладно обізнаний з моєю діяльністю. Впадає в очі і той факт, що в споминах "Бульба" не згадує ні одним словом к-рів "Охріма" й "Дубового", які були фактично ініціяторами цих переговорів, з якими він два дні вів розмови за одним столом, де дискутували, робили пропозиції, плянували чергове побачення і т. д.

Впадає в очі безліч неправдивих інформацій у споминах "Бульби" про Олександра Бусла, що ніби мав бути ініціятором зустрічі і переговорів, неправдиві відомості про людей, що брали в них участь. Не "Сонар" і "Омелько" репрезентували сторону ОУН(б) в цих переговорах, а к-р "Охрім" і к-р "Дубовий". К-р "Сонар" на цих переговорах виступав як припадковий арбітр, що знайшовся в терені в зовсім інших справах.

Згадані факти дають підставу думати, що дані про ці переговори відтворювались у споминах "Бульби" зовсім іншою

людиною, що не була обізнана з тереном, не знала людей, їх псевдонімів, становищ і т. д. "Бульба" сам не міг цього написати. Як подає редакційна колеґія видавництва спогадів Т. Боровця-"Бульби", надісланий до редакції в 1952 р. манускрипт, з низки причин не видано своєчасно і на бажання автора був йому повернений через 17 літ в 1970 р. через уповноважену особу, бо автор на той час був уже хворий. Щойно в 1981 р., коли автора вже не було в живих, книжку видруковано. Тому тяжко судити про те, скільки і ким були зроблені доповнення, поправки та інші зміни в цих споминах Тараса Боровця.

Справа переговорів нашого проводу з "Бульбою" була на той час відомою в терені. Припинення дальших розмов з ним лишило по собі багато питань, що потребували вияснення. На одній з нарад організаційного проводу доповідав про цю справу "Галина" (Яків Бусел), що був у нас проїздом. Він зазначив, що вже тоді, коли "Бульба" з'явивсь на пропоновані переговори, він знаходився в досить безперспективній ситуації. Його розмови з німцями від 1941 р. (без згоди Державного Центру УНР) про створення українських збройних відділів не дали ніяких результатів. Те, що він зібрав у "Поліську Січ", було зліквідовано німцями ще в листопаді 1941 р. Після того "Бульба" почав наново збирати людей, але формування нових військових загонів натрапляло на брак кваліфікованих старшин й організованого запілля. Не допомогли в цьому з Центру УНР, де були такі кадри і до якого "Бульба" звертався. А крім того, в той час "Бульба" був оточений людьми, між якими велась постійна боротьба за впливи на нього. Були ними його дорадники — Олег Штуль, член і ад'ютант штабу і одночасно представник від ОУН(м) та Іван Мітринґа — шеф Політично-пропаґандивного відділу Штабу, людина політично грамотна і з амбіціями. Ці дорадники по різному старались впливати на "Бульбу" й інших членів штабу.

В умовах опанованого бандерівцями запілля "бульбівцям" треба було шукати нових партнерів і виходу з положення. Пропозиції переговорів зі сторони ОУН(б) були дуже на часі. "Бульба" прийшов на ці переговори як самостійний партнер, розмови велись виключно з ним, без ніяких зобов'язань інших політичних угрупувань у його штабі. Виглядало, що "Бульба", повернувшись з перших переговорів, наткнувся на осуд і спротив за це самостійне, неузгіднене рішення, бо його партнери, в цьому випадку — О. Штуль з середовища ОУН(м) — вимагали своєї участи в дальших переговорах. Така опозиція в його штабі була причиною, що "Бульба" не відважився

прийняти пропозицію очолити спільний військовий штаб з проводом ОУН(б) і не прибув на чергову зустріч 14-го квітня 1943 р. (а не 24-го, як подає "Бульба"), боячись розвалу свого штабу.

Такі інформації і аналіз цієї справи вповні вияснювали нам зірвання дальших розмов. К-р "Охрім" твердо стояв на тому, що він хоче продовжувати розмови тільки з "Бульбою". Дальші закуліси цієї справи нам не були відомі. Це була моя остання зустріч з "Бульбою" в підпіллі. Доходили чутки про його отаманію, було відомо про його спроби вести переговори з полк. Лукіним, спеціяльним представником совітської партизанки. З ним "Бульба" навіть домовився про мирні відносини і обмінявся кличками в терені. Про це "Бульба" згадує в своїх споминах *Армія без держави,* ст. 216, у такій формі: "У червні 1942 року Головна Команда УПА (так "Бульба" називав свій штаб) на спеціальному засіданні розглянула цю пропозицію генерального штабу СССР і вирішила розпочати Українсько-совєтські переговори."

Переговори ці тягнулись до 1943 р. і не довели до ніякого домовлення політичної натури. Остаточно більшовики, маючи навіть домовлені клички з "Бульбою", при одній зустрічі з його відділом вистріляли всіх його людей *(Армія без держави,* ст. 240).

Така "лісова політика" "Бульби" тягнулася майже до кінця літа 1943 р. й сіяла анархію в терені, дезорієнтувала населення і треба було якось з того виходити. За відомом і згодою Крайового проводу ОУН(б) Волині, к-р "Охрім" дав наказ розброїти штаб "Бульби". Сталось це 19-го серпня 1943 р. Виконуючи наказ, сотня к-ра "Дороша" оточила місце постою штабу "Бульби" біля с. Бистричі Людвипольського р-ну і без жодного вистрілу його перебрала.

"Бульби", його дружини і ближчого його оточення в штабі на той час не було. Штаб цей і його охорону, в складі неповної сотні (83 чол.), сотня к-ра "Дороша" ескортувала в околиці с. Стидинь у Костопільщині. В штаб "Бульби" входили: полк. Совенко — літня людина, гетьманець; полк. Трейко — також старший віком гетьманець; сотн. О. Новицький — старшина Армії УНР з дружиною; пор. інж. Гудимчук — людина не військова, за фахом землемір; сотенний "Евген" — учитель з Житомирщини, що був комендантом охоронної сотні штабу, і зв'язковий "Крук". Всі вони, не маючи змоги вернутись до леґального життя, дали згоду перейти в ряди УПА. Полк. Трейко відійшов до військового розвідчого сектора в Рівненщину,

полк. Совенко, якийсь час був затруднений при штабі ГК УПА, пізніш був назначений комендантом оборони запілля. Сотн. О. Новицький і інж. Гудимчук влились в господарчий сектор "Заграви". Дружина сотн. О. Новицького переїхала до м. Костополя, де раніше жила й учителювала. Сотня охорони штабу "Бульби" з сот. "Евгеном", що була на той час одинокою боєвою одиницею збройних відділів "Бульби", ввійшла до куреня к-ра "Наливайка".

Самого отамана "Бульбу" судив заочно польовий суд в такому складі: голова — полк. О. Омелюсік (член ГВШ УПА, підвищений пізніш до ранґи генерала, помер на еміґрації і похований у Баунд Бруці), к-р "Охрім", к-р "Дубовий", к-р "Омелько", к-р "Наливайко" та двох стрільців. На першому засіданні суду, був внесок запропонувати "Бульбі" добровільно зголоситись на суд з повною ґарантією особистої безпеки. "Бульба" на суд не з'явився.

Основним звинуваченням "Бульби" було те, що він своїми переговорами з німцями і совітами вносив анархію і в без того складні етапи самооборони населення, що було основною ціллю Української Повстанської Армії. В своїй співпраці з ворогами "Бульба" дав їм доступ до запілля УПА, що спричинило ряд диверсій.

Після ліквідації його центру і суду над ним, "Бульба" цілий час ширив чутки в терені, що бандерівці фізично знищили багато людей у цій акції, пограбували майно приватних людей, фізично знищили членів штабу, замордували його дружину та його дорадника Івана Мітринґу. В пізнішому виявилось, що Іван Мітринґа згинув разом з сотн. Раєвським і іншими в бою з совітською партизанкою *(Армія без держави,* ст. 268) при кінці 1943 р.

Загально було відомо, що дружина "Бульби" (чешка) не жила з ним останньо, перейшла до УПА і працювала в характері медсестри в курені "Шавули", що мав місце постою в Людвипольському р-ні. На еміґрації є свідчення людей (п. Г. Б., що знала її особисто з Волині і яка якийсь час жила в Чехії), що вона зустрічала дружину "Бульби" в Чехії. Жила вона там під своїм дівочим прізвищем Анна Опоченська.

На цьому можна було б закінчити мої зустрічі з "Бульбою", одначе дороги Господні "незвідані". Закінчилась війна. В 1946 р. зовсім несподівано зустрілись ми з "Бульбою" на еміґрації в Авґсбурзі в Баварії. Виглядав він на хвору, виснажену людину. Зайшли до табору переміщених осіб в Соммеркасерне в Авґсбурзі до знайомих на розмови. Згадали про

минуле, спільне пережите. Тон розмов був дружній, інтимний. "Бульба" згадував, що живе поза табором переміщених осіб, працює десь у лісі і заробляє на життя. Еміґрувати не збирається, має надію, що якоюсь дорогою вернеться на Україну, де лишив боєвих друзів і організацію. На прощання "Бульба", потиснувши мені руку, з характерним йому гумором, сказав: "Dowidzenia, Panie Starosto". На це я йому в тон відповів: "Moje uszanowanie, Panie Komisarzu". Це до того, що коли я був головою окружної управи в м. Сарнах у 1941 р., він після ліквідації німцями його "Поліської Січі" в м. Олевську в 1941 р. коротко був комендантом поліції тієї ж управи.

В 1947 р., з доручення Військового Центру при Генеральному Секретаріяті Закордонних Справ УГВР, разом з ген. Самутиним я був висланий на розмови до президента екзильного уряду УНР Андрія М. Лівицького, що проживав тоді в Майнц Кастелі в Німеччині. Після ділових розмов през. А. Лівицький витягнув з шухляди стола шматок полотна, на якому хемічним олівцем було написано: "Сиджу арештований, рятуйте, бо гину з голоду". През. А. Лівицький пояснив нам, що цей лист і адресу доручили йому з англійської зони. "Бульбу" арештували там поляки, які охороняли військові об'єкти, і як свого політичного противника, що за німців "винищував" поляків, добились в англійців його ув'язнення. Через зв'язки ген. Самутина в Головній Американській Квартирі в Візбадені вдалось "Бульбу" скоро звільнити. Це була моя остання, хоч не особиста, зустріч з цією людиною.

ВОЄННА ОКРУГА УПА "ЗАГРАВА"

Одержавши офіційний дозвіл на розширення збройних відділів, ми з полегшою зітхнули. Бо, як вже згадувалось, у терені вже такі відділи існували на особисту відповідальність місцевого проводу ОУН Волині. Обговорюючи докладніше справи, зв'язані з ширшою воєнізацією цих просторів, виринало багато питань. Першим і основним стояло питання кадрів: штабових і боєвих старшин, підстаршин. Було рекомендовано, в початковий період, розшукати і приєднати кадри військовиків з періоду визвольних змагань 20-х років, українців, що служили в інших арміях, а також зорганізувати свої підпільні старшинські і підстаршинські школи. К-р "Охрім" висунув думку, що прийшов час перебрати від німців і спрямувати в підпілля українську поліцію, яку німці в обмеженій кількості затримали при своїй адміністрації. Він вважав, що це частинно розв'язувало б, у цей найтяжчий період, проблему не тільки школених вояків, але дало б певну кількість зброї, амуніції, одягу, взуття тощо. Також цим ми обезсилювали німців, бодай на певний час, на окупованій території.

В дискусії виринали і інші думки. Перебрання від німців поліції мало свої і негативні сторони: на місце української поліції могла прийти ворожа нам чужонаціональна поліція. Були також побоювання репресій щодо родин українських поліцистів і населення. Бралось під увагу і те, що українську поліцію німці могли використати в їхніх акціях, які суперечать інтересам українців. В цих дискусіях перемогла думка, як найбільш раціональна і скора до здійснення: перебрати від німців військово вишколені і озброєні кадри поліції і використати їх для скріплення боєвих відділів УПА. Це не представляло великих зусиль, тому, що поліційні відділи були просякнені впливами ОУН(б).

Одночасно виринуло важливе питання військового постачання. Рішено було, що існуючі військові відділи, в початковий період, будуть використовувати господарчі запаси ОУН, а крім того, окремому відділові доручено зайнятись здобуттям потрібних харчів, худоби, тяглової сили, реманенту і т. п. з удержавлених німцями господарств. Це все вимагало докладного вивчення і плянування, для чого створено військову господарчу

Май. Іван Литвинчук ("Дубовий", "Максим") — нар. 1919 в с. Бискупичі Руські, гімназію закінчив у Тернополі — к-р ВО УПА "Заграва" 1943-1944, к-р УПА-Північ 1945-1951; загинув в бою з НКВД.

референтуру відповідальну за військове постачання. Тереновий провід дістав доручення підшукати відповідні безпечні місця для приміщення штабу, вишкільних старшинських шкіл, місць постою для військових відділів, забезпечення тих місць харчами і всім необхідним. Одержавши конкретні завдання, відповідні люди приступили до їх виконання.

По деякому часі к-р "Охрім" поінформував нас, що відтепер райони Костопільщини, Сарненщини, з просторами на схід і північ від них стають Воєнною Округою (ВО) під назвою "Заграва", командиром якої він призначує "Дубового", починає творити штаб і іншу військову адміністрацію. Був це травень 1943 р. Обмірковуючи склад штабу ВО "Заграва", к-р "Охрім" брав під увагу багато чинників, підбирав людей, які не тільки були військовими фахівцями, але були також ідеологічно стійкі, здисципліновані, свідомі всіх труднощів підпілля, обізнані бодай побіжно, з місцевим просторами. В обов'язки штабу входили завдання дальшого розросту відділів УПА, розроблення стратегії і тактики боротьби, а також координація дій військових відділів, що вже творили зав'язок армії.

Формування ВО "Заграви" стрінулось від самого початку з колосальними труднощами. Бракувало всього. Не було старшин і підстаршинських кадрів, потрібної в достатній кількості зброї, амуніції, теренових карт, одягу, взуття, білизни тощо. Та найбільшою проблемою була відсутність фахових старшин-штабовиків з досвідом, бо оперативних старшин зі знанням боєвої справи було багато легше знайти. Але розголос про збройні відділи УПА, що діяли проти німців і совітської партизанки на волинському Поліссі почали притягати увагу старшинських кадрів, переважно з кругів УНР. Відізвався в

них вояцький дух і вони почали шукати за нами. Так в початках 1943 р. перейшов до нас у підпілля полк. армії УНР Леонід Ступницький. Разом з ним був і його старший син Юрій, що мав на той час 18-19 років. В підпіллі полк. Л. Ступницький був знаний за псевдонімом "Гончаренко". Смаглявий, вище середнього росту, добре фізично збудований, з голеною головою, веселий і привітний, по військовому невибагливий у щоденному житті, легко ввійшов у підпільні умови. Здисциплінований вояк-кадровик (ще з передвоєнної царської військової школи), він був вимагаючим і твердим, де це було потрібно. Незадовго він став найбільш авторитетним і улюбленим командиром вояцтва. (Син Юрій після закінчення підпільної старшинської школи сформувався на доброго старшину). В першій половині 1943 р. прийшли до нас у підпілля ще два старшини з армії УНР — полк. Олександер Омелюсік і полк. К. Кульжинський, а з похідних груп май. "Макаренко" і к-р "Пташка". Їх "Дубовий" почав впроваджувати в терен і знайомити з існуючими військовими відділами. Це вже було вагоме поповнення до того, що було.

Ростислав Волошин ("Павленко") — нар. 1911 в с. Княгинін Лубенського пов. — предсідник III НВЗ ОУН, член БП ОУН від 1943, предсідник ПВЗ УГВР, генеральний секретар ГСВС УГВР від 1944; загинув у бою 22 серпня 1944 в с. Гаї Нижні Дрогобицької обл.

Перший штаб ВО "Заграва" сформувався на початку квітня 1943 р. в такому складі:

Командир: "Дубовий" (Іван Литвинчук з м. Дермань, Острозького пов. Рівненської обл.).

Заступник: "Бористен" (Василь Корінець — з Галичини).

Шеф штабу: полк. "Гончаренко" (Леонід Ступницький).

Оперативний відділ: полк. Олександер Омелюсік.

Заступник: полк. Сергій Кульжинський.

Інтендант: к-р "Омелько".

Заступник інтенданта: "Зубатий" (Антон Мороз).

УЧХ — жіноцтво: „Ївга" (прийшла з півдня Волині).

Одночасно з створенням першої ВО "Заграва" процес військової організації пройшов по всій Волині і сумежних з нею північних і східних просторах. Крім "Заграви" створились слідуючі ВО: Північнозахідня "Турів" (Луччина, Ковельщина, Володимирщина, Горохівщина, Берестейщина), що її очолив к-р "Рудий" (Юрій Стельмащук); Південна Волинь (Рівненщина, Дубенщина, Кременеччина, Остріжчина) на чолі з к-ром "Енеєм" (Петром Олійником); Східня Воєнна Округа (Житомирщина) — к-р "Верещака" (Федір Воробець).

Командиром всіх збройних сил на цих просторах було призначено полк. "Охріма" — "Клима Савура" (Дмитра Клячкіського), командантом запілля став "Павленко" (Ростислав Волошин).

Як видно зі складу штабу, в ньому знайшлись старшини з визвольних змагань 1917-1920 рр. Це були старшини армії УНР, що опинились на території Польщі. Спочатку вони були інтерновані в таборах, з забороною виходити з них. Згодом, після деяких домовлень між еміґраційним урядом УНР і Польщею цю заборону було знято, але з багатьма обмеженнями. Декого з старшин абсорбувала польська армія, включивши в свої відділи. Декому вдалось перебороти перешкоди і поселитись поза землями корінної Польщі — в Галичині чи на Волині. Таким був шлях полк. Леоніда Ступницького. Народився він у 1892 р. в с. Романівка, пов. Сквира, Київської губ. (тепер Попільнянський р-н, Житомирської области). В першій світовій війні брав участь у боях за Львів. Вже тоді був свідомим українцем. Розумів трагедію українського народу, що був поділений і окупований різними державами, а це приводило до того, що в чужих арміях українці змушені були боротись один проти другого за чужі для них інтереси. Характеристикою для Л. Ступницького в той час, може послужити те, що вступивши до Львова, він разом з іншими українськими старшинами відвідали хворого Івана Франка. Побачивши умови, в яких догоряв цей український геній, принесли йому харчів і овочів. Ці відвідини зробили на нього велике враження. Іван Франко і Тарас Шевченко були дороговказами його життя.

В період розпаду російської імперії Л. Ступницький без вагань переходить до української армії, бере участь у всіх військових з'їздах, а також разом з іншими здобував київський арсенал. Поразку визвольних змагань не сприйняв легко, брав участь у Зимовому поході. Після того свою військову кар'єру перервав і в ранзі підполковника армії УНР вийшов у відставку та переїхав на Волинь. Працював агрономом на цукроварні в

с. Бабин, біля Рівного. Був одружений і мав двох синів. Коли стало ясним, що західні українські землі попадають у засяг СРСР, Л. Ступницький з старшим сином Юрієм намагалися перейти на захід. На кордоні був затриманий (на щастя син був в іншім місці, не з батьком. Він таки перейшов кордон у 1940 р.) Л. Ступницького судили, але присуд не був виконаний, бо почалась нова війна. Дружину з молодшим сином більшовики вивезли до Казахстану. Там вона померла, а слід сина Сергія загубився в числених сиротинцях. Вийшовши з в'язниці в 1941 р., полковник віднайшов сина Юрія, що вернувся з закордону, і вже з ним не розлучався. Працював у м. Рівне в різних ділянках, де міг прикласти свої військові знання: вишколи поліції, воєнізовані відділи пожежників. Після перших більших арештів української інтеліґенції у 1943 р. разом з сином пішов до УПА, щоб ще раз послужити Україні в рядах її Армії*.

Леонід Ступницький ("Гончаренко"), ген. — нар. 1892 на Київщині — пполк. Армії УНР, шеф Військового Штабу УПА від серпня 1943 (потім Штабу УПА-Північ), організатор старшинської школи УПА "Дружинники"; загинув у бою з військом НКВД 5 серпня 1944 р. б. с. Дермань на Рівненщині.

З тих самих причин перейшли до УПА ще двох старшин армії УНР — полк. Олександер Омелюсік і полк. Сергій Кульжинський. Так само як і полк. Л. Ступницький, вони були офіцерами ще російської царської армії. Обидва були артилеристами. Можна припускати, що на їхнє рішення вступити в ряди УПА вплинула відомість про їхнього побратима по зброї — полк. Л. Ступницького. Вони також почули своє покликання. А в системі УПА в той час такі поповнення були дуже побажа-

* Біографічні дані взяті з статті Юрія Ступницького в газеті *Волинь,* ч. 32(37), 7 серпня 1992 р., м. Рівне. Полк. Л. Ступницький згинув 5-го серпня 1944 р. біля с. Дермань Здолбунівського р-ну на Рівненщині.

Омелюсік Олександер, ген. — нар. 1889 на Поліссі — пполк. армії УНР, шеф Оперативного вд. штабу ВО УПА "Заграва" квітень-серпень 1943 і головного ВШ УПА (потім штабу УПА-Північ) 1943-1944, автор споминів про УПА на Волині; помер 6 серпня 1970 в Філядельфії, США.

ні. Разом з старшинами інших армій, вони заповнювали існуючі прогалини в вишколі, плануванні. Хоч, переважно, ці старшини були вже в старому віці, часто з підірваним здоров'ям, але як "штабовики" прислужились УПА своїми військовими знаннями і досвідом. Було їх більше, але згадую лише тих, з якими доводилось більше ділово зустрічатись. До цієї категорії людей треба зарахувати і Антона Мороза. Цей старшина УНР багато праці вклав у розбудову підпільної господарки Рівненщини і Кременеччини. "Зубатий" — А. Мороз був моїм заступником у штабі ГК УПА на Волині, а після мого відходу він став керівником господарчого відділу ГК УПА.

З великою повагою і увагою оточували в підпіллі й в УПА цих старшин, колег по зброї, створюючи їм відповідні умови праці. Ми розуміли, що крім досвіду, ці люди були для нас не тільки фаховою підтримкою, але й моральною. Їхній перехід у підпілля, в ряди УПА вказував, що ми, молодші, йдемо правильним шляхом. На новому історичному етапі боремось за той самий ідеал, за який боролись і вони — за Українську Самостійну Соборну Державу. Це нас об'єднувало і витворювало приязні відносини. Між собою вони часто сперечались, дискутуючи справи далекої давности. Але це не впливало на виконання їхніх завдань. У свою чергу, ми намагались злагіднити умови підпільного побуту для цих старших (а їм було тоді десь по п'ятидесятці) людей. Особливою опікою полк. Л. Ступницького зайнявся "Дубовий", віддавши мені полковників О. Омелюсіка і С. Кульжинського.

Познайомившись з ними ближче, я мав можливість більше їх розуміти. При першому знайомстві полк. Омелюсік попросив

книжок до читання, паперу до писання та олівців. Бібліотеки з художньою літературою не було в підпіллі, але підпільна література ОУН й УПА була всюди і її постачали в штаб. У своїх виїздах поза межі УПА, я завжди намагався дістати якусь добру книжку для полк. О. Омелюсіка, за що він був дуже вдячний. Перше прохання, з яким, ніяковіючи, звернувся до мене полк. С. Кульжинський була справа курива. Виявилось, що не зважаючи на астму, він був завзятим курцем і брак тютюну дуже відчував. Хоч полк. Омелюсік і радив мені не постачати його цим "зіллям", я йому привіз кілька "папуш" бакуну. З цієї зустрічі запам'яталась така картина: полк. О. Омелюсік за столом щось пише (був дуже працьовитий і обізнаний у військових справах. Завжди щось писав, приготовляв потрібні вишкільні матеріяли), а полк. С. Кульжинський, понюхавши і полюбувавшись тютюном, почав його акуратненько дрібно краяти ножиком, не слухаючи зауважень полк. Омелюсіка, що курення шкідливе для його здоров'я. Треба сказати, що від цих людей ніколи не довелось чути нарікань на невигоди, яких їм доводилось зазнавати в підпільних умовах. Вони були добрим прикладом не тільки для перших командирів військових відділів УПА: "Яреми", "Гострого", "Кори", "Дороша" та інших, але й вояцтва. Пригадую першу візитацію полк. Л. Ступницьким відділу УПА к-ра "Яреми", підготовлену к-ром "Дубовим". Ця емоційна зустріч, ідейне єднання двох поколінь, надовго лишалась у пам'яті не тільки старшин і вояцтва УПА, але й полк. Л. Ступницький був явно зворушений баченим. Подаючи відомості про УПА, командирів ВО, на жаль, мушу ствердити, що в праці *Українська Повстанська Армія. 1942-1952,* т. 1-2, 1953, що її скомпонував на еміґрації, на підставі звітних і інших матеріялів д-р Петро Мірчук є багато неточностей, що торкаються подій, які мені добре відомі. Це відноситься також до відомостей про персональний склад ВО "Заграва".

Д-р П. Мірчук подає в своїй книжці *Українська Повстанська Армія 1942-1952,* т. 1, ст. 240, що полк. Кульжинський прийшов у наше підпілля зі штабу "Бульби" і був призначений на шефа Відділу кавалерії при Головному штабі УПА. Це не відповідає дійсності. Полк. Кульжинський прийшов по зв'язку в підпілля разом з полк. Омелюсіком у першій половині 1943 р. (Штаб "Бульби" був роззброєний у серпні 1943 р.) На доручення к-ра "Дубового" я впроваджував їх обох у підпілля (с. Вербче, Костопільського р-ну) і займався їхньою "акліматизацією" в підпіллі. Полк. Кульжинський не міг бути назначений шефом Відділу кавалерії, бо в той час (квітень-травень 1943 р.)

при Штабі такого відділу взагалі не було. Полк. Кульжинський скоро відійшов за станом здоров'я (мав астму). Мені відомо, що пізніше був наказ штабу ГК УПА про творення відділів кінноти при поодиноких збройних куренях, але наказ цей не знайшов реальних можливостей для переведення його в життя. Не було відповідних і в потрібній кількости коней, сідел, збруї, харчів для коней, вишкільних старшин і всього іншого. Сформувався один ескадрон кавалерії при курені к-ра "Шавули" в ВО "Заграва" в Людвипольському р-ні. Його вишколив і очолив к-р "Шпилька" (Володимир Шпилькин, бувший голова м. Костополя, старшина польської кавалерії. Засланий німцями до концентраційного табору в м. Людвиполь, звільнений нашими заходами, пішов у підпілля. Згинув в боях з більшовицькою партизанкою на початках 1944 р.) В тому самому часі другий відділ кавалерії існував в ВО "Південь" у к-ра "Енея". Його організував старшина армії УНР полк. О. Даниленко ("Данко").

Д-р П. Мірчук подає дальше в своїй праці *Українська Повстанська Армія 1942-1952,* т. 1, ст. 240, що полк. І. Литвиненко також прийшов до нас зі штабу "Бульби" і очолив організацію Відділу артилерії при ГВШ УПА. Мені не відомо, в який час і звідкіля прийшов до нас полк. І. Литвиненко, одначе між старшинами зі штабу "Бульби", коли цей штаб розброєно в серпні 1943 р., його не було. Не було також при ГВШ УПА Відділу артилерії, бо не було в нас, у той початковий період, ні гармат, ні гарматніх стрілен, ні умов (полігонів), де б ми мали можність вишколювати гарматчиків. Доводилось зустрічати в відділах УПА мінометні звена, були вони в "Дубового", ще більше цієї зброї приходилось зустрічати в к-ра "Рудого" в ВО "Турів". В перший виїзд до ВО "Турів" був свідком наявности там вишкільної гарматньої сотні, що брала участь у бою к-ра "Рудого" з німцями під с. Радовичі. Крім полк. Кульжинського, полк. Литвиненка д-р П. Мірчук у цій праці нічого не згадує про інших старшин, які після ліквідації штабу "Бульби" влились у ряди УПА: полк. Трейко, полк. Совенко, сотн. О. Новицький і його дружина, інж. Гудимчук, сотенний "Евген".

Дальше в т. 1. цієї книжки, ст. 241 подано д-ром П. Мірчуком, що командиром ВО "Заграва" був призначений "Пташка" (Сильвестер Затовканюк), і що на цьому становищі був він аж до його смерти 25 лютого 1944 р.

Пригадую, що "Пташка" прийшов у підпілля разом з к-ром "Макаренком" у початках червня 1943 р. В той час вже існувала ВО "Заграва", що її очолював к-р "Дубовий". Крім

того "Охрім" не міг призначити "Пташку" на таке високе становище, людину не обізнану з тереном, людьми, з місцевими обставинами. Мені відомо, що "Пташка" ввійшов до штабу "Заграва", сформованого "Дубовим", у характері шефа оперативного відділу, був ранений у праву руку в сутичці з більшовицькими партизанами коло с. Малого Кричильська і відійшов на лікування. Було це в кінці червня 1943 р.

Д-р П. Мірчук, згадуючи мене в своїй праці на ст. 240 подає, що в вересні 1943 р. я — "Юрко" — був заступником для адміністративних справ у "Дубового" в ВО "Лісова Пісня". Це також не відповідає дійсності. Коли сформовано штаб ВО "Заграва", мене призначили туди головним господарником. Але в вересні 1943 р. я вже був на становищі головного інтенданта Штабу ГК УПА і перебував з візитацією в ВО "Турів", а не ВО "Лісова Пісня".

Д-р П. Мірчук у своїй праці, подаючи дані про поодинокі ВО — підпорядковує к-ра ВО "Волинь-Південь" ("Енея") командирові "Дубовому". К-р "Еней" і його ВО була самостійною одиницею.

"Східню" ВО — Житомирщину, яку від 1942 р. організував і відвойовував від совітської партизанки к-р "Верещака", маючи за базу ВО "Заграву", д-р П. Мірчук зводить до рейду к-ра "Енея" в ті простори, згадуючи, що там лишились частини куреня "Верещаки" і "Евгена". Правда, д-р П. Мірчук в книзі *Українська Повстанська Армія 1942-1952,* т. 1, ст. 241 пише: "Стан тут, як і дальше, реконструюємо на підставі різних звітів і матеріялів, а тому можливі неточності. П. М. ". Мої завваги якраз спростовують деякі з цих неточностей, хоч їх багато більше.

Цю непевність автора слід пояснити тим, що д-р П. Мірчук, визначний член ОУН(б), з початком німецько-совітської війни був ув'язнений і перебував у концентраційному таборі. Події, зв'язані з формуванням і діями Української Повстанської Армії на Волині, чи Галичині, не були йому безпосередньо відомі. Автор відтворював ці події після війни в п'ятдесятих роках, користуючись підпільними звітами й вістками з преси, що, очевидно, не охоплювали всіх подій, псевдонімів командирів, прізвищ, місцевостей тощо.

Пишучи цей твір про УПА, автор мав змогу проконсультуватись з живими ще учасниками тих подій на еміґрації — членом Штабу ГК УПА — ген. О. Омелюсіком, проф. Левом Шанковським, зі мною і іншими, але чомусь того не зробив. В 1953 р. шановний автор був у мене проїздом (м. Боффало)

і в приватній розмові просив, щоб я дав свої завваги до певних питань йому незнаних і сумнівних з тематики УПА на Волині, що я йому листовно зробив. Ця візита автора, виявилось, була тільки формальністю, бо тоді книжка вже вийшла друком. Видаючи другу книжку в 1987 р. *(Революційний змаг за УССД),* д-р П. Мірчук передрукував без змін у ньому всі вище згадані неточності з першої книжки *Українська Повстанська Армія 1942-1952),* хоч мемуаристика про УПА на той час, крім "Літопису УПА", була вже досить велика і багато додаткових даних були доступні.

* * *

З намічених плянів праці новоствореного Штабу ВО "Заграва" першим завданням було перебрання і виведення в підпілля української поліції. Акцію цю треба було перевести одночасно у всіх поліційних станицях округи, в повній несподіванці для німців. В основному поліція була скупчена в більших районових містах: Сарни, Дубровиця, Клесів, Рокітно та інші. За виведення поліції з м. Сарн відповідав к-р "Дубовий". У назначений день вийшли вони всі (89 осіб), забравши з собою зброю, амуніцію, одяг, господарче майно. Приготував цю акцію заст. коменданта поліції М. Левинець (в пізнішому курінний "Наливайко"). Було це в лютому 1943 р. Поліція переправилась через р. Случ і конспіративно затрималась на хуторах с. Тинне.

В місті Сарнах, крім поліції, мала місце постою сотня узбеків, набрана німцями з полонених вояків Червоної Армії. Вони охороняли залізницю і залізничний міст на р. Случ. Це була одна з головних залізничних артерій, що постачала німецький фронт на сході. Жили вони в бараках поза містом недалеко м. Сарн і вели себе коректно по відношенню до населення. Наш організаційний зв'язок проходив близько цих бараків і не раз приходилось там проходити чи проїжджати.

Якраз цей відділ німці послали в розшуки за поліцією в довколішні ліси. Було трохи стрілянини в лісі, спалено там літні хліви, що на зиму стояли порожні без вжитку і на тому ціла акція розшуків сарненської поліції закінчилась, а бувші поліцисти включились в існуючі відділи УПА. Про впливи і авторитет ОУН(б) серед поліції нехай послужить такий, знаний мені випадок. Кілька місяців перед відходом сарненської поліції в підпілля був убитий у с. Люхче коло м. Сарн надзвичайно свідомий і бойовий районовий провідник ОУН за псевдонімом

"Козуб". Застрілив його вечором поліціянт з м. Сарн. Виглядало, що це був нещасливий випадок. У поліційній станиці знали того, хто це зробив і від нього всі сторонились. У підпілля вийшов і цей поліціянт.

У підпіллі його судили і звільнили з відділу, вважаючи, що він вчинив злочин і не гідний бути з іншими в відділі УПА. Він, одначе, не захотів лишати відділу і попросив дозволу відбути свою вину в карній сотні. Після відбуття кари він вернувся до відділу.

Національно свідомим осередком на Поліссі було старе історичне місто Дубровиця. Серед дубровицької поліції було багато людей охоплених організаційною сіткою. За вихід поліції в підпілля м. Дубровиці відповідав актив, з яким я був у контакті. Відділ цей вийшов у підпілля, забрав також багато автоматичної зброї і майна, без відома коменданта.

Комендантом поліції в м. Дубровиця був сотн. Армії УНР Сиголенко. Після ліквідації німцями "Поліської Січі" він був спрямований "Бульбою" до сарненської окружної управи з проханням прийняти його до праці. Призначено його тоді на коменданта поліції м. Дубровиця. В своїй праці відзначався винятковою жорстокістю до населення в стягненні контингентів, арештами й іншим вислужництвом перед німцями. "Дубовий" неодноразово попереджував його, а коли це не допомогло, приготував на нього атентат, в якому його ранили. Після цього сотн. Сиголенко виїхав до м. Рівного. (Стріляла в нього і ранила — "Ольга" (Наталка Балабушка-Малецька з м. Сарн).

Організовано також вийшла поліція з м. Клесів і м. Рокітно. За цю акцію відповідав "Гордій". В цей період організації, пересортуванням і школенням перших відділів УПА в основному був зайнятий к-р "Дубовий", а мені доводилось багато займатись полагодженням запотребувань цих великих вже згрупувань війська. Досить легко розв'язувались проблеми одягу, взуття, білизни, постелі, навіть озброєння, бо багато майна прийшло з поліційних станиць. Хоч питання поповнення зброї було завжди питанням найбільшої ваги. Вишукувалась і здобувалась вона всіма можливими засобами.

Великим арсеналом зброї, до гармат включно, було завжди наше село, що любило зброю, де могло її здобувало і переховувало. Цю приховану зброю часто здавали нам її власники, переходячи в підпілля і включаючись до боротьби. А був випадок "сконфіскування" в одного селянина малої, польського виробу, гарматки, яку він нам не хотів віддати. Тому, навіть у початковий період, перші збройні відділи УПА,

поповнені поліційними відділами, що вийшли в підпілля, були добре озброєні, маючи достатньо автоматичної зброї. Були це тяжкі і легкі скоростріли різних виробів: польські, мадярські, совітські, німецькі, як також пістольного типу автоматична зброя: фінки, німецькі автоматичні пістолі та інші. Дефіцитним матеріялом була амуніція. В кожному збройному конфлікті, що плянувався, була завжди строга калькуляція: скільки можемо витратити амуніції? Скільки здобути?

Мені відомо, що велась інтенсивна кампанія збирання амуніції місцевим населенням. Особливо плідним у наслідки були місця військових полігонів і інших подібних споруд.

З приходом совітської влади в 1939 р. в районі м. Бережниця, Дубровицького р-ну, забрано в селян землю і приступлено до будови військового аеродрому. Будівництво відбувалось у приспішеному темпі, до земляних робіт зганяли селян з цілого Дубровицького району. Як тільки аеродром був готовий, його почали приготовляти до військових дій. Анґари заповнили військовими літаками, примістили літунські частини, які їх обслуговували. Збирав нам відомості про цей аеродром член ОУН "Кузя" (Михайло Середа з м. Костополя), що перебував там у підпіллі. Був карликуватого росту і виглядав на хлопчика пастуха, мав можність там крутитись і приглядатись. З початком німецько-совітської війни військові частини, не маючи змоги вивезти військове майно, зірвали анґари зі зброєю і амуніцією. З приходом німців у 1941 р. селяни, за згодою окружної управи в Сарнах, розібрали землю назад і почали на ній господарювати. При першій оранці виявилось, що земля насичена амуніцією. Місцевий провід ОУН, через Окружну управу дав вказівки визбирувати всі набої і здавати на станицю української поліції, звідки ця амуніція діставалась в підпільний склад ОУН. Селяни були зацікавлені, щоб цю амуніцію визбирати, щоб вона часом не попала до рук дітям, бо були випадки поранення. Вичищена, насмарована і провірена амуніція була зовсім добра до вжитку.

Крім того господарники цілий час займались питанням здобуття всіх видів зброї і амуніції, часто вимінюючи на харчі, горілку, тютюн тощо, навіть у німців, чи на чорному ринку. Велика кількість зброї й амуніції почала напливати від мадярів, зокрема після нав'язання мирних відносин з ними*.

---

* Визбируванням зброї і амуніції на початку займались всі референтури ОУН. В пізнішому обов'язки ці перебрали Мобілізаційні відділи штабів УПА.

Важливою справою було розміщення відділів у терені і їх безпека. Місцеве населення і організаційна сітка завжди своєчасно інформували про можливу небезпеку і вказували нові, безпечніші місця постою. Перенесення відділів з місця на місце мало також свої додатні сторони. Люди не засиджувались, не привикали до вигод, перебували в умовах повсякчасного маневрування. Це гартувало і виробляло військову заправу. Великою проблемою було прохарчування цієї маси людей і втримання моралі.

Молоді люди, що були у відділах, дуже змінили спосіб свого життя. З відносно спокійних, знормалізованих і вигідних умов вчорашнього дня прийшлось вживатись у нові, суворі норми вояцького життя, повного невигод і з непевним майбутнім. Все це військовий провід мусів брати під увагу, аналізувати і відповідно діяти.

ТИЛОВІ СЛУЖБИ ВО "ЗАГРАВА"

Організаційне господарство запілля, розбудоване ще перед творенням збройних відділів, задовольняло утримання великої кількости людей, що на той час були в підпіллі, а надмір організаційного добра маґазинувався. З хвилинною переходу в підпілля поліції і частинної мобілізації молоді до УПА, прийшла потреба перебудови цілої системи, в тому числі і господарки та пристосування її до нових умов і потреб.

В квітні 1943 р. "Охрім" скликав на господарчу нараду понад 200 людей господарчого активу ВО "Заграва" до с. Яполоть (хутори), Костопільського повіту. На цій нараді були також представники організаційного активу з північної Житомирщини. Зустрілись з "Верещакою" і його людьми. Він оповідав, що вони вже досить акліматизувались в Житомирщині, створили осередки ОУН з місцевих людей.

Наради тривали три дні (з огляду на безпеку, третій день нарад був перенесений на хутори біля с. Тростянець.)

У свойому зверненні до зібрання "Охрім" сказав, що прийшов час до відкритого збройного конфлікту з ворогом, що винищує наш нарід фізично, силою відбирає наші дорібки. Не можемо погодитись з таким станом, мусимо боронитись. Українська Повстанська Армія перебрала на себе цей обов'язок, а весь нарід мусить їй у цьому допомагати. В першій мірі треба припинити свавілля німецької адміністрації, випхати їх з терену, відмовити всі континґенти, якими вони обтяжили наше населення, відібрати удержавлені ними маєтки, забрати в них зерно, худобу, тяглову силу, зруйнувати залізничний і інший транспорт, щоб німці не могли пограбоване майно вивозити. Необхідно організувати акції для здобуття зброї, амуніції, одягу, харчів і медикаментів з німецьких транспортів, що йшли на фронт. Подбати мусимо не тільки про здобуття цього всього для нашої боротьби, але також про збереження цих запасів і раціональне його використання. Крім того були вказівки негайно всюди розширити об'єм продукції існуючих дрібних підприємств і урухомити нові: м'ясарні, пекарні, перерібки овочів, виробу кави, мила. Розбудувати майстерні: кравецькі, шевські, гарбарні, валення сукна, ткацькі тощо. Розширити заготівлю потрібних сирівців, та віднайти фахівців, щоб

могли це переробляти. Тоді ж зобов'язано приступити до масового копання зимовиків, в яких можна було б надмір цієї продукції переховувати і використовувати в міру потреб.

Крім загальних настанов, "Охрім" мав на цій нараді додаткові ділові розмови з кожним господарчим представником цієї округи. В цих розмовах уже обмірковувались, де і за чим шукати. Виявилось, що на півночі, в м. Пінську, існувала фабрика сірників і до неї був доступ. Було також дві скляних гути. Одна — віконного скла в м. Рокітно в Сарненщині і друга дутого-формованого скла в м. Костополі. Рекомендувалось їх відповідно використати. Ціле Полісся багате в ягоди, з них вироблялись у великій кількості повидла. Тонке полотно, що було зовсім придатне на бандажі, продукувало місцеве населення з власного льону. Рівненщина вирощувала цукрові буряки і постачала ринок цукром. Тютюн та гриби брались також під увагу нашими господарниками. На закінчення нарад кожний район дістав конкретне завдання приготовити певну кількість потрібної військовим відділам продукції.

На прощання "Охрім" нагадав, що всі зобов'язання належить виконувати скоро і сумлінно. Учасники нарад роз'їхались у піднесеному діловому настрої і приступили до праці.

Після тієї наради "Охрім" назначив "Верещаку" провідником і військовим командиром Житомирщини, що стала називатись Східня Воєнна Округа*. З "Верещакою" відійшов на Житомирщину мій брат "Бистрий", як культосвітній референт тих просторів. (Про нього згадує Данило Шумук в своїх споминах *Пережите і передумане* на ст. 237, не пам'ятаючи його псевда подає: "Він був братом крайового референта в справах господарства — "Омелька". Мав закінчену юридичну освіту в Віленському університеті"). Як мені відомо, брат згинув у підпіллі з рук совітської партизанки в 1944 р.

В зв'язку з настановами крайової господарчої наради і зростаючими потребами військових відділів УПА, "Дубовий" дав наказ спеціяльному відділові "Дороша", зробити наїзд на великий маєток в с. Тинне, Сарненського району. Там забрано

* Пригадую к-р "Дубовий" дуже хотів іти а рейд замість к-ра "Верещаки" з відділом на схід. К-р "Охрім" не погодився на це і цей рейд вдруге очолив "Верещака". "Дубовий" був дуже незадоволений з такого рішення, а з ним і я, бо "Дубовий" мав на увазі взяти мене як свого заступника в тому рейді. Умотивування відмови було ясне і переконливе. "Дубовий" — організаційний провідник терену не міг залишити цього посту, не маючи на той час відповідного заступника.

всю худобу, коні, свині, господарчий реманент, зерно, харчі тощо. Господарчі будинки за якийсь час були розібрані і матеріял використано на будову зимовиків. В літній час урожай з цього маєтку зібрано і вимолочено для потреб УПА. Тоді ж розбито горілчаний завод в с. Зурне. Здобутий спирт у бутлях став ще одним цінним товаром для медичних потреб, а також для обмінних операцій.

* * *

Період 1943 р. в житті ВО "Заграва" був періодом росту і розвитку збройних відділів УПА на Волинському Поліссі. Був це час мобілізацій, вишколів і боєвих заправ перших куренів УПА.

Відчувалась недостача старшинських кадрів. З ініціятиви шефа ГВШ УПА полк. "Гончаренка" створено першу підпільну старшинську школу, що її названо "Дружинники". Були це спеціяльно дібрані з цілого терену Волині молоді люди, з середньою освітою, що вже мали загальний військовий вишкіл. Школу цю, що нараховувала понад 100 осіб, очолив к-р "Горинь" (старшина Червоної армії). При ній, крім того, була створена школа саперів і мінувальників. Викладали військові фахівці, між ними полк. Совенко (спочатку він очолював відділ самооборони запілля). К-р "Охрім" вкладав у справу воєнізації весь свій ентузіязм, енергію і час, тому у нас з'являвся рідше. Замість нього кілька разів приїжджав комендант запілля "Павленко" і заступник к-ра "Охріма" к-р "Карпович" ("Кремянецький"). Вони переводили більші теренові наради. На одній з них, що відбувалась в с. Бічаль, Деражненського району було

Федір Воробець ("Верещака") — нар. в с. Горожанка, Монастирського рай., Тернопільської обл. — окр. ОУН у північній Житомирщині, к-р одного з перших вд. УПА в Рівненщині, к-р ВО "Схід" від весни 1943; раненим попав у полон у 1946, помер на засланні 1959 (Фото з заслання з 1948).

"Бистрий" — нар. у с. Студениця Коростишівського р-ну Житомирської обл., брат автора спогадів Р. Петренка — керівник культурно-освітнього вд. штабу ВО "Схід"; загинув у Рівненській обл. в 1944(?) році.

присутніх понад 100 осіб теренового проводу. В квітні 1943 року викликав мене к-р "Дубовий", як передали, "у дуже важливій справі". При зустрічі виявилось, що заіснувала невідклична потреба знайти вибухові матеріяли: динаміт чи амоніт, запальні шнури і капсулі для підривних цілей. Він доручив мені провірити можливості дістати чи виміняти ці матеріяли в кар'єрах Іванової Долини.

Як вже згадувалось, цей великий каменолом у Костопільщині був мені знаний. Зайнявшись цією справою, ми устійнили, що на той час працювало в кар'єрі всього біля 100 осіб, переважно поляки, що жили в Івановій Долині. Охорона кар'єру складалась з одної сотні литовців, які в основному охороняли залізницю, головні будинки і склади амоніту в лісі (2 км в напрямку с. Головин). Для щоденних робіт частина вибухових матеріялів і все потрібне для зривів було змаґазиноване в околиці кар'єру No. 2 в невеликому маґазині, який охороняв тільки нічний сторож.

Спочатку думалось здобути амоніт шляхом заміни. Вдалось нав'язати контакт з комендантом відділу литовців через сержанта, що говорив російською мовою. Виглядало, що все відбудеться без ніяких ускладнень. Литовці хотіли в заміну за амоніт тютюну і горілки. В другий приїзд, коли мала відбутись виміна, виявились перешкоди. Хтось доніс німцям про зв'язки литовців з нами. Справу ще більш ускладнило рішення двох литовців, через яких ми вели переговори, перейти до нас у підпілля. Їх примістили на хуторі с. Трубиці, недалеко Іванової Долини.

Прибувши туди для розмов з ними, ми довідались, що один з них, саме перед нашим приїздом, поповнив самогубство. Лежав на ліжку з простріленою головою, а в кухні

голосила, вкрай налякана господиня вдова, яка дала їм притулок. Був це молодий підстаршина з медалями воєнних заслуг на однострої. Другий, старший, що говорив російською мовою, сидів розгублений і не міг нам пояснити причини цього випадку. Порадившись з ним, ми вирішили мати ще одну зустріч з комендантом відділу литовців, щоб вияснити, що було причиною самогубства і як це все сталось. За кілька годин прийшов один рій з їхнього відділу і забрав тіло забитого. Другий підстаршина, давши вияснення про цей випадок, вирішив лишитись у нашому підпіллі. На другий день комендант відділу литовців передав нам через свого післанця спеціяльну подяку. Перебравши тіло вбитого, він міг вияснити перед німцями цілу справу як особисті порахунки в відділі. Після цієї невдалої спроби здобути вибухові матеріяли "мирним" шляхом, к-р "Дубовий" вирішив організувати збройну акцію на Іванову Долину, щоб здобути потрібний нам амоніт.

Наступ на Іванову Долину очолив к-р "Дубовий" з заступником к-ром "Бористеном" і двома бойовими сотнями — сотен. "Гострого" і сотен. "Наливайка". Плян був такий, що одна сотня мала почати бій і зліквідувати оборонний пункт німців і поляків у будинку-бункрі. Друга сотня відповідала за знищення важливіших об'єктів у кар'єрах: головні адміністративні будинки, комбінат для дріблення і сортування каміння, електрівню тощо. В тому часі треба було знайти, завантажити і вивезти вибухові матеріяли транспортом, який мала дати місцева організаційна сітка ОУН, та тимчасово переховати здобутий амоніт. За це мав відповідати я і "Панас", а для виконання і охорони приділено нам рій вояків з 13-ти осіб. Після здобуття вибухових матеріялів наш відділ з охороною мав вертатись іншою дорогою до ВО "Заграва". Перед початком акції було зірвано два залізничні мости в напрямку м. Костополя, щоб забезпечитись перед можливою допомогою звідти німців, що мали там певну кількість людей під зброєю і польську поліцію. Після докладної розвідки, наступ на Іванову Долину почався вночі 21-го квітня 1943 р. Місцеві зв'язкові, знаючи докладно околиці, підвели відділи лісом під Іванову Долину з трьох сторін. Сотня к-ра "Дубового", оточивши центр німецького опору, кількома стрілами започаткувала бій, німці відповіли скорострільними серіями і стрілянина почала згущуватись.

Наш рій, знаючи напрямок і місце, досить скоро прямував до маґазину вибухових матеріялів. По дорозі нас обстріляли кулеметним вогнем (правдоподібно німецька охоронна стежа),

але ми не відстрілювались. Підходили обережно в бойовому порядку до нашої цілі і за якийсь час були на місці. Скоро збили замок і почали виносити цінний для нас вибуховий матеріял, що був запакований у невеликі дерев'яні скриньки. Окремо в подібному упакованні були Бікфордові шнури і запальники (детонатори). Пославши місцевого провідника за замовленим транспортом, що мав чекати на нас у лісі, ми почали переносити скриньки до недалекої дороги, що єднала нас з шляхом на села Корчин і Звіздже. Туди ми мали прямувати після акції. Без перешкод перенесли здобутий вантаж і чекали на транспорт, що барився. Бій в Івановій Долині не вщухав. Горіли головні адміністративні будинки і каменедробильна фабрика. Вже світало як прибули чотири підводи. Скоро завантажились і рушили шляхом до с. Корчина як було запляновано. Висланий нами розвідник в Іванову Долину до к ра "Дубового", вернувшись, повідомив нас, що з Костополя через с. Головин у нашому напрямку їдуть озброєні німецькі вояки і польські "шуцмани" на трьох тягарових автах. Ми проїхали ще трохи дорогою і перед с. Корчином завернули в ліс, замаскувались і чекали, що буде далі. Почало світати. В сутінках ми спостерегли, як три німецькі тягарівки проїхали попри нас, час від часу обстрілюючи ліс і село Корчин. Не зауваживши нічого підозрілого, вернулись і поїхали в напрямку Іванової Долини. Ми в'їхали глибше в ліс, випрягли коні, почали маґазинувати, ховаючи в кількох місцях, скриньки з амонітом. Зайняли бойові становища, виставили стійку і вирішили перебути цілий день у лісі. Ранок був спокійний. Вислали зв'язкового до с. Корчин. Прибув звідун з недалекого села Берестовець і ствердив, що ворога близько немає. Та коло полудня з'явився над нами німецький літак і почав систематично обстрілювати цілий район Іванової Долини, досягаючи й ліс. Законспірувавши краще скриньки, ми відійшли глибше в ліс і болото, боячись вибухів амоніту, який могли спричинити запальні кулі з розвідувального літака. Все, одначе, обійшлось щасливо. Пересиділи ми в болоті майже цілоденний обстріл, а смерком нав'язали зв'язок до організаційної сітки в с. Корчині. Вночі нас переправили поромом у село Звіждже, на Другу сторону р. Гориня, де вже починалась "упівська республіка" і куди німці не показувались.

Цими запасами вибухових матеріялів (здобули тоді понад одну тонну амоніту) ми виконали багато саботажно-зривних акцій на Поліссі, здобуваючи потрібну зброю, медикаменти та інше постачання, потрібне зростаючим відділам УПА. Ділились

ними з іншими ВО. Від к-ра "Дубового" знаю, що частину зривних матеріялів було спрямовано в ВО "Турів".

При цьому слід підкреслити, що акція на Іванову Долину ніколи не була подумана як політична, відплатна акція проти польського населення, хоч німці, в основному, в своїх протиукраїнських виступах спирались виключно на польський елемент, переважаючий в Івановій Долині. Відносини між українським і польським населенням були напружені, але до відкритого конфлікту там не доходило, за винятком польських осередків (Степанська Гута), що співпрацювали з совітською партизанкою і провокували українське населення. Акцію на Іванову Долину польські політичні кола в своїх політичних писаннях старались представити як відплатну.

Піднесення в зв'язку з творенням перших відділів УПА було не тільки в настроях організаторів "свого війська". Воно відчувалось серед вояцтва та населення. Але і серед такого стану траплялось багато прикрих, буденних проблем, спричинених амбіціями поодиноких командирів, дезерцією, напливом чужої аґентури. Тому, що в наслідок моїх завдань мені не приходилось затримуватись довше в одному місці, входити в щоденне життя відділів, пригадую тільки деякі з таких проблем. Прибувши в Костопільщину, довелось бути свідком військового суду над чотовим і його відділом, що здезертирували. Відділ цей прийшов з Луччини і був долучений до сотні к-ра "Галайди". По певному часі, під намовою і згодою чотового, залишили сотню і пробивались назад у Луччину. Були затримані польовою жандармерією в Степанщині, розброєні і поставлені під польовий суд. Суд відбувся на великій відкритій площі перед трьома куренями. Чотовому винесено кару смерти через розстріл, відділ розформовано і вислано до карної сотні. Тому, що устав УПА був побудований на засадах реґулярного війська, дезерція вважалась великою провиною і за це відповідно каралось винних.

Відомі також поодинокі випадки дезертирства серед рядових вояків, зокрема з ближчих околиць, переважно з міст, у тому і серед членів ОУН.

Скоро зауважено, що в місцях розташування відділів почали появлятись невеликими групами жінки, переважно молоді, що подавались за втікачів з німецьких транспортів, якими німці вивозили молодь на роботи до Німеччини. Походили переважно з східних просторів України. Між ними були жінки і не українського походження (росіянки, білоруски). Спочатку, з сентименту, їх нагодовували в поблизькому селі, давали

напрямок, куди безпечніше йти і відсилали. Згодом, коли такі випадки почали повторюватись, їх прослідженo і перевірено. Виявилось, що була це плянована розвідка більшовицької партизанки, яка збирала відомості про УПА та ОУН. Про це було попереджене населення. В Степанщині, до куреня "Дубового" зголосились з "транспорту" двох молодих старшин українців. Подали, що здезертирували з Червоної армії, спочатку переховувались, а потім зголосились на роботи до Німеччини, По дорозі довідались про українську партизанку і втікли з поїзда. Хто б таких не прийняв до відділу? Тим більш, що старшин на той час було дуже потрібно. Виявились вони дуже добрими вишкільними старшинами, скромними, діловими. Але вони по деякому часі несподівано зникли. Тоді тільки зрозуміли, хто вони були. Таких випадків було багато у всіх місцевостях, де були наші відділи.

Переважно були це молоді інтеліґентні люди, з знанням української проблематики (розбирались в українсько-польських, чи українсько-російських відносинах), удавали патріотів, були обізнані з військовою справою. Траплялись медики, господарники з агрономічною освітою, працівники театру, естрад тощо. Більшість з них подавали себе за віруючих, знали молитви, були ознайомлені з церковними справами. Ці вишколені совітські аґенти старались увійти і опанувати організаційні клітини.

Виявленням і розкриттям диверсії займались люди з Служби безпеки. Великою, одною з найбільш складних проблем у збройних відділах, було питання заспокоєння духових потреб вояцтва. Молоді люди були відірвані від сім'ї, приятелів і товариського життя, церкви. Виявилось, що легше було в той час знайти, чи вишколити підстаршину і старшину, як знайти ідейну людину, що захотіла б йти в підпілля і провадити культосвітню роботу в рядах УПА. А така потреба існувала. Згодом обов'язки ці почали перебирати самі старшини в відділах. Серед старшинського складу вилонились відповідно освічені, ідейні, політично освідомлені кадри, що успішно провадили цю працю серед вояцтва. Появились сотенні, навіть курінні виховники, що систематично не раз на щоденній базі проводили гутірки, читали пресу, доповідали про події на фронтах, творили навіть хори. З тих, кого приходилось зустрічати, слід згадати: "Бористена" і "Гордія" у к-ра "Дубового", сотн. "Крилатого" в курені к-ра "Голобенка" та інших.

Конспектів, преси і інших допоміжних матеріялів не бракувало. Церковні богослуження були рідкісним явищем у від-

ділах УПА, Бракувало священиків, дяків, дириґентів, крім того бралось під увагу питання конспірації при таких більших скупченнях народу, а також безпеку населення.

* * *

В травні 1943 р. запросив мене на побачення к-р "Дубовий" і запитав, якби організувати польову Службу Божу, щоб гідно вшанувати дату смерти Отамана Симона Петлюри і заприсягнути одночасно новостворений курінь війська (була це сотня к-ра "Галайди" доповнена до куреня). Справа була не легка. Більшість священиків на Поліссі були москвофілами. Було багато випадків стероризування німцями і совітською партизанкою, навіть убивств деяких священиків: о. Сиротенка в с. Великі Цепцевичі (Сарненщина) вбила совітська партизанка, о. Токаржевського в м. Висоцьк вбила совітська партизанка, о. Пінкевича в м. Дубровиця розстріляли німці, о. Л. Голдаєвича (Костопільщина) розстріляли німці, о. Федора Галабурду в с. Чудель (Сарненщина) замордувала червона партизанка. Тому здебільшого духовенство на Поліссі, поза своїми парафіяльними обов'язками, боялись мати справу з українською, чи будь-якою партизанкою, але були і винятки. В с. Бережниця, на Сарненщині, вдалось домовитись з священиком, який дав згоду відслужити для вояцтва польову Службу Божу. Був це о. Анатолій Білецький. На умовлений час вояки приготовили в лісі на поляні престол, прикрасили його зеленими деревцями. Відділи виставлені в чотирикутник, чекали священика, що незабаром прибув. Після відправи о. Анатолій виголосив патріотичну промову до вояцтва, говорячи, що вояки УПА перебрали від Отамана Симона Петлюри і його покоління прапори й обов'язок боротися за волю українського народу. Після проповіді відбулась присяга вояків. Це був надзвичайно емоційний момент в житті нашої підпільної армії.

З того часу ми ще багато, разів користувались з душпастирських послуг цього священика-патріота* (сповіді, похорон вояків, тощо). Другим таким душпастирем був о. Фалько — один з небагатьох священиків на Поліссі, що брав участь у проголошенні Акту 30-го червня в м. Сарнах в 1941 р. Він завжди був у контакті з нашим підпіллям, духово підтримував і не відмовляв релігійних послуг. О. Павло Фалько еміґрував

* Після другого приходу Совітів він був арештований, відбув табори, потім жив і помер на поселенні на Далекому Сході.

Селепина Артемій, о. прот. — нар. в м. Клевані Рівненської обл. — духовний капелян вд. УПА у ВО "Заграва"; помер у липні 1994

до США, деякий час був настоятелем св. Андріївського собору в Бавн Бруці, Нью Дж., помер і там похований.

Слід згадати також о. Геннадія Шиприкевича, що був священиком у с. Тинне, недалеко м. Сарн, де ми, люди підпілля, завжди мали безпечну хату, можливість щось з'їсти, чи переночувати. Особисто мені приходилось у нього часто бувати. Звичайно заходилось смерком до хати (о. Геннадій був удовець, жив тільки з хворою донечкою) і після привітання, розмов, та часто гарячих дискусій, бо о. Геннадій не завжди з нами погоджувався, господар починав смажити млинці з житньої розчини, до шкварок з сала, що вже були готові. Завжди приємно було перевести кілька годин у цьому гостинному домі з таким цікавим і всесторонньо обізнаним господарем. Висвячений у сан єпископа УАПЦ під ім'ям Геннадій, з хвилею втікачів еміґрував до США і був номінований Архиєпископом Чікаґським. Помер і похований в Чікаґо.

Одним з наших постійних добродіїв, що сприяючи нам, нераз наражав своє життя, був о. Артемій Селепина з парафії с. Люхче коло м. Сарн, звідки пізніш був перенесений до с. Городець, Володимирецького району в Сарненщині. О. Артемій завжди був помічним не тільки як душпастир, але допомагав нам усім чим міг у кожній потребі. Не раз уночі вдягався, непомітно виходив на умовлене місце, щоб зустрітись і допомогти в наших проблемах. В його домі мені нераз доводилось підночовувати.

Також я зустрічав у відділах "Дубового" військового капеляна, що прибув у підпілля з Рівненщини. Був це молодий, енергійний, добрий промовець. (Прізвища його не подаю, можливо що ще живе. Він закінчив Рівненську Українську

Гімназію). В Ковельщині, де ми були проїздом у 1943 р. і брали участь у посвяченні насипаної пропам'ятної могили, служив о. Лев, капелян куреня к-ра "Голобенка". Захопив він нас своєю надхненною промовою. Крім нього в околоці монастиря в с. Мільці, Ковельського р-ну, настоятелем був наш щирий прихильник і духовник о. Полієвкт Скрипник. На нього і його брата о. Григорія червона партизанка робила двічі атентат. Їх сестра "Ольга" (Ліда) працювала з Одрачем (знаний письменник Федір Одрач "Шоломницький") у культосвітній референтурі ВО "Турів". Там же підпільним духовником був о. Наум (прізвища не знаю). Я зустрічав його один раз у Ковельщині на похороні забитого в бою стрільця.

Приємною несподіванкою була зустріч у Костопільщині двох пасторів Української Реформованої Церкви Філімона Семенюка і Петра Мельничука, що пішли в підпілля й обслуговували вірних протестанського віровизнання в відділах УПА. Обидва мені особисто знайомі, як абсольвенти Рівненської Української Гімназії.

* * *

Крім духової опіки в військових відділах УПА, яку бралось під увагу і по можливості розв'язувалось, були й інші труднощі. З них найбільш складною і серйозною була справа полагодження медично-санітарного питання і всього, що з тим зв'язане. Виринуло воно різко після перших сутичок і боїв з німцями і червоною партизанкою, в наслідок яких прийшли перші ранені вояки, а також цивільне населення. Та не дивлячись на різні ускладнення і ця справа відповідно розв'язувалась. Наш центр військового постачання мав спеціяльний обов'язок і відповідальність опікуватись підпільними шпиталями. Найбільшою проблемою була справа приміщення, його санітарний стан, необхідне для хворих устаткування, спеціяльні харчі, медикаменти, безпека. Не маючи відповідних безпечних приміщень, перших хворих улаштовувано по сільських багатших хатах, переважно на віддалених хуторах. До кількох таких хат, що творили "шпиталь" була прикріплена боївка для охорони і медсестра, що доглядала хворих. Лікар приїжджав коли це було потрібне і можливе. Їсти варила господиня хати з доставлених їй, за приписом лікаря, харчів.

Медичну службу ВО "Заграва" очолював д-р Дмитро Сагайко "Еней". Він прийшов у підпілля з Рівненської лікарні. За спеціяльністю — хірург. Було ще трьох лікарів

Українська школа медсестер у Рівному; сидять у першому ряді викладачі школи, перший зліва — д-р Дмитро Сагайко ("Еней"); стоять у другому і третьому рядах — курсанти школи. (Фото: *Наше життя,* лютий, 1953)

(один з них жид) з якими приходилось зустрічатись. На жаль, ні їхніх прізвищ, ні псевдонімів не пригадую. Вони постійно об'їжджали такі шпиталики, оглядали хворих, давали вказівки сестрам, що треба робити для поправи здоров'я пацієнтів.

За центральну аптеку в ВО "Заграва" відповідав фармацевт "Прометей", але коли почав утрачати зір, його спрямували в Галичину. Його "аптека", розміщена на двох возах, була в постійному русі. З ним ми пережили сутичку з совітською партизанкою у с. Пісків, Костопільського р-ну, коли якраз там перебували і заночували. Вночі якийсь невеличкий відділ червоної партизанки зайшов у село в розшуках за харчами. Охорона аптеки обстріляла їх і вони відступили, а ми перебрались до с. Велика Любаша.

Був у ВО "Заграва" і дентистичний пункт, найбільш відвідуваний, бо там обслуговувалось і цивільне населення. Ним завідували двох дентистів-жидів, що прийшли в підпілля з півдня Волині, з повним обладнаним дентистичним кабінетом.

Зроблені ними дві пльомби послужили мені 20 літ і щойно 1966 р. були замінені в Нью Йорку.

Стаття в журналі *Наше життя,* лютий 1953 р. "Слідами молоді з-під Круг" з підзаголовком "Трохи з історії Рівненської школи медсестер" дещо роз'яснює звідки бралась у підпіллі на Волині медична обслуга. Наводимо статтю в скороченні.

"...Та мало відома загалові історія медсестер у Рівному з 1941-1943 років. "Рівенську школу сестер і акушерок" зорганізовано восени 1941 ще за влади Вермахту... Пристосовуючись до своєрідних умов та воєнного часу, вироблено таку програму навчання і виховання учениць школи, щоби з них вийшла сестра-універсалістка, що вміла б сама собі зарадити, та часто заступити й лікаря, й акушерку, й гігієністку, а при нагоді чи потребі піти й до армії чи партизанки... Майже всі учениці школи були з Волині, крім двох, що були — одна з-під Вінниці, а друга аж десь з-під Херсону.

Успішно покінчило науку — себто 3-тю класу — 25 учениць, з яких 17 українок. Майже всіх їх призначено на працю до різних шпиталів та амбуляторій Рівного.

Як відомо, Волинь була тереном найважливішої діяльности партизанів, особливо від 1943 р. Коли весною 1943 р. "втік до лісу", як тоді казали, один з викладачів школи д-р С. (д-р Дмитро Сагайко), він забрав із собою цілу сестерську хірургічну обслугу з оцих молодих сестер школи. З цього часу "тікання до лісу" молодих сестер стало системою. Вони забирали з собою ще й інструментарій та аптеку лікарні чи амбуляторії, в якій працювали. Обласний лікар, він же директор школи, на місце тих, що втікли до лісу, посилав нових сестер, знов постачав, оскільки міг щось видобути, ці шпиталі чи амбуляторії ліками і інструментами.

Отак, ніби нелеґально йшло постачання нашої партизанки окружним шляхом медичним персоналом та ліками... " (М. Василів.)*

Д-р Сагайко в підпіллі прийняв псевдонім "Еней". "Еней" виявився надзвичайно добрим і дбайливим лікарем-хірургом. Відданий своїй праці, з невичерпною енергією, зумів бувати всюди, де його потребували. Любив коней і, роз'їжджаючи верхи, відвідував шпитальні осередки. За ним завжди їхала підвода з медсестрою, медикаментами і боївкою для охорони.

Після одного бою з німцями коло с. Яполоть у Костопільщині (липень 1943 р.) д-р "Еней" в асисті двох лікарів зробив раненому стрільцеві відкриту операцію серця, який після того

---

* Автор допису був у тому часі обласним лікарем у м. Рівному.

вижив. Відлежавшись у підпільному шпиталі коло с. Малий Мідзьк, у Костопільщині, був звільнений з рядів УПА і від'їхав додому. Операція відбулась у найбільш примітивних умовах у селянській хаті з поганим освітленням.

Великою допомогою при таких і інших хірургічних операціях було те, що д-р "Еней" мав з собою операційну медсестру і інший персонал, які працювали з ним раніше і разом з ним вийшли в підпілля. Інші лікарі також цінили його досвід і вміння. Мені відомо, що д-ра "Енея" викликали на консультацію до раненого командира в ВО "Турів" у Ковельщину в 1943 р.

Відвідуючи підпільні медичні центри, зауважувалось, що справа медичної опіки військових відділів, що охоплювали хірургічні операції ранених, шпитальне лікування хворих, їх санітарний догляд, була поставлена фахово, з невеликою смертністю ранених і хворих. Хворих здебільше відправляли лікуватись удома, якщо це було можливе. Достатня кількість лікарів, великий процент яких творили жиди, фахово підготовлений нижчий персонал, добре організовані і забезпечені у все необхідне шпиталі, відповідне харчування — все сприяло скорому видужанню. Крім цього, цей медичний персонал був навантажений профілактичним оглядом і лікуванням хворих по відділах УПА, а часто і цивільних людей, зокрема дітей, на щоденній базі, лікуючи простуди, шкірні недуги і інші незначні хвороби.

Справі медичної опіки в УПА було присвячено винятково багато уваги Головним Військовим Штабом УПА. Всі члени штабу, що виїжджали з дорученням у терен, у багатьох випадках були зобов'язані візитувати шпиталі, знайомитись з їх проблемами, життям і звітувати про їх стан.

* * *

У нашій організації постачання війська було вказане збирати і маґазинувати всі засоби технічної натури: телефонічну апаратуру, радіоапарати, надавчо-відбірчі апарати, кабель, дроти всіх вимірів і інше технічне устаткування.

К-р "Дубовий" плянував організувати телефонний зв'язок між відділами для ефектовнішої комунікації. Мені відомо, що для цього дном річки Гориня були прокладені телефонові кабелі і таким чином наладнано телефонний зв'язок між ГВШ і відділами в районі цієї річки*, інтенсивно працювала підпільна

* Про це згадують в своїх споминах А. Дольницький: *Літопис УПА,* т. 5, ст. 57 і ген. О. Омелюсік: *Літопис УПА,* т. 1, ст. 32, також, *Наше життя,* лютий 1953 р. ст. 140-141.

технічна майстерня, що займалась справою монтування радіонадавчої централі. Центр цей був винятково засекречений. Крім кількох людей ніхто про нього не знав і не мав до нього доступу. Я довідався про це від к-ра "Дубового" тоді, коли він доручив мені знайти відповідного фахівця для монтування короткохвилевого радіозв'язку.

Нагода прийшла досить скоро. По зв'язку мене повідомлено, що мене хоче бачити родина в важливій справі. Справа виглядала наглою і я виїхав негайно малим тягаровим автом. До хати ми приїхали вночі, наробивши переполоху. Виявилось, що до нас різними дорогами добились гості з Києва. Була це моя тітка і її син Борис С., за фахом інженер-авіамеханік, пілот совітської армії, що до війни працював у м. Кисловодську при ремонті літаків. З ним ми не бачились від 1922 р., хоч спочатку зрідка переписувались. З його оповідань виходило, що він з початком німецько-совітської війни був мобілізований як пілот до Червоної Армії, здезертирував, приземлився літаком на німецькій території в околиці м. Лубен, залишив літак і добився до мами до Києва, моєї тітки, що жила там, і разом з нею тепер приїхали до нас у відвідини.

Борис, мій ровесник, свідомий українець, так, бодай, виглядало, технічно грамотна людина, був для нас винятково цінною знахідкою. Втішившись собою, в безконечних розмовах вияснилось дальше, що він далеко не ідеаліст. Як і за "Сталіна", так і "за самостійну Україну" воювати не збирається. Хоче тільки перебути війну і зберегтись. Проте дав згоду допомогти в наших технічних проблемах, при умові, що не хоче глибокого підпілля. Вимагає створення йому потрібних умов, місця праці — майстерні, відповідних матеріялів, інструментів тощо.

Про все це я зголосив "Дубовому" і він погодився притягнути його до праці, з повною ізоляцією від організаційної сітки. Ми стягнули весь технічний "лом", який був під рукою, посадили Бориса в одному відокремленному приміщенні під охороною і він почав працю. Виглядало, що він знав за що береться, хоч нічого нам не обіцяв.

Оглянувши старі надавчо-відбірчі апарати німецького, польського, совітського походження і розібравшись у тому, почав монтувати централю радіозв'язку. Електросітка з кар'єрів Іванової Долини сягала до кількох сусідніх сіл і ми примостили нашу експериментальну майстерню в одному з них. Праця була нелегка, бо бракувало відповідних інструментів, потрібних частин, а саме головне електробатерій, відповідних дротів,

схем. Було видно, що Борис знайшов свою стихію і з ентузіязмом працював.

Але мама його була дуже незадоволена такою розв'язкою, вона хотіла вертатись додому, а я не мав на їхнє рішення ніякого впливу. Довго я з ними не був. Мене відкликано до полагодження інших справ. Пізніше стало мені відомо, що з того проекту нічого не вийшло. Борис поводився підозріло, з праці почав вертатись пізно додому, знайшов собі дівчину, почав випивати. Остаточно одного дня залишив все і з мамою виїхав до м. Рівного. Про його долю мені більш не приходилось чути.

ГОЛОВНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ШТАБ УПА

Влітку 1943 р. штаб ВО "Заграва" було доповнено і переіменовано в Головий Військовий Штаб УПА, як штаб всіх збройних відділів УПА на Волині, Поліссі, північній і південній Житомирщині і сумежних просторів. Штаб Головного Командування УПА був остаточно укомплектований у липні 1943 р. у слідуючому складі:

Командиром збройних сил УПА залишався полк. Дмитро Клячківський ("Охрім" — "Клим Савур").

Заступник: полк. Михайло Медвідь ("Карпович", "Крем'янецький").

Шеф штабу: полк. "Гончаренко" (Леонід Ступницький).

Оперативний відділ: полк. Олександер Омелюсік.

Заступник: полк. Сергій Кульжинський.

Розвідчий відділ: полк. Іван Литвиненко (зі штабу "Бульби").

Мобілізаційний відділ: к-р Микола Якимчук ("Олег").*

Відділ інтендатури й ад'ютант штабу: к-р "Омелько".

---

* Микола Якимчук ("Олег") народився 1914 р. в с. Піддубцях Луцького пов. Освіту здобув у луцькій гімназії і на Політехніці у Львові. З молодих років був активний у юнацтві ОУН, в Пласті, Відродженні й інших організаціях. Ще за польських часів став активним діячем ОУН. Спочатку очолював провід ОУН Луцького пов., згодом — Волинської обл. Від кінця 1942 р. "Олег" присвятив всю свою енергію передусім військовим справам — став співорганізатором і командиром бойових відділів УПА у Волинській обл. — курені Юрія Стельмащука ("Рудого"), Олекси Шума ("Вовчака"), Степана Коваля ("Рубашенка") й ін. Від літа 1943 р. займав пост керівника Мобілізаційного відділу ГВШ УПА, що згодом був переіменований на команду УПА-Піаніч. Загинув 27 липня 1947 р. в с. Бороховичі, коли НКВД знайшло його криївку й він з охороною пробивався з оточення. В криївці була тоді теж його дружина Зінаїда Драницька. Микола Якимчук просив її не пробиватися з оточення, щоб вижити й заопікуватися їх донечкою. Зінаїда попала в руки НКВД, пройшла пекло совітських концтаборів і таки дочекалася волі. Тепер живе в с. Піддубцях і зберігає світлу пам'ять про свого чоловіка.

Заступник: "Зубатий".

Нач. Самооборони: полк. Н. Совенко (зі штабу "Бульби").

Нач. Військових вишколів:. пор. "Поль" (Федір Польовий, з Здолбунова, ОУН(м)).

Провід У.Ч.Х. "Верба" (Христя Мостович з Луччини).

Місцем осідку Головного Штабу були Стидинські хутори (біля с. Великий Стидинь)* над р. Горинь у Костопільщині. Неподалеко примістились поодинокі відділи штабу, а також, у пізнішому, вишкільний осередок підстаршинської і старшинської школи. Нагляд над ними мав шеф штабу ГК УПА полк. "Гончаренко", який добре розумів вагу доброї військової школи. Осідок штабу був досить добре законспірований, з обмеженим доступом і постійно охоронений військовим відділом. У цій околиці також було крайове видавництво підпільних видань, що його очолював "Галина" (Яків Бусел).

Після укомплектовання штабу Головного командування УПА у липні 1943 р., к-р "Дубовий" сформував новий штаб ВО "Заграва" в такому складі:

Командир: майор "Дубовий" (Іван Литвинчук).

Заступник: к-р "Бористен" (Дмитро Корінець).

Шеф штабу: "Макаренко".

Оперативний відділ: к-р "Пташка".

Мобілізаційний: к-р "Гордій".

Господарчий: к-р "Панас".

Заступник: к-р Остап".

У.Ч.Х.: под. „Ївга".

* * *

В Головному Штабі УПА жили і працювали старшини: полк. "Гончаренко", полк. О. Омелюсік, полк. С. Кульжинський, полк. Н. Совенко, полк. І. Литвиненко, мій заступник "Зубатий" (А. Мороз). Не мали вони відповідних побутових умов в обставинах того часу. Крім того штаб цей мусів бути на "колесах", готовий кожночасно, в випадках ворожої дії в терені, змінити місце постою.

До послуг штабу була досить добре обладнана канцелярія, з потрібним устаткуванням. Начальники відділів штабу мали постійний контакт з шефом штабу полк. "Гончаренком" і від нього діставали ті, чи інші накази, настанови, інформації,

---

* Після Другої світової війни назва цього села зникла. Місцевість цю названо Гутвин.

Дмитро Клячківський ("Охрім", "Клим Савур"), полк. — нар. 1914? в Збаразькому пов. в Тернопільщині — пров. ОУН ПЗУЗ 1942, організатор перших вд. УПА 1942, ГК УПА 1942-1943, к-р УПА-Північ 1944-1945; згинув в бою з НКВД 12 лютого 1945 у Клеванському р-ні на Рівненщині,

Зінаїда Драницька — нар. в с. Піддубці Луцького пов., дружина Миколи Якимчука — діячка УЧХ; попала в руки НКВД 27 липня 1947 й довгі роки каралася в совітських концтаборах. Тепер живе у рідному селі Піддубці.

Микола Якимчук ("Олег") — нар. 1914 р. в с. Піддубцях Луцького пов., вчився у Луцькій гімназії і на Політехніці у Львові — шеф Мобілізійного вд. головного ВШ УПА (згодом штабу УПА-Північ) від літа 1943; загинув 27 липня 1947 в бою з НКВД в с. Борохові.

запотребування. Полк. "Гончаренко" завжди радо вислуховував думки співбесідника і брав їх під увагу. Був він дуже культурною і інтеліґентною людиною, практичний, з великим життєвим досвідом.

Пригадую одне побачення в штабі, де я звітував йому про стан замовленого взуття для війська, якого завжди бракувало, про можливості замовити в селян виткання тонкого "поліського" полотна на бандажі, про виготовлення по селах теплих рукавиць для вояків на зимовий період року тощо. В одному місці полк. "Гончаренко" перервав мене і зауважив, що кіннотники (сам він був кіннотник) більше мерзнуть у ноги зимою, ніж піхотинці, які мають більше руху, кращу циркуляцію крови. Наші вояки УПА не мають доброго взуття, а ноги обмотують онучами, що є непрактичне. Треба подумати про вовняні шкарпетки для війська на зимовий сезон. Вовни на

Поліссі не бракує. Треба провірити скільки в окрузі чесарень вовни, роздати по селах валуни з чесаної вовни, нехай прядуть і разом з рукавицями виготовляють вовняні ногавиці, які добре послужать як шкарпетки.

По селах волинського Полісся в осінній період, для домашнього вжитку, виплітали дерев'яним саморобним гачком вовняні рукавиці, з пальцями чи без. (Цим промислом займались в основному мужчини). Пригадую, ця його думка, що розв'язувала велику проблему в війську в зимовий час, дуже мені сподобалась. Я відчув, що він справді мав добру волю допомогти вояцтву. Ми негайно приступили до виконання цієї рекомендації і незабаром мали добрі наслідки.

Практично виконання доручень штабу відбувалось у безпосередній співпраці з командирами ВО, через головних господарчих ВО, що автоматично підлягали Інтендантурі ГВШ УПА. Пленарні засідання ГВШ відбувались на доручення к-ра "Охріма", часом їх скликав полк. "Гончаренко" на наказ к-ра "Охріма". На цих засіданнях розроблялись нові напрямні, нові рішення. Запам'ятались засідання штабу, на яких обговорювались і приймались рішення багатьох справ: організація постачання УПА; створення підстаршинських і старшинських шкіл; об'єднання двох ВО "Заграва" і "Турів" в одну військову одиницю під назвою "Лісова Пісня"; про спільну військову операцію проти відділу совітської партизанки "Федорова Чернігівського", що отаборився на Прип'яті. Говорилось про наближення фронту і приготування відділів для переходу в совітське запілля. Таких засідань штабу було багато, але внаслідок характеру моєї праці і роз'їздів з дорученнями в терен, на всіх засіданнях я не міг бувати. При зустрічах з к-ром "Охрімом" діставав від нього безпосередні настанови, які торкались моєї ділянки. Характеризуючи з перспективи часу працю Головного Військового Штабу УПА, що творився в особливо несприятливих умовах, без відповідних кадрів, потрібної кількости зброї і амуніції, при складних побутових умовах, при наявности потужних ворогів, що всіма засобами старались український нарід знищити, цей штаб УПА здав іспит перед історією боротьби українського народу на цьому етапі.

Наш командир — полк. "Охрім" зумів віднайти і згуртувати відповідних людей, різних генерацій і політичних переконань, змобілізувати до боротьби маси, створити тверду, вимогливу військову атмосферу, без якої неможливе існування армії.

За відносно короткий час своєї діяльности командир "Охрім", при відданій праці і підтримці інших співробітників

ГВШ, добірних і вірних старшин став авторитетним провідником воюючої Волині, Полісся, Житомирщини, східнього Поділля — всюди, де діяли відділи УПА, зводячи бої з наїзниками.

* * *

Заки почати розповідь про цей період моєї праці в Господарчому відділі ГВШ УПА, слід коротко подати ґенезу постання цього так важливого сектора, як також характеристику умов, у яких приходилось організовувати, знаходити потрібні ресурси, перебудовувати і провадити цю ділянку праці.

Організація Українських Націоналістів у Польщі, що виросла в повоєнний час після Першої світової війни в Галичині і Волині з УВО (Українська Військова Організація) і перебрала її революційні гасла, взяла на себе завдання, після поразки державницьких змагань у Першій світовій війні, підняти і очолити боротьбу за визволення українського народу. ОУН з часом виросла на велику і впливову політичну організацію, що охоплювала широкі круги українського народу, зокрема його молодь. Сприятливим ґрунтом для цього була політика Польщі в відношенні до українського населення, обмеження його політичних прав, заборона українського шкільництва, культурних і громадських установ (читальні, просвіти), пляновою політикою заселення українських земель польськими кольоністами, недопущенням до військових шкіл української молоді тощо. Політика ця скоро привела до відкритого конфлікту й арештів.

У цій боротьбі ОУН мусіла дбати про рівномірну розбудову всіх ділянок своєї праці: політично-військової, пропаґандивно-видавничої, суспільно-громадської, організаційної, медично-санітарної, в тому й господарчої. На розбудову якраз цього відділу звернено особливу увагу і започатковано маґазинування потрібних матеріяльних засобів для праці всіх секторів організації. Сюди входили в першій мірі: зброя, амуніція, військові карти, одяг, взуття, білизна, папір, друкарські машинки, медикаменти, валютні фонди, дорогоцінності і т. д.

З упадком Польщі в 1939 році і неочікуваним приходом більшовиків у Західну Україну ситуація ще більш ускладнилась. Період переходу влади давав ОУН можливість здобуття багато потрібного для дальшої боротьби. Військові склади, казарми, поліційні станиці, установи державної адміністрації брались під увагу. Період між владами не тривав довго. Нова влада мала докладні відомості про ОУН, її політичний характер, ідеологію, боєвий потенціал, засяг діяння і позиції в масах. Від самого початку окупації більшовиками Західної України вони розпо-

чали боротьбу проти ОУН на західних землях. У зв'язку з новим політичним терором, що заторкнув не тільки членів ОУН, їх симпатиків, а й взагалі свідому українську інтеліґенцію, багато людей мусіло йти в підпілля і вже за короткий час почала творитись "підпільна Україна", потребуючи охорони і матеріяльного забезпечення. В зв'язку з цим, господарчий сектор ОУН мав велике навантаження. Збільшились його кадри і відповідальність.

Основною матеріяльною базою в початковий період було українське населення, національно свідоме, яке бачило, що існуюча влада несла визиск, закріпачення і нужду. Це населення давало підпільникам дах над головою, матеріяльну і моральну підтримку, охороняло і попереджувало перед ворогом. Кожен член ОУН, живучи леґально, намагався зробити все, що було в його можливостях. Працюючи за совітів у великому підприємстві, через прихильного до ОУН начальника технічного постачання, мені вдавалось дістати дефіцитні на той час товари: бензину, керосин, спирт та інше.

Підсовітська займанщина 1939-1941 рр. не тривала довго, але принесла нам багато втрат людських і матеріяльних. 22-го червня 1941 р. почалась німецько-совітська війна, що несла нову непевну дійсність. Український революційний актив ОУН(б) проголосив у Львові 30-го червня 1941 р. відновлення української державности і почав організовувати українську адміністрацію, там де це було можливе. На Волині за відносно короткий час вдалось обсадити відповідними людьми всі адміністративні пости окружних управ, районів, міських управ, поліції, кооперації і т. д. З появою німецької цивільної адміністрації ці люди були під загрозою арештів, а то й розстрілів. Підпілля стало знов одинокою безпечною зоною збереження загроженого українського активу. Тоді виявилось, що сітка ОУН не була ще готова адсорбувати, забезпечити навіть мінімальні потреби цих людей. Треба було в основному перебудовувати систему підпілля. Також існуючі поодинокі збройні відділи УПА дуже скоро почали вже набирати вигляду армії, а це приносило проблеми, нераз досить складні, з якими не приходилось зустрічатись раніше.

Військові вишколи, розбудова постачання, організація відділів медичної опіки, укомплектування штабів, розвідки — все це вимагало багато фахових кадрів. З розростом УПА, організаційні кадри не були спроможні забезпечити військові потреби своїми кадрами. За кваліфікованими фахівцями треба було шукати поза ОУН.

Господарча референтура також у своїй праці мала на початку досить багато труднощів. Одначе, з часом знайшла можливість удосконалити певні форми і засоби, що принесли бажані результати. Об'єктивно треба сказати, що ми, господарники, в цей початковий складний період, мали в особі к-ра "Охріма" ділового, відповідального і практичного дорадника, що зумів накреслити чітку візію нашої праці, як також знаходив час на провірку виконання намічених плянів.

Пригадую як на одній з перших нарад з господарниками "Охрім" подав схему нашої праці: діловий, постійно діючий центр, кадри, облік господарчих ресурсів, їх переробка, облік готових продуктів, раціональний їх розподіл.

Дуже допоміжними в нашій праці були візитаційні поїздки з нарадами, вишколами, зустрічами з людьми. Це давало ясну картину кількости і різнородности ресурсів.

Основний продукт, збіжжя і худобу ми знайшли в необмеженій кількості в наших ВО. Волинь завжди була багата в зерно. Окупація совітами в 1939 р. ще не встигла її господарчо виснажити. Колгоспні поля, що дістались німцям у руки і були перетворені в т. з. "штаатсґути" і "ляндсґути", в роках 1942-1943 були оточені "упівськими республіками", що збирали, вимолочували і маґазинували ці запаси. Безконечні валки з зерном тяглися гужем на вказані пункти перевантаження і там маґазинувались. Другим джерелом були німецькі континґенти всіх родів харчових продуктів, у тому числі і худоби, які німці в підміських районах силою забирали в селян. Повідомлені через нашу розвідку чи селян, що знали місце і час куди мали відвозити цей континґент, наші відділи нападали і відвойовували ці валки. Це торкалось і худоби, яку німці зганяли на залізничні станції для дальшого перевезення.

Нашою основною м'ясною базою було Полісся. Вбогі ґрунти північних земель не дозволяли населенню мати піддостаком зернових культур чи картоплі, натомість безконечні простори лісів і неужитків давали можність випасати велику кількість худоби, навіть расової. За Польщі селяни діставали за контрактом расовий континґент худоби на випас для війська. Багато селян мало свої літні господарства в лісі, де частина ялової худоби зимувала. Перебуваючи якийсь час у підпіллі в с. Чудель в Сарненщині в о. Ф. Халабурди (походив з с. Дерманя, закінчив Богословський факультет у Варшаві. Замордований у с. Чудель, де був настоятелем, совітсько-польською партизанкою зимою 1942 р.), я звернув увагу на велику кількість молодняку, що зимував на дворі. На мій запит,

чому ця худоба не забезпечена на зиму, господар відповів, що має її багато і не має місця в хлівах.

Великий запас хліба і м'яса розв'язував нам головну проблему прохарчування війська. Не бракувало нам і молочних продуктів. Основним джерелом були організовані німцями молочарні, що переробляли молоко на молочні продукти і вивозили в Німеччину. Збройні місцеві боївки нападали на такі транспорти і ці харчі конфіскували. В багатьох місцевостях, де перебували наші відділи, селяни з поблизьких сіл добровільно, часами в заміну доставляли молоко для війська не раз більше, як було потрібно. Зокрема молочних продуктів було піддостатком по шпиталях, на вишколах, нарадах.

Від самого початку розбудови військової господарки пильну увагу звернено на розбудову дрібного промислу в тому числі і харчових продуктів. У кожному районі, в багатьох місцях працювали млини, пекарні, м'ясарні, фабрички кави, повидел, миловарні, гарбарні, шевські, кравецькі й інші майстерні. В ВО УПА "Турів" існувала фабричка паперу що виробляла, крім іншого паперу й папірці до куреня під назвою "Березняк". Пригадую, що я хоч і не курив, але довго возив з собою, як сувенір таку книжечку папірців до курення. Подарував її полк. Дяченкові в його приїзд на відвідини відділів УПА в Володимирщині. В розбудові цих промислових центрів особливо відзначився "Зубатий", який з кожної сировини міг виготовити щось потрібне для щоденного вжитку. Він у кожній поїздці знаходив щось нове і відразу приступав до практичного застосування.

Інший важливий харчовий продукт — цукор, приходив шляхом заміни за інші товари з Рівненщини, що була знана з своїх цукроварень. З відходом совітів у 1941 р. ці цукроварні не були ушкоджені, як також посівна площа була засаджена буряком у сезоні. З Рівненщини також реґулярно приходили сіль, тютюн, овочі та інші продукти.

Крім того, наше жіноцтво (УЧХ) заготовляло дієтичні харчові продукти для шпиталів: мед, сушені овочі, ягоди, спеціальний чай з сушеного зілля, тощо. Мені особисто відомо про дві "організаційні" пасіки в ВО "Заграва", за якими наглядали місцеві пасічники.

Жіноцтво займалось справою виготовлення для вояцтва потрібних речей особистого вжитку: білизни, шкарпеток, рукавиць, тонкого полотна на бандажі й інше.

Робили збірки серед населення по селах і містах. Крім того спеціяльні речі здобувалось за харчі на чорному ринку.

Були це в основному медикаменти, стерильні матеріяли, медичні інструменти, шпитальний посуд тощо.

Кінний транспорт був одним з основних факторів організаційного господарства і ним спільно користались усі її сектори: зв'язок, культосвітня референтура, організаційний сектор, жіноцтво та інші. В кожному осередку від найменшої станиці, куща, району, області був свій транспорт.

З ростом військових відділів і їх щоденними вимогами прийшла потреба децентралізації і кожний відділ дістав свій незалежний транспорт для доставки харчів, розвідки, зв'язку, санітарних, господарчих і інших потреб. За коні, вози, сані, упряж відповідав бунчужний кожного відділу. При масовому переміщенні господарчих продуктів (з одної ВО в другу) використовувалось тереновий організаційний транспорт, який був зобов'язаний на означений час і місце доставити потрібну кількість підвід. Пригадую, що організуючи перевезення зерна з Луччини в Костопільщину, ми одноразово змобілізували понад 200 підвід з різних населених пунктів. Ціла акція переводилась у нічний час. Озброєна сотня відповідала за безпеку цієї експедиції.

Господарчий відділ ГВШ при службових поїздках користувався своїм транспортом, що складався з двох підвід, брички й одного верхового коня, для спеціяльного зв'язкового господарчого відділу. В виняткових випадках використовували організаційний транспорт.

Крім транспорту не менш важливим фактором справного діяння повсякденного господарчого життя було ремісництво. В короткому часі, в кожній місцевості були затруднені, за відповідною заплатою, ремісники: ковалі, столярі, колодії, мулярі, стельмахи, кравці, шевці і т. д. Були важливою ланкою в праці військового господарства. Ремісництво наше, зокрема сільське, було малозаможне і жило в першій мірі з невеликого господарства і з замовлень, що не завжди себе достатньо оплачували. Виконання замовлення для УПА, як пошиття одягу, взуття, ремонту возів, упряжі, ковальські, столярські і інші роботи переважно компенсувались харчовими продуктами, збіжжям, якого було надмір, сіллю, сірниками, живим інвентарем, залежно від умови. Такі замовлення забезпечували виконавцям утримання родини, а город доповнював решту. Іншого зарібку не було, а гроші воєнного часу були без жодної вартости. В цих умовах не було нестачі фахового робітника і ціле це підпільне робітництво працювало сумлінно і справно.

Менш як за рік праці Господарчий відділ Штабу ГВШ при не завжди сприятливих умовах, часто без кваліфікованих

людей, потрібного і в достатній кількости транспорту, господарчого інвентаря, при недостачі сирівців і потрібних продуктів, при колосальному просторі дій, при повсякчасній небезпеці і різних інших труднощах, спромігся створити стійку господарчу базу, яка забезпечувала повне утримання величезної кількости людей під зброєю, що були підпорядковані Головному Командуванню УПА.

Кожна ВО УПА мала свого господарника, який був відповідальний за "хліб щоденний" і за всі інші потреби військовиків у його окрузі. Штаб ГК УПА був координатором цих запотребувань, знаходив і розробляв економічні можливості округ, застосовував обмін продукції між ними. Ця праця вимагала знання території ВО УПА, економічних їх можливостей і добору відповідних людей. Обов'язок і відповідальність були великі. В тих двох ВО УПА, що за короткий час моєї праці вдалося ґрунтовно охопити, під зброєю було понад 20 куренів УПА, що становило 16-18 тисяч вояцтва. Крім того існували ще воєнізовані відділи, які формально не входили до УПА, але виконували важливі завдання: самооборона, розвідка, охорона господарчих підприємств, транспорту та інші.

В нормальних державних умовах не важко забезпечити армію у все необхідне. На те працює весь державний апарат, а в умовах, у яких доводилось діяти нам, було багато складніше. Але де є бажання, там є і результат. Інтендантура УПА виробила свої власні методи праці, що давали добрі наслідки.

Цей господарчий сектор напевно буде пильно вивчатись людьми, яких цікавить історія українського війська, а Української Повстанської Армії зокрема.

* * *

Несподівано в початках вересня 1943 р. к-р "Охрім" викликав мене по зв'язку в сусідню ВО УПА "Турів" до м. Колки, в Луччині. Про ВО "Турів" нам було відомо, але досі там не приходилось бути. Пам'ятаю, що ця вістка трохи мене занепокоїла, тим більше, що про ціль цього виклику мені нічого не було відомо. Не хотілось залишати знані місця (можна було припускати, що мені прийдеться діяти в іншій ВО). Виконувана праця в границях одного терену, з тими самими людьми, ставала з часом легкою, бо все було відоме і давно освоєне. Це вперше прийшлось залишати добре знану свою територію і їхати в невідоме. Закрадалось почуття непевности і навіть якоїсь боязні. Та наказ є наказ.

Взявши зв'язкового та охорону з двох чоловік, ми рушили в дорогу і зв'язковими шляхами прибули на вказане місце. Там вже на нас чекала додаткова охорона і зв'язковий. Перепочивши кілька годин, уночі пішли дальше. Зв'язковий попередив нас, що мусимо заховуватись у дорозі тихо, бо в певному місці наша зв'язкова лінія проходить близько табору червоних партизан "Дяді Петі". Йшли тихо "гусаком" лісовою дорогою, що вивела нас на насип старої, невживаної вузькоколійної залізниці. За насипом були Цуманські ліси з замінованою територією штабу розвідчої більшовицької партизанки, яку тут очолював ком. Бринський ("Дядя Петя"). Над ранком дійшли до невеликого селища в лісі і тут перепочили. В цьому сільці була перша військова застава, що її тримала сотня УПА к-ра "Стріли" з Луччини, досить добре обмундирована і озброєна. Смерком двома підводами доїхали до зв'язкової хати коло м. Колки, до місця призначення. Місто Колки — районовий центр Луцької округи, положене над р. Стир. В травні 1943 р. з'єднані відділи УПА, оточивши місто, витиснули без бою німецьку адміністрацію з м. Колок. Від того часу м. Колки стало осередком повстанчого руху, прийнявши назву "Колківської республіки".

На другий день я зустрівся з к-ром Климом Савуром, який також щойно прибув сюди. В розмові з ним я довідався, що він їде на візитацію в Луччину, Володимирщину, Горохівщину, Ковельщину, що входять у ВО "Турів", командиром якої є "Рудий"*. (Тоді вперше почув більше про цю ВО і її командира). Я мав їхати з ним, щоб познайомитись з організаційним і військовим проводом у цій ВО. Для докладного ознайомлення зі всіма господарчими можливостями і проблемами в цій окрузі мені доведеться залишитись там на деякий час. Крім того, доручалось мені провести в терені вишколи політично-економічного характеру, для теренових господарників і організаційного активу. Після вивчення економічних можливостей цієї ВО я мав виготовити звіт з поданням загальної характеристики, особливо всього того, що можна в цій ВО використати для військових потреб.

Психологічно я не був приготований до такого завдання, хоч за моїм функційним становищем в ГВШ УПА я займався організацією військового господарства. Але та праця виконувалась в межах одної ВО "Заграва". Тепер же маштаб її

---

* "Рудий" — Юрій Стельмащук нар. 17-го жовтня 1920 р. в с. Коршів Сенкевичівського р-ну в Луччині. Закінчив Луцьку Українську Гімназію.

Організаційний поділ території дій УПА влітку 1943

простягався на інші ВО з незнайомими мені людьми в організаційній і військовій структурі, з іншими господарчими ресурсами.

Побачивши моє вагання, к-р Клим Савур, з характерною йому лагідною усмішкою, сказав: "Не бійтесь відповідальности і труднощів. Ми сьогодні переставляємось на масову державницьку систему праці і нам треба тільки зрозуміння, що маємо робити і, по можливості, найкраще виконати намічену працю. Всі необхідні вияснення і допомогу в початковий період ви дістанете: характеристику людей, специфіку терену, існуючі проблеми тощо. А також право докооптувати потрібних фахівців, затруднених в інших секторах запілля. На підставі рекомендацій к-ра "Дубового" я вважаю, що ви дасте собі раду." Мені довелось тільки подякувати за таку оцінку моєї дотеперішньої праці і приступати до нових обов'язків.

Дозвіл на добір додаткових співробітників вселяв у мене впевненість, що я зможу справитись з цим завданням. В додатку до загальних вказівок і окреслення характеру цього нового завдання, к-р Клим Савур подав ще інформацію і свою думку про певні занедбані ділянки праці на цих просторах, характеристику людей, з якими прийдеться зустрічатись і співпрацювати. Було видно, що він добре обізнаний з тим, що відбувається в цій воєнній окрузі. З загальної характеристики к-ра "Охріма" цього терену виходило, що тут були кращі можливості, як на Поліссі: значно більша кількість фахових старшин, поліційних відділів, що пішли в підпілля, а також національна свідомість населення була вища. Тут зібрано багато кращої і більш різноманітної зброї. Воєнна округа "Турів" охоплювала цілу Волинську й Українську частину Берестейської області. Вона лежала на перехресті залізничних артерій з заходу на схід: Холм-Ковель-Рівне, Берестя-Ковель-Сарни-Житомир, і на південь: Ковель-Володимир. На цих рухливих шляхах, що постачали фронт, була більша можливість здобувати зброю, амуніцію, відбирати континґенти худоби, збіжжя та інших продуктів, які німці грабували в населення і вивозили до Німеччини, як воєнні трофеї. Близький і постійний зв'язок з Галичиною приносив також своєрідний товарообмін. Загальним недостатком цих просторів, в оцінці к-ра "Охріма", був слабий організаційний провід, більш знищений НКВД за час 1939-1941 рр. В зв'язку з цим відчувалось, що командири поодиноких військових центрів УПА на цьому терені мають тенденції непідпорядкованости і відхилу від загальнонамічених плянів. К-р Клим Савур звернув увагу на послаблення конс-

пірації в цьому терені. На цих просторах, після витиснення німецької адміністрації, потворились окремі "республіки", добре організовані адміністративно, але які навіть при наявності збройних відділів УПА були слабо забезпечені перед ворогом. Також були ознаки, що там у ряди УПА проникала ворожа аґентура. Вже були відомі випадки саботажів. В місцевому шпиталі м. Колки несподівано померли ранені стрільці, що вже видужували. Були підстави думати, що вони були отруєні.

В штабі к-ра "Рудого" був підполковник Червоної армії, росіянин. А що він мав доступ до таємниць і рішень того військового центру, то за ним слідили. Виявилось, що він мав зв'язки з совітською партизанкою. В команді військового загону "Січ" на Вовчаку (назва села в Володимирщині), що його очолював к-р "Сосенко" всі головніші об'єкти охороняли чужинці, які перейшли до нас від німців. Між ними було багато людей російської національности, які творили окремий відділ. Про наплив чужинців, а їх приймали не лише в поодиноких відділах УПА індивідуально, а часом і групами. ГВШ УПА не був своєчасно повідомлений і на таке рішення не було згоди штабу. К-р "Охрім" підкреслював небезпеку, яка криється за тим і необхідність докладного вивчення і розв'язання цих проблем. На закінчення розмови к-р Клим Савур додатково наказав звернути увагу командирів поодиноких осередків на посилення пропаґандивно-вишкільної праці в відділах, використовуючи пресу, радіокомунікати й інші засоби для інформації вояцтва про фронтові дії, бойові дії УПА, наше відношення до наказів німецької адміністрації, дій совітської пропаґанди тощо.

На моє питання, чому я, очолюючи господарчий відділ штабу, маю займатись ще й цими справами, к-р Клим Савур сказав, що тепер не час на обмеження обов'язків. Кожен член штабу, виїжджаючи з дорученням поза межі ВО зобов'язаний, у міру можливостей, полагоджувати всі інші доручені йому справи.

Ця нарада з к-ром Климом Савуром, його пояснення дали мені чіткішу уяву про засяг нових обов'язків. Завдання у західній Волині, що за своїми колосальними формами здавались понад сили, перестали бути чимсь новим. Прийшла свідомість, що характер і схема праці на цих нових для мене просторах багато не різняться від тих господарчих завдань, з якими ми досить успішно справлялись в ВО "Заграва". Треба було тільки деякого часу на знайомство з людьми, господарчими ресурсами терену, щоб включити їх в загальні госпо-

дарчі пляни господарчої референтури штабу ГК УПА. Дотеперішній мій досвід навчив мене, що результат наміченого пляну залежить від людей, які беруться за його виконання. За такими людьми я відразу почав розглядатися.

ПОЇЗДКА ДО ПІВДЕННИХ ЗАГОНІВ УПА ВО "ТУРІВ"

На другий день я разом з к-ром Климом Савуром прибули до м. Колок. Відразу відчулась різниця між тим, що застали тут, і тим, до чого я звик у ВО "Заграва". Там військові відділи були законспіровані. Про їх місце постою, життя і дії не смілось говорити. Рідко коли відділи УПА можна було побачити вдень на відкритому просторі, хіба що у виняткових ситуаціях, як несподівана поява ворога, в бойових сутичках з ним, непередбачених змінах місця постою, маневрах тощо. Там все було заховане перед людським, своїм і чужим, оком. Це охороняло відділи УПА перед ворожою аґентурою.

В м. Колках ми застали багато війська УПА, що було тут заквартироване, з його своєрідним щоденним життям: перемаршами, муштрою, співами. На вулиці було видно військових. В місті життя кипіло. Їхали підводами селяни, що везли до міста свої продукти на продаж чи виміну, жінки несли на торг у вузлах на плечах молоко в баньках, гамірно бігали діти. Між натовпом вирізнялась порядкова поліція з місцевої станиці. Серед інших будівель упадав в очі ошатний будинок шпиталю.

В перших двох днях перебування в м. Колках к-р Клим Савур робив перегляд військових відділів. У розмовах дбайливо перевіряв настрої серед старшин і вояцтва. Розпитував про їхні побутові потреби. В кожному відділі відбув політичні наради, а крім того, мав ширшу нараду з активом підпільної адміністрації терену, що її тоді очолював "Олег". На цій нараді к-р "Охрім" офіційно представив мене присутнім, зазначивши моє становище і завдання в цьому терені. В дальшому згадав про зусилля, проблеми і дотеперішні успіхи революційної організації, що підняла народ до боротьби, про організацію військових відділів і їх успішну дію, про потребу дальшого посиленого вкладу всіх людських і матеріяльних засобів для виконання цієї історичної місії. Після того відбулась візитація хворих і ранених вояків у шпиталі. Було їх на той час 14 чоловік. Всі, крім одного тяжко раненого, виглядали на добре доглянених і в доброму настрої. Відвідали також вишкіл медсестер, що його провадили шпитальні лікарі.

На закінчення візитації відбулась в с. Копилля, Луцького р-ну, велика господарча нарада, що її скликав к-р "Олег". Присутніх було понад 80 людей. Багато було представниць від жіноцтва (УЧХ), що їх очолювала "Чорна"* і її заступниця "Буря". Наради тривали два дні. К-р Клим Савур після загальних інформацій про політичну ситуацію, події на фронтах, про загальні труднощі в зв'язку з німецьким терором і діями совітської партизанки, говорив про господарство УПА. Детально згадав про збільшені потреби військових відділів, що зростають, про потребу в найкоротшому часі забезпечити їх найнеобхіднішими речами. При кінці нарад перевів докладне опитування присутніх про промислові підприємства, що існують по районах, яка їхня продукція, відповідна кількість сирівців, що кожний район уже виготовив і змаґазинував для потреб війська, а в тому: одяг, взуття, білизна, рукавиці, бандажі, харчі для спеціяльних потреб (мед, сушені овочі, гриби тощо). Звернув спеціяльну увагу на серйозну ситуацію з недостачею медикаментів, хірургічних інструментів і т. д. В відповідях і запитах виносилось враження, що, в загальному, в господарчій ділянці терену зроблено багато. Говорили, що бракувало деяких сирівців, не цілком освоєно збереження продукції, бракувало будівельного матерялу, цвяхів й інструментів при будові зимовиків.

На цих нарадах я ближче познайомився з господарчим ВО "Турів" "Бідненьким", поінформував його про рішення к-ра Клима Савура і домовився про тіснішу співпрацю з Господарчою референтурою штабу ГК УПА. Там зустрів референтку УЧХ штабу ВО УПА "Вербу"**.

"Бідненький" поінформував мене, що в одному з відділів перебуває колишній інтендант совітської армії, майор "Тетеря" (чи це було його дійсне прізвище, я не знаю). Про це я повідомив к-ра "Охріма", який дав згоду на побачення з ним. Знайомство відбулось при допомозі к-ра "Олега", що знав ближче і досить позитивно оцінював його працю в курені. Був це середнього віку чоловік, певний себе, досить розмовний, добре говорив українською мовою. Ми розговорились про господарчі справи в війську і зв'язані з тим труднощі різної натури. "Тетеря" дав згоду виготовити нам військові харчові

---

* "Чорна" — Василина Демчинська

** "Верба" — Христя Мостович, дочка священика із с. Малин у Дубенщині. Взимку 1942 р. приїжджала на інспекцію в Костопільщину і Сарненщину з представником крайового УЧХ Уляною Целевич.

норми головних видів харчів з розрахунку на поодинокі військові одиниці: сотня, курінь і т. д. Попросив дістати йому дозвіл на полювання і мисливську рушницю. Зброї він не мав ніякої. К-р "Охрім" був дуже задоволений з наявности такого кваліфікованого старшини в рядах УПА, але дораджував бути пильним і обережним з ним, хоч доручив к-рові "Олегові" полагодити справу мисливської зброї і дозвіл для користування нею для "Тетері".

* * *

Закінчивши наради, ми рушили далі на зустріч з к-ром "Рудим" і комендантом запілля ВО УПА "Турів" "Крилачем". Переїхавши вночі Ковельську залізницю, яку з бункерів, побудованих при дорогах, що перетинали залізницю, охороняли мадяри, ми залишили за собою густу мережу сіл понад річкою Стир. Незабаром скінчилися ліси і перед нами простяглася неосяжна рівнина, поперетинана горбами з островами зелених хуторів, чи білявих сіл, що губились по ярах, серед полів засіяних збіжжям. Після поліських лісів, що як вірні друзі охороняли нас, давали захист, тут перед нами простелилась нічим не заслонена дорога в Володимирщину. К-ра "Рудого" і коменданта запілля ВО УПА "Турів" ми не застали на умовленому зв'язку. К-р "Охрім" був цим дуже вражений і огірчений, але виявилось, що їхня відсутність мала поважну причину. Ще раніше до нашого приїзду була акція на осідок совітсько-польського укріплення в с. Засмики в Ковельщині, з якого відбувались постійно напади на українські села. Три курені УПА і одна вишкільна артилерійна сотня

Юрій Стельмащук ("Рудий") — нар. у Луцькому пов. — організатор і к-р відділів УПА в Волинській і Берестейській обл. (загін "Озеро", згодом ВО УПА "Турів"); непритомним (був хворий на тиф) попав у радянський полон у січні 1945 і був розстріляний 5 жовтня 1945 у Києві.

Олекса Шум ("Вовчак") — нар. у с. Шайне Ковельського пов. — діяч ОУН в Ковельщині, організатор і командир перших вд. УПА, заступник к-ра ВО "Турів" 1943 - 1944; загинув у бою з німцями у квітні 1944 в Горохівському повіті.

під проводом к-ра "Рудого" і його заступника к-ра "Вовчака" брали участь у цьому бою.

Як пізніше вияснилось, з м. Ковеля почали посуватись у терен німецьке військо з польською поліцією та "шуцманами" в силі 420 чоловік. К-р "Рудий", зміцнивши позиції, вирішив приняти бій коло с. Радовичі. В цьому кількаденному бою німці були розбиті і понесли великі втрати, залишивши понад 200 чоловік убитих і ранених. Це був найбільш ефективний бій відділів УПА з німцями в ВО "Турів".

Довідавшись про приїзд к-ра Клима Савура, к-р "Рудий" передав обов'язки і відповідальність за дальше ведення бою своєму заступникові к-ві "Вовчакові" і приїхав на зустріч. З ним також прибув комендант запілля "Крилач". *

Відбувши наради, після короткого відпочинку, ми вночі під посиленою охороною виїхали в напрямку м. Володимира до чергового великого військового осередку, на "Січ". Осередок цей містився в Свинаринських лісах, в околиці болотистої р. Турії, в сусідстві трьох суміжних поселень: Домінопіль, Ревушки, Вовчак. У с. Вовчак містився штаб "Січі". Лісиста околиця, болотисті простори охороняли "Січ" від нападу німців, що перебували в м. Володимирі, в віддалі 25-30 км.

На "Січі" про приїзд к-ра Клима Савура були повідом-

---

* Д-р П. Мірчук, *Українська Повстанська Армія, 1942-1952,* пишучи про цей бій, на ст. 48 подає слідуюче: "Та викликаний в пильних справах до Головної Команди УПА, к-р "Вовчак" передав керування акцією свому заступникові к-ві "Рудому". Було якраз навпаки. Командирам ВО "Турів" був "Рудий", а к-р "Вовчак" був його заступником.

лені, і нас з великими почестями приймали. Відбувся перегляд військових відділів, добре вишколених і озброєних, підстаршинської школи, що приємно вражала своїм добірним складом молодих вояків з доброю презентацією і вишколом. Ми відвідали шпиталь, що його очолював лікар жид, д-р Шая Варм*. З ним була в підпіллі і його дружина, що працювала як медсестра. Заступником його був також лікар жид (прізвищ не пам'ятаю). Вони організували і провадили вишкіл медсестер. Оглянули кухню і приміщення, в яких жили вояки і т. д. Приємною несподіванкою була добре обладнана майстерня направи всіх видів зброї, з кваліфікованими фахівцями.**

Після всіх цих оглядин відбулась нарада штабу "Січі" з участю старшин командирів відділів і їх штабів. На головній нараді к-р Клим Савур, представляючи мене, вказав на моє становище в штабі ГК УПА та зазначив мої обов'язки і повновласті в терені. На другий день відбулась нарада з організаційним активом, на якій були присутні "Рудий", комендант запілля "Крилач", обл. референт пропаґанди й керівник видавництв Степан Драницький ("Матвій")***, головний господарчий ВО "Турів" "Бідненький", голова УЧХ "Біла",**** шеф розвідки округи "Володимир", шеф СБ округи "Залісний", к-р "Січі" "Сосенко", начальник польової жандармерії округи "Омелько"*****. З наказу к-ра "Рудого" він відповідав за нашу безпеку в терені.

Від'їжджаючи, к-р "Охрім" доручив мені відразу зайнятись господарчими справами в Володимирщині, ще раз говорити з представниками підпільного господарства, ознайомитись з господарчими ресурсами ВО УПА "Турів", беручи під увагу можливість обміну харчових і інших продуктів з ВО "Заграва". Радив, не відкладаючи, перевести масові вишколи з господарчим активом, у чому мали допомогти комендант запілля "Крилач" і головний господарчий ВО УПА "Турів" "Біднень-

---

* Д-р Шая Варм з Варшави. Більше про нього — див. *Літопис УПА,* т. 23.

** С. Новицький, Спомин: *Літопис УПА,* т. 5., ст. 163.

*** Степан Драницький ("Матвій") походив з с. Гаражджи у Луцькому повіті

**** "Біла" — (Люба Гнатюк) очолювала УЧХ ВО "Турів".

***** "Омелько" (Олександер Косаревич), комендант господарчого куреня в м. Луцьку, вийшов у підпілля в березні 1943 р. В. Новак, спомини, *Літопис УПА,* т. 5, ст. 102.

Панас Ковальчук ("Залісний", "Петро") — нар. в с. Білосток Луцького пов. — окружний, а від літа 1943 обл. СБ Волинської обл.; загинув у бою з НКВД 4 березня 1949 на хут. с. Хороходини Луцького р-ну.

кий". А крім того, я мав зустрітись з "нацменами", що були в відділах, зокрема з росіянами. Треба було вияснити, що це за люди, в який період і як дістались до наших відділів, вислухати їхні побажання, завваги. Під час візитації к-р Клим Савур довідався від "Крилача" і шефа розвідки "Володимира" про можливість зв'язку з полк. Петром Дяченком, що працював у німецькій військовій розвідці. Свою головну квартиру він мав у м. Холмі, а резидентуру, яку очолював майор Павло Калиновський у м. Володимирі. Місцевій сітці ОУН у Володимирі стало відомо, що полк. П. Дяченко хоче нав'язати контакт з УПА, Петра Дяченка, старшину армії УНР і згодом офіцера польської армії в ранзі майора, приходилось зустрічати в період студій у Варшаві і тепер цікаво було з ним побачитись. На умовлену зустріч полк. П. Дяченко прибув нашим зв'язком і був надзвичайно втішений, побачивши мене, хоч щиро признався, що трохи побоювався їхати на зустріч. Виявилось, що він уже давно хотів нав'язати контакт з підпіллям. Перейшовши від загальних розмов до конкретних, я з'ясував йому наше складне положення з провідними старшинськими кадрами і що ми його радо будемо бачити в підпіллі, в нашому старшинському проводі. Полковник одначе відхилив нашу пропозицію з огляду на те, що він був інвалід. (Унаслідок поранення мав одну коротшу ногу). Зазначив, що в умовах твердого життя в підпіллі (де "не раз ноги виносять", — як, жартуючи, казав), він не був би нам допоміжним, але радо буде тримати з нами зв'язок і допоможе всім, що буде в його можливостях. К-р

"Охрім" хотів провірити можливість, доповнити кадри військових старшин з армії УНР. А найголовніше, що нам було необхідне — це вишкіл радистів.

Полк. П. Дячєнко пообіцяв зв'язати нас з президентом УНР в екзилі А. Лівицьким, що мав сталий осідок у Варшаві. Відносно вишколення радистів, то полковник підкреслив, що це справа дуже ризикована для нього, знаючи, що ці люди не будуть працювати для німців, але остаточно рішився на цю справу і додав: "Я ціле життя ризикував, тож присилайте ваших людей, а там дальше будемо думати, як виходити з ситуації". Підкреслив, що це мусять бути люди грамотні і інтеліґентні. Просив дотримувати таємниці, бо це небезпечна "гра". Ми запевнили, що умови дотримаємо і негайно вишлемо через його заступника майора П. Калиновського перших людей на вишкіл. Для сталого зв'язку з полк. П. Дяченком з нашої сторони приділено "Медведя". (Дійсне прізвище Михайло Лебедь, походив з Волині. Помер в 1973 р. в США, похований у Баунд Бруці, Н. Джерсі). На цьому ми роз'їхались.

Вернувшись на "Січ" довідався, що "Крилач" уже намітив людей на запланований господарчий вишкіл, що мав відбутись у с. Б-чі Р-кі. Цей трьохденний вишкіл відбувся з участю 50-ти осіб. Для таких семінарів ми мали стандартні конспекти з політекономіки, географії, історії, з додатком нарису сучасної політичної ситуації й положення на фронтах. Говорили про УПА і її ролю, завдання, політичне й історичне значення: про її розріст і авторитет у масах, а також про потребу організації постачання на забезпечення потреб нашого війська тощо.

Коли я повернувся на "Січ" після вишколу, шеф штабу "Січі" "Коршун" почав докладно знайомити мене з господарчою системою цього осередка. Відразу впадало в очі, що його бойова одиниця була добре загосподарована. З кінним, у достатній кількости, транспортом, підсібним господарством, з своїм млином, тартаком та іншими промисловими відділами — економічно була майже самовистарчальною.

Територія "Січі" була оточена оборонними окопами. Вартові несли службу й охороняли її повсякчасно вдень і вночі. Німцям було відомо про ці відділи УПА, проте не намагались їх знищити з огляду на натуральне оборонне положення "Січі", хоч вона була положена від м. Володимир всього 20-25 км. Більшою проблемою була польська партизанка, зокрема загін "Мотиля", що нападав і грабував українські села.

Ще к-р "Сосенко" нарікав на наднамір неукраїнців, що напливали до відділів УПА. Приходили вони переважно від

німців, індивідуально і групово і в різні періоди часу. Ця справа входила також у мої завдання. На доручення к-ра "Охріма" на спеціяльному зібранні була спроба познайомитись з цим питанням "нацменів" на "Січі". Відбулась загальна гутірка, на якій після короткого інформативного вступу треба було відповідати на поодинокі питання на тему війни, положення на фронтах, політичних подій, дій УПА. Питання ставилось переважно в російській мові. З них вичувалось інтеліґентну авдиторію, зорієнтовану в політичній ситуації, в воєнних подіях, у тому, що діється поза "Січчю", в національному питанні, в політиці німців і т. д.

У відповідях треба було бути дуже обережним і в основному вони носили загальний характер. Зібрання не мало офіційного характеру і тому питання і відповіді були не вимушені, відверті, спонтанні. Після формального закінчення до мене підходили знайомитись, а тому, що я говорив російською мовою, взяли мене за "свого", питали з якої я области Совітського Союзу, чи я старшина Червоної армії і з яких частин.

Несподіванкою для мене була поява і виступ для вояцтва на "Січі" театрального ансамблю "Вуйка Чорногора" з 9-осіб. Один з них грав на гітарі. В програмі були жартівливі пісні, політичні скетчі, квартет, танці тощо. Все було виконане в добрій українській мові. Ансамбль робив враження фахових працівників сцени. Розпитуючи, що це за група, ніхто не міг дати відповіді, де, коли і звідкіля вона прийшла в терен. Цю театральну групу я знов зустрічав у Ковельщині в свій другий приїзд до ВО "Турів". Хтось мусів їх провірити і дати згоду на виступи в відділах УПА.

Одною з ненормальностей на "Січі", що відразу зауважувалось, була велика кількість молодих жінок, здебільшого не місцевого походження. Відповідальним за їх побут на "Січі" був к-р "Сосенко" і безпосередньо к-р "Юрко", Деякі з цих жінок проходили курси медсестер, розвідчі курси, деякі працювали в господарчому секторі: в лікарні, пральні, кухні. Було їх понад 100. Всюди вони метушились, щось робили, поодиноко чи групами.

В розмові з к-ром "Юрком" на запит, як він дає собі раду з таким великим згрупованням жінок, що потребують окремого житлового приміщення, окремих видатків на жіночий одяг, білизну, взуття, санітарні і косметичні потреби, окремого прохарчування, втримання моралі при такій масі молодих людей, згуртованих в одному центрі — к-р "Юрко" щиро

мені сказав, що при всьому зусиллі, не може собі з цим дати ради. В окремих критичних моментах допомагає авторитет к-ра "Сосенка", що викидає зі "Січі" тих, які невідповідно поводяться. Крім того к-р "Юрко" підкреслив, що є випадки дезертирства з цього жіного відділу. Підтвердив це і шеф штабу "Січі" к-р "Коршун". Можна було підозрівати, що відходили закинені аґентки, які зібравши потрібні відомості, повертались до тих, хто їх засилав.

Тут також я наткнувся на чоловіка в цивільному одязі, що робив знімки на "Січі", що по військових відділах УПА заборонялось. Звернувши увагу к-рові "Сосенкові" на факт фотографування, я дістав відповідь, що ця людина провірена, член ОУН, що живе в м. Володимирі, приїжджає на "Січ" і привозить потрібні інформації до штабу, а особисті відомості декому з володимирців, що знаходяться в відділах. За це має дозвіл фотографувати. Мені це видалось підозрілим і тому, вияснивши постанову командування в цій справі, наказав к-рові "Сосенкові" негайно оголосити заборону робити будь-які знімки на території "Січі" і сконфіскувати всі фотографії, зроблені цим типом. Такі самі вказівки про заборону фотографування в підпіллі я передав комендантові запілля "Крилачеві".

Фотографування, писання щоденників, роблення нотаток, приватна кореспондеція в підпіллі, з огляду на конспірацію, були строго заборонені. За певними винятками люди в підпіллі не мали права користуватись особистими документами, бо це в випадку арешту могло їх розконспірувати. Матеріялом, що відносився до дій ОУН і УПА як: звіти, фотографування окремих подій і т. п. займались спеціяльно уповноважені люди, архіварі-літописці, які такі матеріяли збирали, впорядковували, доповняли і переховували.

Чи це була правильна настанова ОУН? В умовах підпілля, забезпеченням перед ворожою розвідкою, така постанова мала умотивування. Але з перспективи часу бачимо, що втрачено дуже багато історіографічного матеріялу. Поруч з написаними спогадами, іншим матеріялом, фотографії унагляднювали б майбутньому поколінню історію нашої боротьби. В сьогоднішній мемуаристиці ми не маємо знімок не тільки поодиноких відділів, підпільних шпиталів, підпільних церковних відправ, похоронів упалих вояків. Ми майже не бачимо знімок командирів — героїв, хіба що вдається розшукати в родинних альбомах з зовсім іншого періоду їхнього життя.

Буваючи майже щодня в штабі "Січі", я звернув увагу, що до канцелярії цілий день заходили вояки в різних справах.

Усі питали за командиром "Сосенком", який всі справи полагоджував. Все життя цього військового центру, його відділи, адміністрація, господарка, медичний відділ — були відкриті і доступні. В такому стані "Січ" видавалась нам не тим, чим мала бути. В ній знайшла собі пристановище всякого роду чужа розвідка, особливо в відділах "нацменів", серед надміру жінок, що проходили різні вишколи, серед артистів сцени, навіть фотографів, що невідомо кому робили знимки з життя військових відділів на "Січі" і т. д. Ця, добре вишколена і заадміністрована військова база явно ставала об'єктом посиленого просякання ворожої аґентури.

Насувались думки, що збройні відділи в початковий період доцільніше було втримувати і дошколювати меншими одиницями, що давало можність їх краще законспіровувати, вишколювати, ними оперувати.

Як прийшло до того, що чужонаціональний елемент так скоро і без перешкод знайшов дорогу в наші ряди? Це дійсно була скомплікована ситуація. Кинуті Проводом ОУН(б) гасла до розвалу совітської тюрми народів, боротьби за визволення поневолених народів і підтримки один одного в цих змаганнях, відкривали їм двері до наших "республік УПА". І до нас, що перші стали до боротьби з комуністичною імперією, почали напливати однодумці, наші ідейні союзники. Між ними дійсно були представники народів ідеологічно нам близьких як: білоруси, литовці, грузини, узбеки інші. Одначе ми не були готові їм допомогти організуватись у цій боротьбі самостійно, ані не мали змоги чи зобов'язань приймати їх у свої ряди. Крім того у нас не було можливостей, провірити і розрізнити ідейний, чесний елемент від аґентів.

Деякі з них були дуже допоміжні в медичній обслузі — лікарі, дентисти, фармацевти. Були серед них військові спеціялісти, що викладали на військових вишколах. Ознайомившись з цими проблемами, я доручив шефові військової розвідки "Володимирові" серйозно зайнятись цими справами, щоб пересікти ворожі просякання в наші ряди. Поручалось тісно співпрацювати з органами СБ ОУН.

З чужинців, що з ними приходилось зустрічатись і мати особисто справи, були: мадяри, литовці, німці, поодинокі представники азійських народів. Деякі з них внаслідок таких переговорів перейшли до нас від німців (узбеки, казахи, таджики, туркмени, росіяни й інші).

В той час на Волині і Поліссі мадярські відділи були найбільшим чужинецьким військовим згрупованням. Були вони

складовою частиною німецької армії і переважно охороняли шляхи та господарчі і військові об'єкти. Не маючи доброго постачання, вони часто ходили на села здобувати харчі, переважно мирним, замінним способом. Часто міняли за зброю, взуття, шалики, рукавиці, шкарпетки й інші речі.

Взимку 1942 р. мадярська дивізія була спрямована німцями на відтинок ріки Прип'ять для поборювання комуністичної партизанки. В боях з ними були поважні мадярські втрати. Недобитки мадярської дивізії з наказу німецького командування евакуювались через Сарненщину на південь у Володимирщину для охорони залізниць. Була зима, мадярська ярмія не була забезпечена не тільки одягом, а бракувало також харчів. Почались напади на села, грабунки. К-р відділу УПА "Кора" дістав наказ припинити насильства. Він з своїм відділом вступив з ними в бій біля села Малої Осниці. Мадяри відступили, маючи втрати, після того передали, що хочуть говорити з командуванням УПА.

З доручення к-ра "Дубового" я і військовий референт терену "Гордій" мали з мадярами дві зустрічі в січні 1943 р. в селі Чарторийськ над Стиром. В розмові з генералом мадярської частини Кочеком чи Скочеком (був чеського походження) ми підкреслювали, що не хотіли б вважати їх нашими ворогами. Розуміємо, що вони в наслідок несприятливих обставин знайшлись у такому скрутному положенні. В дальших переговорах мадяри запропонували передати нам за харчі дещо зі зброї, зокрема тяжкої, що їх обтяжує. К-р "Дубовий" радо дав згоду на таку заміну. За певну кількість ялової худоби, овець і кожух для генерала ми дістали тоді від мадярів дві малі гарматки і набої до них, один міномет, два тяжкі скоростріли і танкетку. К-р "Дубовий" найбільше тішився з танкетки, що була мала, поворотна і була озброєна тяжким кулеметом. Її везли волами, бо не було пального, притягнули на хутори біля с. Великі Цепцевичі в Сарненщині.

Це перемир'я часом порушувалось мадярською стороною. Восени 1943 р., в мій другий виїзд в ВО УПА "Турів", прийшлось бути учасником сутички з мадярами, що в силі одної чоти зайшли в село Бубнів Володимирського району і почали грабіж. Село це знане з поховань німецьких вояків, що впали в Першій Світовій війні. Якраз у цьому селі я тоді перебував. Організувавши місцеву боївку, яку скріпили моєю охороною, ми їх обстріляли і заставили залишити село. Мадяри мали двох убитих, трьох ми взяли в полон, один з них виявився українцем з Закарпаття. В підпілля він не захотів йти, боячись,

що може стягнути репресії на свою родину. Його разом з убитими мадярами відправили до мадярського відділу.

Поважною неукраїнською групою були литовці, що були на німецькій службі і, як і мадяри, виконували функції охоронних відділів. Обізнані з українською проблематикою, проти нас не виступали. В відділах "Дубового" було кілька литовців перебіжчиків, що знали російську мову. Один був шофер-механік. Від окружного провідника ОУН в Володимирщині "Крилача" я довідався, що один рій (13 чол.) литовців перейшов від німців у наше підпілля на "Січ", одначе згодом вони здезертирували.

Та найбільше неукраїнців у відділах УПА було з Червоної армії, що в війну попали в полон, чи перейшли і воювали спочатку по стороні німців, а пізніш поодиноко чи групами знайшлись у рядах УПА. Основну групу творили росіяни, що не раз подавали себе за українців, білорусів, козаків з-над Дону чи Кубані. В ВО "Заграва" у "Дубового" не було багато чужинців. Але мені відомо, що група узбеків з охорони залізничного моста в м. Сарнах перейшла до УПА на території ВО "Заграва". Було їх 27 осіб. Включили їх до сотні "Наливайка". Багато неукраїнських відділів було в ВО "Турів". Серед них неповна сотня росіян (80) вояків, відділ узбеків (визначною постаттю серед них був Мір Олієв, родом з Ташкенту, що прийняв в підпіллі псевдо "Ташкент". Людина з вищою освітою, брав участь в організації Першої Конференції поневолених народів на Волині). Були таджики, казахи, туркмени і інші.

Німців, що здезертирували з німецької армії, зустрічав я виключно у к-ра "Рудого" в ВО "Турів". Кількість їх була незначна. В основному це були понімчені чехи, австріяки, один навіть старшина, що перейшов до нас з м. Володимира. Причиною дезертирства була нехіть брати участь у фронтових боях. Більшість з цих людей працювала фізично при військових відділах УПА (м. Мельниця, м. Несухоїжі в Ковельщині, м. Колки в Луччині), при заготівлі дров, кухнях, пекарнях, м'ясарнях тощо. Окрему групу творили жиди, ізольовані німцями від цивільного населення в ґеттах, жиди знаходили можливість утікати з них, викуповуватись за гроші, в багатьох випадках при допомозі українців ззовні.

З появою перших відділів УПА на Волині прийшло питання медичної обслуги хворих і ранених вояків. Не можна було розраховувати повністю на лікарів-українців, тому звернено увагу на лікарів, фармацевтів, дентистів — жидів з Волині, а також Галичини, де питання збройної боротьби вирішились

пізніше, які рятуючись перед загладою, поповнили ряди медичних осередків УПА і внесли дуже цінний вклад у нашу боротьбу. Як головному господарчому штабу ГК УПА мені приходилось бувати в багатьох місцях, відвідувати шпиталі, відповідати за їх санітарний і господарчий стан, зустрічатись з лікарським персоналом та брати під увагу їхні запотребування і зауваги.

У ВО "Заграва" у "Дубового" працювало двоє лікарів жидів. В шпиталі УПА м. Колок працював жид лікар "Білий" разом з своєю дружиною. Коли прийшла потреба перенести цей шпиталь до медичного центру в Ковельщину, я особисто перевозив туди д-ра "Білого" і його дружину. Зустрілись ми з ним припадково після війни в 1946 р. в Німеччині в м. Інґольштадті. Було це на залізничній станції. В короткій розмові він згадав про минуле і сказав, що виїжджає до Ізраїля. На жаль, ми розійшлись, не подумавши про дальший контакт. Ще інших двох лікарів жидів, чоловіка і жінку, я зустрічав на "Січі" в Володимирщині.

Більше згрупування жидівського населення знаходилось у "Заграві" в к-ра "Дубового" коло м. Степаня в Костопільщині. В червні 1943 р. повідомлено, що більша група комуністичної партизанки об'явилась коло м. Клесова в Сарненщині. "Дорош", з доручення "Дубового", зайнявся цією справою і виявилось, що була це більша група жидів. Було їх понад 40 родин з дітьми. "Дубовий" дав наказ перевезти їх і поселити на бувшій німецькій кольонії в Степанщині (Костопільський повіт). Створили їм побутові умови, доставили худобу, одягли, взули, звезли домашній реманент. Мені відомо, що затруднювали цих людей при пошитті одягу, взуття і білизни для УПА (були це переважно ремісники). Декого з мужчин приходилось зустрічати при зборі і вимолоченні врожаю з безпанських піль у Степанщині*.

Поселення цієї групи жидів в Степанщині було оточено великою таємницею з конспіративних мотивів, щоб не наражати не тільки їх, а й довколишні українські поселення** на німецькі репресії.

---

* На жаль у повоєнних спогадах жидів про це, мабуть, не було згадок. А напевно хтось вижив. Одначе, є ще й така можливість, що з приходом Совітів у 1944 р. їх могли репресувати за співпрацю з УПА.

** Мені відомо, що к-р "Дубовий" шукав грамотної людини, щоб написала протинімецьку летючку в жидівській мові. На жаль у цілій групі такої людини не могли, а може не хотіли, знайти.

Знайома мені дівчина жидівського походження з с. Ставок, Деражненського району, вийшла заміж за українця і разом з ним пішла в підпілля. Називалась вона Дора Цукерман, а її чоловік мав прізвище Майданець. Тому, що Майданців було багато в селі, то імени його не пригадую. Чому більше жидів, знайшовшись у підпіллі, не шукали дороги до наших рядів?

За Польщі жидівське населення на Волині жило, в основному, нужденним життям з принагідних зарібків з того чи іншого ремесла. Це було причиною, що прокомуністичні симпатії серед цього пролетаріяту були досить сильні. Серед арештованих і суджених за комунізм у Польщі жиди творили поважну групу. Прихід більшовиків у 1939-1941 рр. у Західну Україну, нагінка і арешти української і польської інтеліґенції дали можливість жидам піднятись на вищі соціяльні прошарки, поправити своє матеріяльне положення. З війною в 1941 р., відходом більшовиків, початком німецького терору і позбавленням їх всяких людських прав, просовітські настрої були в них сильні як одинока надія на визволення їх совітами з перспективи фізичної заглади. В неволі в ґетто жиди шукали способів визволення. Їм сприяло те, що німці не мали потрібної там охорони, ненадійна була і охорона всередині, що склалась з жидівської поліції. Ті, що опинились на волі, дістаючи допомогу від місцевого українського населення (не знаю ні одного випадку, щоб місцеве населення видавало німцям жидів, що вже були в підпіллі) пробивались на північ Сарненщини, шукаючи за комуністичною партизанкою. Згадувана група жидів була правдоподібно з тої категорії і тільки випадково потрапила до нас.

Українське підпілля на той час було вже досить сильне, добре озброєне і ефективно виступало проти німців. Перебуваючи серед українського населення, маючи з ним постійний зв'язок, жиди мусіли мати певні відомості про нашу збройну боротьбу з німцями. Не було, одначе, ні одного відомого мені випадку, щоб за цим збройним підпіллям, що могло їм дати умови прожитку і захист, жиди зорганізовано шукали. Як показує історія на цій співпраці могли б виграти обидві сторони, два народи, що від віків співживуть на українській землі.

* * *

З "Січі" я мав виїхати до команди ВО УПА "Турів", к-р "Рудий" прислав свого зв'язкового і охорону. Та цим разом

цього не вдалось виконати. Я затримався довше в Володимирщині. Моїм обов'язком було економічне забезпечення усіх військових відділів і зустріч з комендантом запілля "Крилачем", що виявися людиною з організаційним хистом, провідним діячем терену, була дуже необхідна. В розмові з ними ми заторкнули справу обміну господарчих продуктів між ВО "Заграва" і "Турів", як заплянував "Охрім". Тепер "Крилач" мав це зробити і відповідати за виконання. Він пообіцяв цим зайнятись разом з господарчим округи "Турів" "Бідненьким".

Пізніше я заїхав до м. Колок, що було по дорозі до ГК УПА, і там застав цього "Бідненького". Він приготовив мені дуже докладний звіт з господарчого життя цілої ВО "Турів", який ми разом проаналізували. Було видно, що цей простір має великий запас сільськогосподарчих продуктів, натомість відчувалась гостра потреба будівельного матеріялу, металевих виробів, скла, цукру, сірників тощо.

Тоді я зустрівся вдруге з майором "Тетерею", що своєї обіцянки дотримав і розробив схему харчових норм у війську. Він подякував також за полагодження справи дозволу на полювання і мисливську рушницю. З ним довелось ще кілька разів зустрічатись і кожного разу він допомагав своїми практичними порадами.

В м. Колках чекав на мене к-р "Олег", щоб разом їхати до штабу ГК УПА. Його призначено на становище начальника мобілізаційного відділу штабу. В розмові він згадав, що з Рівненщини прибув шеф СБ Волині "Мітла"* і запитав, чи я не хотів би з ним зустрітись. До цього часу я про "Мітлу" тільки чув, тому радо погодився на побачення.

Виявився він відносно молодим балакучим бльондином з рудим вусом. Мав цікаві пережиття. Добре був освідомлений з совітською аґентурою, яка знаходила дорогу в наші ряди. З конкретних прикладів, про які він згадував, пам'ятаю справу

---

* "Мітла" — Олекса Присяжнюк народився в селянській сім'ї в 1915 в с. Полонка Луцького пов. Після закінчення луцької гімназії у 1935 був активним у культурно-освітньому житті та юнацтві ОУН, у якому вибився на повітового керівника. Кілька разів був арештований польською поліцією. Після приходу більшовиків у 1939 перейшов у підпілля, де діяв як член окружного проводу ОУН. За німецької окупації став членом обласного проводу ОУН, а згодом керівником СБ й членом проводу ОУН ПЗУЗ. Загинув у бою з НКВД 25 березня 1945 на хут. Новостав, Клеванського р-ну Рівненської обл.

полковника ЧА, що був в одному з наших куренів. Він був спеціально присланий совітською розвідкою для розкладової роботи. "Мітла" розповідав про жінок, що їх підготовляли в військовому чи санітарному ділі і які мали завдання в певний час знищити наш військовий провід у відділах УПА, чи вести інші форми розкладової роботи, виконуючи саботажі тощо.

Маючи принагідний зв'язок і транспорт, ми з "Олегом" від'їхали на схід до ВО УПА "Заграва". Він виявився розумним і цікавим співбесідником, з великим організаційним хистом. Прибувши на місце, я відчув, що я вдома.

СПІВПРАЦЯ МІЖ ВОЄННИМИ ОКРУГАМИ УПА

В зустрічах з "Дубовим" і іншими я поділився спостереженнями з своєї поїздки на захід, започаткованої праці в ВО УПА "Турів". "Дубового", зокрема, зацікавили відомості про організацію збройних відділів, їх вишкіл, спосіб життя, акції. Докладно розпитував про бій під Радовичами, в якому була така велика кількість збройних сил з обох сторін.

В господарчих справах я поінформував к-ра "Дубового", про великі запаси збіжжя, борошна і худоби в ВО УПА "Турів" і запропонував йому організувати перевіз цих харчових нагромаджень до відділів УПА "Заграва" після відповідного домовлення з адміністративним проводом ВО УПА "Турів". А в заміну пересилати їм запаси тютюну, віконного скла, сірників, що їх більше нагромаджено в ВО УПА "Заграва". Думка ця сподобалась "Дубовому" і він заходився її негайно реалізувати. Відразу було рішено поїхати до м. Пінська, де була велика фабрика сірників, що тепер працювала на німців. Звернулися до голови Сарненської кооперативи п. Білявського (нашого симпатика) і від нього дістали посвідку на доставу сірників з фабрики. Сірники були на той час дефіцитним товаром і високо цінились на ринку. За них можна було дістати по містах медикаменти й інші дефіцитні речі. Цим зайнявся господарчий ВО УПА "Заграва" — "Панас" ("Остап"). Віддаль до м. Пінська була далека, з поганими поліськими дорогами, а все ж удалось по якомусь часі цю акцію перевести, хоч і не без пригод. Зібравши валку в 20 возів та відповідну кількість людей, вирушили до м. Пінська. В дорогу, як оповідав "Панас", виїхали возами.

Досить легко пройшла справа закупу (допомогли в цьому цукор і повидла, які привезли). Але коли повертались назад, випали сніги, їзда возами ставала все трудніша, тим більше, що валка їхала бічними дорогами, виминаючи м. Сарни, в Костопільщину. Прийшлось в дорозі зупинитись і міняти вози на сани, що почало привертати увагу. Та в цій заміні допомогла також поклажа на возах — сірники. Вже на санях щасливо доїхали в Костопільщину на призначений пункт. Ще оповідав "Панас", що по дорозі до нього звертались місцеві селяни і пропонували йому продати їм певну кількість сірників

Курінний УПА Степан Коваль ("Рубашенко") і його дружина Ольга; кур. С. Коваль залеґалізувався, але був викритий і суджений; живе в Івано-Франківську; його дружина Ольга померла на еміґрації в Канаді 1949.

за золоті царські рублі. Волинські селяни мали значний запас цієї ще царської золотої валюти і нею в своїх трансакціях користувались (купно землі, худоби і т. д.). Управа Сарненської кооперації, щоб не мати клопоту, повідомила німецьку адміністрацію, що вони втратили транспорт з сірниками, на який напала червона партизанка.

Другою більшою заплямованою господарчою акцією, було набуття скла до вікон з гути в м. Рокитно Сарненського р-ну і м. Костополі, де крім скла виробляли скляний посуд для господарчого вжитку. На цих підприємствах наглядачі від німецької адміністрації були переважно старші віком німці, часто без ніякої освіти. Були ласі на добрі харчі, горілку, тютюн. На цій "базі" вдалось нав'язати з ними досить широкий і вигідний товарообмін. Віконне скло в час війни було, як і сірники, дуже вартісним замінним продуктом для нашого господарства. Ці товари були на чіткому господарчому обліку і в міру потреби ними господарили. Пригадую, що в заміну за сірники привезли з Рівненщини валку возів пресованого в

папушки тютюну для дальших замінних акцій. Курення було заборонено в військових відділах. Зв'язане це було з конспіративними міркуваннями, але пізніш приходилось бачити, що вояки курили, зокрема на півдні.

В районі м. Морочно Сарненської округи було велике рибне господарство, взірцево розбудоване ще за Польщі. Розводили там, в основному коропів. Совіти його ще більш поширили, але вже не встигли скористуватись чи знищити. Німці знали про це господарство, але для них воно було недоступне з огляду на дії УПА і совітської партизанки. Та й положене було далеко на півночі в лісах. Зацікавившись цим рибним промислом, було рішено провірити особисто рентовність цієї господарки. Взявши боївку для охорони, "Панас" і я відправились туди. Виявилось, що був це дійсно великий рибний резервуар, вже знаний совітській партизанці, і вони туди малими групами навідувались за рибою. Вернувшись, ми поінформували к-ра "Дубового" про ці господарчі можливості. З його доручення "Панас" з сотнею к-ра "Наливайка" організував "рибну" експедицію і привіз цілу валку свіжої риби, яку відповідно приготовили і закоптили. Пізніше "Дубовий" висилав туди ще два рази людей.

В розшуках за потрібним постачанням для війська: харчів, взуття, одягу, білизни, медикаментів, сирівців для виготовлення потрібних продуктів прийшла проблема їх маґазинування, раціонального розміщення в терені для пізнішого використання. Виготовлена в свій час певна кількість зимовиків для організаційних потреб вже давно перестала бути вистарчаючою. Тому майже цілий 1943 рік був періодом інтенсивного підпільного будівництва. В основному були це глибоко впущені в землю дерев'яні будинки в законспірованих місцях з добре закритим доступом і затаєним виходом, де маґазинувалось харчі і інше військове майно. Крім того почалось виготовлення житлових зимовиків придатних для пєрехования людей під час виняткових ситуацій. Початок 1944 р. збільшив цю потребу. Наближався фронт. Були дані загальні вказівки як до того підготовити військові відділи УПА.

Головним завданням було перебути цей час без втрати в людях, а також забезпечити їх матеріяльно в новій позафронтовій полосі. Це будівництво зобов'язувало, в першій мірі, теренову організаційну адміністрацію, що мусіла виготовити відповідну кількість законспірованих таких приміщень для потреб війська. Сховища ці будувались переважно в околиці села, на хуторах, рідко коли по селах. Отже нічого дивного, щодо

дефіцитних матеріялів того часу, крім всяких інших, зараховувались також будівельні матеріяли: дошки, стовпці, матеріяли на крокви, підвали тощо. Хоч лісу вистарчало, але рідко де працювали тартаки, бракувало пилок, напильників до гострення пилок, поясів до моторів на тартаках, палива до моторів і т. д.

Багато деревних матеріялів приходилось заготовляти по селах повздовжніми ручними пилами. В деяких, залишених німцями "ліґеншафтах", розбирали старі будинки і використовували як будівельний матеріял, витягали старі гвіздки і вживали їх вдруге. Бракувало таких будівельних матеріялів як цегла, цемент, випалене вапно, а також будівельних інструментів. Одначе над всіма цими господарчими проблемами працювала колосальна кількість, пов'язаних зі собою організаційно, відданих людей, які якось знаходили все необхідне для своєї праці, але як були більші труднощі, то допомагали їм їх зверхні чинники, що безупинно допильновували виконання намічених плянів.

* * *

Незабаром я знов мав чергову зустріч з к-ром Климом Савуром. При побаченні я в докладному звіті подав йому перебіг мого побуту у ВО "Турів", про наради з господарниками, про господарчі вишколи, дані про господарчий стан терену, а також про зустріч і розмови з "нацменами". Він був задоволений з почутого, але найбільше його зацікавило побачення і розмови з полк. П. Дяченком і домовлений зв'язок з ним. Особливо був зацікавлений можливістю вишколення радистів. Рекомендував, після впорядковання біжучих справ ВО "Заграва", відвідати штаб к-ра "Рудого" і ознайомитись з тереном Ковельщини, взявши з собою свого заступника "Зубатого", щоби впровадити його в господарчі справи округи "Турів". К-р "Охрім" наполягав, щоб особливу увагу в цій окрузі звернути на будову головного медичного осередку в Ковельщині і допильнувати перенесення туди шпиталю з м. Колок. Доручив мені провірити в к-ра "Рудого" справу спеціяльного військового відділу, що мав бути там сформований і висланий в розпорядження к-ра "Верещаки" в Житомирщині; відбути нараду в штабі к-ра "Рудого", на якій звернути увагу на справу приготовлення відділів і терену в умовах переходу фронту. В цьому питанні докладно обговорити місця перебування поодиноких відділів, щоб у відповідний час переходити в совітське запілля та приготовити господарчі осередки для їх

Вояки УПА зі сотні "Голубенка", курінь "Рубашенка" в червні 1943; перший зліва Олександер Стасюк з с. Рудка-Козинська Рожищенського р-ну. (Фото: Архів СБУ Волин. обл.)

прохарчування. На кінець розмов ще раз пригадав на необхідність втримувати зв'язок з полк. П. Дяченком.

В кінці 1943 р. к-р Клим Савур відбув розширену нараду на Степанських хуторах у Костопільщині з членами штабу ГК УПА і членами теренового проводу ОУН. На нараду прибуло 30 осіб, серед них були присутні "Галина" і голова УЧХ "Верба".

Представник проводу ОУН "Галина" розпочав наради доповіддю, в якій говорив про політичну ситуацію, про неуспіхи

німців на фронтах, про позитивні зміни, що заіснували в нашому запіллі, про український нарід, що повністю нас підтримує й у всьому сприяє.

К-р "Охрім" торкнувся виключно справ запілля. Він щойно вернувся з візитації цілого терену і мав нагоду безпосередньо зустрічатись з поодинокими тереновими провідниками ОУН і командирами ВО, з населенням, перевів розмови з членами крайового проводу ПЗУЗ. В його оцінці ситуація представляється задовільною і намічені завдання виконались досить успішно. Збройними відділами УПА витиснено німецьку адміністрацію з наших просторів до міст і охоронено населення від ворожого визиску, замкнувши німцям виїзд з їхніх укріплених пунктів і позбавляючи можливості стягати контингенти. Також припинено і зльокалізовано наступ комуністичної партизанки. Таким чином створено умови досить стабільної безпеки в запіллі. Цю колосальну працю проведено на цій території в відносно короткому часі, чому сприяла чітко і безперестанно діюча сітка ОУН. Надійшов час нових завдань: дошколення наших збройних відділів, забезпечення на зимовий період і збереження їх підчас фронтових дій, що можуть скоро прийти. Заторкнуте на нараді другом "Галиною" і к-ром "Охрімом" питання ситуації на фронтах, що хоч поволі, але впевнено посувався в нашому напрямку, поставило перед нами нову проблему і нове завдання: думати про завтрішнє наших збройних відділів УПА і цілого запілля для переходу фронту порушувалось не раз раніше, але ця проблема була досить віддаленою і ніби другорядною. Та тепер ми до неї ставали вже віч-на-віч.

У дальшому к-р "Охрім" повідомив нас про персональні і територіяльні зміни в ВО "Заграва" і "Турів". Ці дві округи об'єднуються в одну під назвою "Лісова Пісня", командиром якої призначається "Дубовий". На закінчення, к-р "Охрім" подякував всім за віддану працю, стійкість і ідейність. Запити і дискусії багатьох присутніх на цій нараді принесли багато вияснень.

Об'єднання воєнних округ пройшло, правдоподібно, в наслідок спостережень і оцінки ситуації, які виніс к-р "Охрім" після останньої візитації ВО УПА "Турів". Виглядало, що діяльність к-ра "Дубового" була оцінена ним позитивно, а до стану в ВО "Турів" він мусів мати певні застереження. Для к-ра "Дубового" таке підвищення було приємною несподіванкою і він, не ховаючи свого вдоволення сказав, що врешті буде мати змогу виїхати до "Турів", познайомитись з "Рудим",

його штабом, відділами, запіллям. Він знав про моє завдання вдруге їхати туди з моїм заступником "Зубатим" і дуже хотів відбути цю поїздку разом. Мені також це відповідало, бо "Дубового" я знав досить близько і поїздка з ним обіцяла багато цікавого.

Так, одначе, не сталось, бо на нараді штабу ГК УПА, після вислухання звітів про ситуацію в терені, к-р "Охрім" погодився на переведення більшої військової операції проти совітської партизанки, що мала свій осідок на р. Прип'ять. К-р "Дубовий" був призначений головним командиром об'єднаних відділів. Мав викликати к-ра "Рудого" і старшин його штабу на військову нараду для обговорення, як цю операцію найбільш успішно перевести. Поїздку по ВО "Турів" йому довелось відкласти.

Господарча референтура ГВШ УПА дістала доручення приготовити запас харчів та інші необхідні речі для цієї акції. Прийшла потреба перевезти більший запас збіжжя з Луччини на північ. В цій справі господарчий "Панас" виїхав на зустріч з головним господарчим ВО "Турів" "Бідненьким".

Після наради і полагодження біжучих справ, я повідомив свого заступника "Зубатого", щоб приготовився на виїзд і про наші завдання в цій поїздці згідно останніх заряджень к-ра "Охріма". Збори не були довгі і ми незабаром були в дорозі.

"Зубатий" (дійсне прізвище Антін Мороз), колишній старшина армії УНР, за освітою агроном, працював за Польщі в кооперації в Галичині. З приходом німців був затруднений в обласному господарчому відділі в Рівному. Там після звільнення з ув'язнення працював і Ростислав Волошин "Павленко". Це була стара приязнь і знайомство. Вони разом пішли в підпілля. З розростом відділів УПА А. Мороз став головним господарчим ВО Південь у к-ра "Енея". А тому, що мав астму, був спрямований у більш безпечну місцевість на північ і призначений к-ром "Охрімом" моїм заступником у штабі ГК УПА*.

З огляду на стан здоров'я "Зубатого" ми виїхали на захід якоюсь старою, але досить вигідною бричкою, запряженою парою добрих коней — власність "Зубатого". В дорозі супроводила нас охорона в складі 5-ти осіб. Знаючи про наш приїзд, виїхав нам назустріч "Бідненький", господарчий ВО "Турів".

З його інформацій виходило, що вони досить сумлінно

---

* Про нього згадує к-р Андрій Дольницький ("Голубенко", "Немо") у своїх споминах у 5-му томі *Літопису УПА,* стор. 57.

попрацювали; кінчали вимолочення збіжжя з безланських "ліґеншафтів", відбили від німців багато призначеної на континґенти худоби і зерна. Витиснули німців з м. Цумань. А що це було один з більших господарчо-промислових німецьких осередків, там забрано худобу, сільсько-господарський реманент і багато коней, між ними були плекані расові військові коні. Цей осередок був знаний ще за Польщі з годівлі коней, головно для війська. М. Цумань і м. Олика — це містечка, де ще перед війною виготовляли взуття, а тепер велика кількість цих виробничників виконувала замовлення для потреб УПА.

"Зубатий" перебрав дальші господарчі наради з "Бідненьким" і вони вдвох виїхали на провінцію. Я мав перевірити працю місцевого УЧХ, що його очолювала "Чорна". Була це смаглява, як циганка, молода ще дівчина, серйозна і ділова. З її інформації було видно, що вони добре давали собі раду з заготівлею спеціяльних господарчих продуктів і їх маґазинування. Основною проблемою були медикаменти, медичні інструменти тощо. Шпиталь у м. Колки реґулярно вичерпував ці запаси і був досить великим для них навантаженням. Одиноким джерелом постачання було місто, де на "чорному" ринку, чи приватно через лікарів, що працювали для німців, можна було щось з медикаментів дістати. Траплялось, що за харчові продукти можна було дещо виміняти навіть від німців. Для всякого роду профілактики заготовлялось лічничі рослини, знані в народньому лікуванні. Приємною інформацією було, що ця станиця УЧХ мала великий запас бандажів з тонкого полотна, постелі, подушок, білизни для хворих. Для хворих і ранених по шпиталях мали відповідне прохарчування, з дотриманням приписаного лікарем раціону і дієти. Лікарі дбали про підвищення кваліфікації допоміжного медичного персоналу. Організували вже другий курс навчання для медсестер при місцевому шпиталі.

Оглянувши все і ознайомившись докладніше з працею в різних ділянках господарчої структури, я повертався в доброму настрої. Гордий був не з своєї праці, гордий з праці всіх тих, що в відповідних місцях прикладали віддано свій хист і вміння для наміченої мети.

Коли вернулися з господарчої візитації терену мій заступник "Зубатий" і господарчий ВО "Турів" "Бідненький", з ними прибув культосвітній референт "Демид". Була це відносно молода інтеліґентна людина, що бажала зустрітись з представниками штабу, маючи свої організаційні проблеми, які зводились до слідуючого. З розростом збройних відділів УПА,

загальним явищем в організаційній мережі підпілля, що творила не тільки політичну структуру в українському суспільстві, але була одночасно адміністративним апаратом, на якому спиралась вся праця в терені, було зменшення членства ОУН. Багато членів ОУН, що мали військові, економічні чи інші знання, були покликані на різні становища в військових відділах УПА як старшини, підстаршини, політвиховники, господарники (бунчужні) і т. д. В зв'язку з цим відчувся в організаційній мережі підпілля брак довірених людей, на яких можна було опертись. Розріджені організаційні ряди в Луччині почали поповнюватись людьми з центральних земель, що проявляли національну свідомість і патріотизм, але це були люди, для яких Декалог націоналіста не завжди був догмою. Прийняті в організаційні лави, вони не завжди дотримувалися строгої конспірації, дисципліни, що доводило до конфлікту в організаційній праці. Новоприбулі члени виявили бажання організувати окрему сітку для людей з центральних земель. На закінчення розповіді "Демид" висловив побоювання, що разом з напливом нового членства в ряди ОУН просякатиме ворожа аґентура.

"Демид" дістав потрібні вияснення і категоричну заяву про те, що ніяких двох організаційних мереж в ОУН не може бути. Необхідно негайно припинити приймати нових непровірених людей до ОУН і що офіційне рішення в цій справі вони отримають після нашого повернення і представлення цієї справи в штабі ГК УПА.

Полагодивши цю справу, ми скерували свою увагу на ситуацію, яка в той час в Колківщині була досить напружена. Німці систематично переводили розвідку з повітря і обстрілювали з літака кожний підозрілий рух. При такому стані не було доцільним залишати шпиталь у м. Колках. В порозумінні з к-ром "Рудим" прийшло до рішення перенести цей шпиталь з цілою обслугою в Скулинські ліси в Ковельщині. За евакуацію шпиталя і його облаштування на новому місці мав відповідати "Бідненький". Йому передано скриню сірників, які ми привезли з півночі, на спеціяльні господарчі потреби. Скриню сірників ми також залишили в Ковельщині головному господарчому "Православному", як певну "валюту" в його трансакціях.

Пам'ятаючи про бажання "Охріма" зустрітись з полк. П. Дяченком, я послав до нього в Володимирщину зв'язкового "Медведя" для умовлення зустрічі.

З Луччини ми направились у Ковельщину до коменданта запілля "Ящура". На цьому шляху нам треба було пересікти

залізничну лінію Рівне-Ковель, що лежала поперек наших зв'язкових шляхів. Хоронена на переїздах німцями, а пізніш мадярськими заставами, не була нам доступна вдень, зокрема для кінного транспорту. Щоб обминути застави, їхали ми зв'язковою лінією попри залізницю аж до безпечного переїзду. З нами виїхав наш зв'язковий, що мав нас пов'язати з "Ящуром".

"Зубатий" почував себе винятково добре, був в піднесеному настрої з ділових зустрічей, нових знайомств. Це вперше йому прийшлось бачити такий осередок, де військові відділи творили частину міського життя і надавали йому специфічний колоритний характер. Згадував про Південну ВО к-ра "Енея" (Кременеччина), де він клав підвалини під військову господарку, про багаті крем'янецькі села, більшу там національну свідомість населення. Знайшли ми з ним і спільних знайомих з того терену. Був це полк. О. Даниленко — "Данко" з дружиною. В період організації української адміністрації в 1941 р. він був комендантом поліції в м. Костополі. Його заарештували німці, але якось вдалося добитись його звільнення. Скоро після того він з дружиною пішов у підпілля. В визвольних змаганнях служив у кавалерії і тепер організував кінну сотню УПА на півдні в ВО к-ра "Енея".

За дві доби подорожі добрались ми до м. Несухоїжі, де містився штаб ВО "Турів". К-р "Рудий" нас зустрів з своїми штабовиками, знаючи про наше прибуття. З ним, як я вже згадував, приходилось зустрічатись у Володимирщині в перший мій приїзд на південь з к-ром "Охрімом". Його заступника к-ра "Вовчака" зустрів вперше. Був він невисокого росту молодий (27-30 літ), мовчазний і скромний, повна противага до к-ра "Рудого": високого, атлетичної будови, з чорним буйним волоссям і вусами. В штабі були: шеф штабу "Клим", в минулому старшина польської армії, к-р "Голобенко", к-р "Чутка", к-р "Яворенко", ще дехто — псевдонімів не пам'ятаю.

На другий день, на розширеній нараді я представив "Зубатого" як мого заступника і працівника штабу ГК УПА. Ціль нашої візитації вичерпно з'ясував "Зубатий". Він виявися добрим діловим промовцем. Говорив він, що маючи тепер велику кількість людей під зброєю, мусимо створити для них можливі життєві умови, приготовити все необхідне, щоб вони могли успішно діяти. Кругом нас лежать колосальні господарчі ресурси, треба тільки вміти їх знайти і використати. В терені існують поодинокі господарчі пункти, які працюють у цьому напрямку. Штаб ГК УПА доручив нам зайнятись справою координації цілої господарчої дії в терені і при допомозі військово-

організаційного проводу ВО УПА "Турів" цю справу в відповідний спосіб організувати. Крім перегляду господарчих можливостей цих просторів заплановано провести наради і вишколи з господарчим активом. В своїх доповненнях до виступу "Зубатого" прийшлось додати з доручення к-ра "Охріма" про близьку можливість фронтової дійсности, що з проривом совітських військ на середущому і південному відтинку фронтів ставала все більш реальною.

Згідно з наказом ГВШ УПА — штаби ВО на місцях і коменданти запіль мусять негайно зайнятись цією справою. При тому треба взяти під увагу ті відтинки фронту, на яких без більшого спротиву, без боїв можна скоро пересунутись у совітське запілля. Малось на увазі відтинки, яких німці не плянують боронити, місцевості непригідні для ведення боїв: болотисті, заліснені, бездоріжжя тощо. Рекомендувалось розбити відділи УПА на менші одиниці, законспірувати і в пригожий момент перевести їх у вороже запілля, намітити дальшу тактику їхнього перебування і діяння в нових умовах. Заздалегідь змаґазинувати всі необхідні харчові й інші запаси в багатьох відповідних місцях. До виконання цих доручень ГВШ УПА приступити негайно, враховуючи потрібний час для ознайомлення з цим завданням.

Після наших виступів були запити. Чулись подекуди нарікання на недостачу речей першого вжитку як одяг, зокрема теплий, взуття, одноманітність харчів, брак медикаментів, питання куріння і т. д. Згадка про наближення фронту викликала навіть серед старшин штабу дискусію, неспокій про завтрашній день. Приходилось давати вияснення, що фронт не так уже близько і що цей наказ ГВШ просто турбота і обов'язок забезпечити людей на випадок, якби ці простори стали тереном боїв.

У приватній розмові з к-ром "Рудим" пригадав йому про обов'язок приготовити бойовий відділ для к-ра "Верещаки" для рейду на схід. Він поінформував мене, що цей відділ уже відійшов у розпорядження к-ра "Дубового". З його наказу формуванням відділу займався в свій час к-р "Олег" в Луччині. Добірну сотню в складі 200 людей, достатньо випосажену в автоматичну зброю і амуніцію, очолив сотен. "Роман"*, один з кращих його старшин. В дальшій розмові я поінформував к-ра "Рудого" про наші повновласті від ГВШ доокоптувати для військової інтендатури потрібних людей з ВО "Турів", у

* "Роман" — Володимир Кривенюк з с. Омельяна коло м. Луцька.

першій мірі з господарчого сектора, а також з організаційної сітки. Він обіцяв, що розглянеться за відповідними людьми.

Ми винесли враження, що к-р "Рудий" сприйняв наш приїзд досить стримано і насторожено. Йому вже було відомо, що округу "Турів" і його самого зі штабом підпорядковано к-ві "Дубовому", з чого він був незадоволений. В розмовах з присутнім к-ром "Вовчаком" він вказував на непрактичність такого злиття двох воєнних округ, переконуючи, що велика віддаль між штабами могла спричинити спізнення і несвоєчасне виконання намічених плянів і т. д. Пізніше виявилось, що в багато дечому к-р "Рудий" мав рацію. Централізація себе не оправдала. Після спільної акції збройних відділів цих двох з'єднаних ВО проти совітської партизанки, що отаборилась у Червоному Борі й біля р. Прип'яті, рішення в справі об'єднання цих двох ВО скасовано.

Після наради ми роз'їхались. "Зубатий" виїхав з комендантом запілля "Ящуром" і господарчим "Православним", щоб ознайомитись з тереном, організувати намічені наради і вишколи. Мною зайнявся к-р "Вовчак". З ним ми виїхали відвідати курінь к-ра "Рудого", що був розташований у бараках у сусідній місцевості, недалеко лісних хуторів. У противагу до "Колківської республіки" в Луччині, чи центру "Січ" у Володимирщині, це місце постою відділів було заховане в лісах, з цілою мережою охоронних пунктів, безконечних стійок з паролями, недоступне для ворожої розвідки. Віддалене від населених пунктів, життя військових відділів тут проходило непомітно. Господарчо цей осередок був самовистарчальний. Млин, пекарня, м'ясарня, кравецька, шевська майстерні, кузня, слюсарня для направи зброї і інші майстерні служили для його потреб. В деяких майстернях працювали жиди і інші чужинці. Пригадую, що бачив там одного австрійця і двох чехів з німецької армії.

Звідтіля ми поїхали на візитацію куреня "Голобенка" (від містечка Голоби в Ковельщині). Тут застали, під кожним оглядом, зразковий відділ війська. Добре обмундурований, озброєний і військово вишколений. Було приємно під час військової дефіляди привітати цей курінь від головного штабу УПА. Курінний "Голобенко" (пізніш "Остріжський"), був високого росту, міцно збудований, з добрими манерами, спокійний у поведінці, хоч, як пізніше виявилось, був рішучий і енергійний. В минулому старшина польської армії, що брав участь у польсько-німецькій війні. В поїздці в терені з к-рами "Рудим", "Вовчаком" і "Голобенком" відбули інспекцію головного

військового шпиталя ВО "Турів", що був на викінченні. Побудований у лісному безлюдді, це був дійсно взірцевий шпиталь на 30 ліжок, з малою операційною залею. Кругом нього були господарчі маґазини, житлові бараки під посиленою охороною. Головний доїзд до нього охороняла стійка, а інші дороги були заміновані. Шпиталь вже починав працю, мав хворих і ранених. Очолив його той таки лікар "Білий", що приїхав з нами з Колківського шпиталю. Відповідальним за будову цього взірцевого шпиталю був сотен. "Крилатий" з куреня к-ра "Голобенка". "Крилатий" виявився добрим організатором, відповідальним виконавцем завдань, здібний приймати рішення в виняткових обставинах, здисциплінований і вірний вояцькій присязі. Беручи все це під увагу, я "виторгував" його у к-ра "Голобенка", який ніяк не хотів його віддавати, і включив до праці в військовій інтендатурі, а пізніше приділив до спеціяльних завдань.

У дальшому побуті в ВО "Турів" ми довідались від к-ра "Вовчака", що в околиці знов появились совітські партизани, їхні загони, що реґулярно напливали з півночі і розповсюджували летючки в українській і російській мовах до українського народу та проводу УПА, закликаючи до спільної боротьби проти німців. Були це летючки різної редакції і змісту, розкинені в багатьох районах Ковельщини.

Незадовго перед нашим приїздом к-р "Вовчак", за згодою к-ра "Рудого", ходив на одні такі розмови з представниками совітської партизанки. К-р "Вовчак" походив з Ковельщини, знав добре місцевий поліський говір і поліські скомунізовані села, де трималась совітська партизанка. Передягнувшись за селянина, він пішов шукати за такими летючками і контактом з совітською партизанкою. Мав з ними зустріч і розмови, дістав від них свіжої літератури, відозв, летючок і обіцяв їх розповсюджувати. Про ці свої "переговори" він нам тепер докладно оповів. Майже в той самий час почали шукати зв'язку з УПА німці з центрів м. Ковель і м. Володимир.

Совітські і німецькі летючки я забрав зі штабу ВО "Турів", заборонивши дальші контакти і розмови з совітською партизанкою і німцями.

Цікавою постаттю на цьому терені був скоріше активний на Поліссі член КПЗУ Данило Шумук. Сільський активіст з закінченою народньою освітою, арештовуваний і суджений за Польщі. З приходом совітів у 1939 р. і приєднанням Західної України до УРСР, був активним комуністом і працював якийсь час, до мобілізації до Червоної Армії, в адміністрації, служачи,

як сам подає, в карному батальйоні особливого призначення. Опинившись у "Київському оточенні", попав у німецький полон, утік і перєховувся, та згодом дістався до свого села. Пережите і бачене відкрило йому очі на совітську дійсність і захитало його ідеологічний світогляд. Мабуть, проаналізувавши ситуацію і не знаходячи іншої розв'язки, яка б йому на той час відповідала, зголосився до УПА. У підпіллі він працював лектором на різних теренових вишколах,

"Рудий" хотів знати мою думку про нього. Я йому відповів, що кожний, хто чесно прикладається для української справи, є бажаний у наших рядах. Данило Шумук, приставши до нашого руху, тепер визнав і пропаґував потребу боротьби за самостійну українську державу.

Було видно, що навіть такі люди прозрівають і приєднуються до боротьби, що ведеться не тільки під соціяльними, але й національними гаслами. Виглядало, що він уже був свідомий, що для українського народу дала Радянська Україна і розумів, що і від німців нема чого доброго чекати. В його житті це був зворот "до себе, до свого народу". Він уже не вірив у "загірну комуну".

Я пообіцяв к-ві "Рудому" підтримати його рішення в справі Данила Шумука в штабі ГК УПА.

Використовуючи наш приїзд, комендант запілля Ковельщини "Шварц" — "Ящур" організував велику нараду з організаційним проводом, на якій були присутні к-р "Вовчак", "Шварц" (людина молода, стримана і малорозмовна, з добрим організаційним хистом), культосвітній референт "Шоломницький" (письменник Федір Одрач, автор багатьох творів, що вийшли на еміґрації), господарчий референт "Православний", голова УЧХ "Біла" та інші. На зміну з "Зубатим" ми доповідали про господарчі і загальнополітичні справи. Нарада показала нам, що цей осередок Ковельщини зовсім добре освоєний і загосподарований, не дивлячись на те, що простори ці не були такі доступні і легкі в організації, як інші. Тут зуміли нагромадити, переробити і замаґазинувати багато майна для потреб війська. В господарчих пунктах військових осередків переробялись основні продукти: хліб, м'ясні продукти, що давало можність мати потрібний продукт своєчасно і свіжий. Було це велике відтяження для запілля. В повному контакті з місцевими тереновими господарниками бунчужні відділів УПА заздалегідь замовляли потрібний континґент худоби, свиней, збіжжя, інших продуктів і тим господарювали. Живий інвентар організаційної господарки, як вже згадувалось, був приміщений по селах у

людей, що за певною угодою давали згоду його перетримувати. Військовим відділам було суворо заборонено робити в терені самочинно реквізиції господарчої чи іншої натури.

Прибув тоді в Ковельщину "Медвідь" від полк. П. Дяченка. Полковник не зміг сам прибути на розмову. Він доручив передати, що радо буде дальше з нами співпрацювати. Вже поробив заходи для нашої зустрічі з президентом екзильного уряду УНР А. Лівицьким. Висловив бажання, що хотів би мати ближче біля себе, для скоршого погодження справ, представника від УПА. "Медвідь" виконував дотепер тільки функції зв'язкового. Ми передали полк. П. Дяченкові, що про всі ці справи буде мова в ГВШ УПА і про рішення його своєчасно повідомлять.

Виїжджаючи з ВО "Турів", з розмови з "Шоломницьким" ми довідались, що прийшов у підпілля старшина німецької армії і виявив бажання залишитись в УПА. Прізвища на жаль не пам'ятаю. Стрінулись з ним в околиці м. Мельниця в Ковельщині. Виявилось, що він походить з Австрії. Причиною дезертирства він подав можливу відправу на фронт. Говорив свобідно кількома європейськими мовами, в тому числі і чеською з домішкою російських слів.

Нашою рекомендацією було затримати його, ізолювати і взяти під нагляд, припускаючи, що це може бути спеціяльно висланий у ряди УПА німецький аґент. Часово затруднити як перекладача відомостей з радіопередач у культосвітній референтурі у "Шоломницького". В кожному культосвітньому центрі були добрі радіоприймачі, які давали змогу чути різномовні європейські радіопередачі.

Час нашої ділової поїздки пройшов дуже скоро. Ми почали збиратись у поворотну дорогу, полагоджуючи ще деякі дрібніші справи. Вертались утомлені безупинними роз'їздами по осередках, зустрічами і розмовами з новими людьми, недоспаними ночами, які в підпіллі фактично не були відпочинком. Зокрема втомлений був "Зубатий". У зв'язку з станом здоров'я він у своїй праці потребував більш спокійних умов.

Вернувшись трохи іншою дорогою з візитації Ковельщини в "свою округу" "Заграва", ми здали звіт шефові штабу полк. "Гончаренкові". З приїздом к-ра Клима Савура до штабу я звітував йому вдруге про цю поїздку в Ковельщину. К-р "Охрім" зокрема цікавився ситуацією в ВО "Турів", про настрої серед війська, про командира ВО "Рудого", його відношення до старшин штабу і старшин відділів, до к-ра "Сосенка", про господарчі справи. Я оцінив ситуацію в ВО "Турів" як задо-

вільну, вважаючи, що к-р "Рудий" добре справляється з обов'язками. При цьому зазначав, що наш побут у цьому терені був короткий і що ці інформації в дечому можуть бути не цілком точні. В дальшому була мова про нашу діяльність з "Зубатим" у Ковельщині, про наради, вишколи, візитацію шпиталю в Колках і перенесення його на північ, про відвідини нового медичного осередку, вказівки в штабі "Рудого" на приготування для переходу відділів за фронт. Останньою інформацією було моє зауваження про явні спроби комуністичної партизанки і німців нав'язати контакти з командуванням УПА, про що свідчили відозви і летючки, які ми привезли з ВО УПА "Турів".

К-р "Охрім" був видимо задоволений з проробленої нами праці, а я вже мав пляни ширших дій. Та не так сталось, як гадалось. Несподівано к-р "Охрім" повідомив мене, що моя господарча "кар'єра" кінчається з цією звітністю, а мої повновласті перебирає "Зубатий". Для "Зубатого" це також була несподіванка, хоч він не ховав свого вдоволення з такого рішення. Правда, висловив непевність, як перед тим і я, чи зможе справитись з цим завданням. К-р "Охрім" запевнив його, що ця ділянка організована дуже добре, а крім того він дістане відповідну підтримку в його дальшій праці і призначив йому до помочі "Панаса" і "Ґонту", що знали добре справу господарства в ВО УПА "Заграва".

Передання господарчої референтури "Зубатому" забрало деякий час, хоч він вже досить добре акліматизувався в терені, освоїв його господарчі ресурси. За цей час він познайомився з господарниками в обох ВО, що бачили в ньому людину практичну, з великим запасом життєвих знань.

ВІДДІЛ ЗОВНІШНІХ ЗВЯЗКІВ ПРИ КОМАНДІ УПА-ПІВНІЧ

Вістку про зміну моїх завдань я сприйняв з явним незадоволенням, якого навіть не приховував і яке зауважив к-р "Охрім". Та він розумів мене, бо з власного досвіду знав, як важко покидати ділянку праці, в яку вкладено стільки часу і енергії. Він легенько підсміхнувся, і ніби вибачаючись, почав викладати передо мною мої нові завдання. Не тратячи багато часу на вступні розмови, к-р "Охрім" сказав, що в зв'язку з новою ситуацією на фронтах, приходять зміни в тактиці нашої боротьби і при ГВШ УПА намічено створити додатковий сектор — "Відділ зовнішніх зв'язків" і подав свої міркування щодо обов'язків цього відділу.

Він підкреслив, що ні в приватному, ні тим більш у громадсько-політичному поступуванні не можна жити відокремленим, ізольованим життям. Помимо принципових заложень політичної чи іншої натури, контакти з зовнішнім світом, навіть ворожим нам, завжди існували і від них не можна відмежовуватись. Це реальний світ і з цим треба рахуватись. Провід ОУН намагається знаходити потрібні зв'язки, розбудувати їх і черпати з них максимальну користь.

Думка про окремий такий відділ прийшла в період переговорів з мадярами в 1943 р., що були союзниками німців і виконували в Україні в період війни різні допоміжні завдання при охороні залізниць, господарчих чи військових об'єктів. Німці, ні політично, ні військово їм не довіряли, а це одночасно звільняло провід мадярської армії від політичних зобов'язань у відношенні до німців. З доручення ГК УПА переговори з мадярами вели комендант запілля ГВШ УПА "Павленко" (Ростислав Волошин), "Палій" (О. Логуш) і "Немо" (А. Кисіль-Дольницький) і добились значних успіхів. Це привело до певного замирення на цьому фронті. В місцях, де була мадярська охорона, ми мали можність вільніше порушуватись у терені, зокрема в околиці залізниць. Вони також постачали нам медикаменти, радіоапарати, зброю. К-р "Охрім" підкреслив, що німецький Райх виявив себе в цій Другій світовій війні великодержавним загарбником, не кращим від Совітського

Андрій Кисіль-Дольницький ("Голубенко", "Немо"), сотн. — нар. 27 серпня 1912 в Здолбунові Рівненської обл., керівник Розвідчого вд. штабу Південної (кременецької) ВО "Богун" в 1943, зв'язковий старшина ГК УПА до угорської армії 1944-1945, ветеранський і громадський діяч у Канаді; помер в Монтреалі в липні 1982.

Союзу, посягнув на нашу землю, заперечуючи право на наше політичне життя, засуджуючи на фізичне знищення український нарід. Тому ні одні, ні другі ніколи не були брані під увагу, як можливі партнери для політичних переговорів і за цілий період Другої світової війни УПА цього принципу дотримувала. Поодинокі порушники цього правила були карані законами військового часу. Реальність поставила УПА на шлях збройної боротьби проти німців і совітів, пропаґуючи в масах потребу боротьби за своє визволення.

Німці і більшовики були свідомі такої настанови ОУН, знали її історію, ідеологію, популярність і впливи в масах. Інформації про ОУН, ріст і боєвий портенціял УПА ворожі сили черпали через свою аґентуру. В зв'язку з ситуацією на фронтах нами докладніше зайнявся ворожий пропаґандивний апарат. У наслідок цього УПАрмію почали систематично і всесторонньо обсервувати і вивчати. Пробувати дорогою безпосередніх розмов чи пропаґандивної преси нас з'єднувати, або розкладати, осмішувати і старатись принизити нас в очах українських мас, чи остаточно робити спроби знищити фізично, вбиваючи командирів у сутичках чи відкритих боях. Поразки німців на фронтах у другій половині 1943 р. змінили їхнє відношення до українського населення, а зокрема до його політичного проводу. Спроби контактів стають усе частіші. Це в однаковій мірі торкається і більшовиків, що кинули в терен на наш відтинок вишколений елемент, а також різні летючки з закликом до співпраці з ними проти спільного ворога — німців. Над цим треба серйозно попрацювати, бо до нас зближається фронт.

Тому, що я мав уже контакт з полк. П. Дяченком, який був у німецькій армії, обмірковуючи кандидатуру на очолення цього відділу, його вибір зупинився на мені.

В підпільній організації не питають вашої згоди, а, хоч у делікатній формі, наказують. Тож і мені довелось знов тільки подякувати командирові "Охрімові" за довір'я і перебудовуватись у цілком іншому напрямку. Я знав, що на цьому етапі нашої боротьби зв'язок з полк. П. Дяченком є дуже важливим і корисним. Зміна наставлення його середовища до українського питання може бути певним барометром політичих коливань.

К-р "Охрім", даючи напрямні в моїй новій праці, підкреслив, що УПА стоїть твердо і принципово на становищі боротьби з окупантами і що існує категорична заборона членам ОУН, адміністрації запілля УПА, чи поодиноким командирам відділів УПА вести будь-які переговори з ворогом, ураховуючи, що

Група старшин УПА з шефом угорської військової місії; стоять у першому ряді зліва доправа: Андрій Дольницький ("Голубенко"), Омелян Лоґуш ("Іванів"), шеф угорської місії Мартон, Ростислав Волошин ("Павленко"), к-р Південної ВО Петро Олійник ("Еней") і кур. Василь Процюк ("Кропива", "Ігор"); у другому ряді: к-р розвідки ВО "Палій", інтендант ГК УПА Антін Мороз ("Зубатий") і шеф штабу ВО Казван ("Черник").

Петро Дяченко, ген. — нар. 30 січня 1895 в с. Березова Лука на Полтавщині — полк. Армії УНР в 1917-1920, працював у німецькій розвідці, співпрацював з УПА й допомагав вишколити радистів для УПА у 1943-1945; помер 23 квітня 1965 у США.

такі розмови можуть нас політично компромітувати. З такими виясненнями і директивами я дістав доручення ознайомити організаційне членство, адміністрацію запілля УПА, командирів відділів УПА. До співпраці я дістав право добрати відповідних людей з Воєнних Округ УПА, також мав завдання знайти і використати для допомоги УПА українців, чи прихильних нам чужинців у чужих арміях і адміністраціях. Діяти треба було обережно, щоб не наражувати на небезпеку не лише себе, а й людей, яких використовували.

Говорячи про полк. П. Дяченка, "Охрім" висловився, що цей український патріот свідомо багато ризикує, нав'язуючи контакт з нами. Одначе не виключає, що його зверхники німці, також можуть його використовувати для зв'язків з представництвом УПА. Якби така ситуація чи подібна заіснувала, я мав би негайно про це повідомити ГК УПА. При цьому "Охрім" указував на те, що в дальшій праці прийдеться виходити поза межі підпільного життя і переходити на леґальну життєву стопу, а в зв'язку з цим буде потреба мати потрібні документи, одяг, гроші. В дальших контактах з полк. П. Дяченком я дістав доручення при його допомозі організувати виїзд до Варшави на розмови з президентом екзильного уряду УНР А. Лівицьким у справі старшинських кадрів для УПА.

Приступаючи до нового завдання, мені доручалось кинути господарським оком на справу переходу відділів за фронт, про що своєчасно були передані директиви, як також допильнувати збереження перед приходом фронту харчових запасів, зокрема худоби, яку вказувалось перегнати на північ у лісові простори, та там де приходила потреба діяти згідно настанов ГВШ УПА.

З таким великим і різнорідним навантаженням я приготовлявся до чергового виїзду до ВО УПА "Турів" і вже звідти починати новий етап праці.

Виїзд наш затримався на кілька день і я ще дістав додаткове завдання. Мені доручалось перевести відділ старшинської школи "Дружинників" з ВО "Заграва" до ВО "Турів" на "Січ", у Володимирщину. В зв'язку з наближенням фронту прийшло рішення ГК УПА відправити школу старшин "Дружинники" через ВО "Турів" дальше в Галичину, в Карпати, на закінчення вишколу. К-р "Поль", тодішній начальник школи "Дружинників", мав приготовити цей відділ і з ним вирушити.

Пам'ятаю урочисте і зворушливе прощання зі школою "Дружинників". "Охрім" промовляв до зібраних курсантів, згадуючи про ті великі гасла, що захопили і підняли цю молодь до шляхетних і героїчних завдань, про їх зусилля і настирливу працю на здобуття потрібних військових знань. Підкреслив також велику віддану працю командування цієї школи, що в таких несприятливих умовах з молодих курсантів виховали військових командирів. Шеф ГВШ полк. "Гончаренко" дякував своїм найближчим колегам, викладачам за побратимство по зброї, мужність і посвяту. Перед відходом відділові "Дружинників" було сказано, що в переході зобов'язуватиме стан воєнного поготівля і що зброю можна буде вживати тільки на наказ командира відділу і то тільки в крайньому випадку. Відділ цей достаньо озброєний і умундурований, справляв імпозантне враження і я не без гордости взявся за доручення його супроводити.

Павло Калиновський, май. — нар. 16 лютого 1893 в с. Ставишівці на Київщині — майор Армії УНР в 1917-1920, заст. П. Дяченка, допомагав вишколити радистів УПА в 1943-1945; помер 4 вересня 1973 у Балтиморі, США. (Фото: Оксана Калиновська)

Виїхали кінним транспортом вечором і до ранку були

Михайло Лебідь ("Медвідь") — нар. у Луцькому повіті — діяч ОУН в Луччині, зв'язковий старшина у Відділі зовнішніх зв'язків ГВШ УПА 1943-1944; помер у США.

в наміченому зв язковому пункті біля містечка Деражне на хуторах. Відпочивали цілий день. Прибулі зв'язкові з ВО УПА "Турів" зайнялись дальшою нашою траспортацією. В терені було неспокійно. Німці вдень обстрілювали певні околиці і рух на дорогах. Останнім часом робили вони це реґулярно, правдоподібно, з метою охороняти свої військові відділи, що безконечним тягаровим транспортом сунулись на захід на нові оборонні позиції. Приготовлялась оборона стратегічного пункту, яким на цей час було м. Ковель. Перевівши розвідку в терені, ми вирішили вночі перейти Ковельську залізницю, щоб відірватись від цієї небезпечної полоси. Наблизившись до залізниці Ковель — Рівне під с. Переспа, після кількох годин очікування, місцевий зв'язок перевів нас пішо через залізницю без ніяких перешкод. На сусідних хуторах уже чекав на нас кінний транспорт у дальшу дорогу. Місцевий бойовий розвідчий відділ відповідав за безпеку школи "Дружинників" у час переходу залізниці. Ще одна зупинка і на слідуючу ніч ми вже були в сфері "республіки" "Січ", на Вовчаку, що входила в ВО УПА "Турів".

Довший побут цього рейдучого відділу мусів бути зауважений німцями. На другий день побуту школи "Дружинників" на "Січі", німці цілий день обстрілювали з літака ліс і околиці с. Вовчака. Було наказане гостре поготівля і військо, в тому числі і школа "Дружинників", зайняли оборонну позицію в окопах, чекаючи німецького нападу. На щастя німці не наступали. На "Січі" я доручив к-рові "Сосенкові" зайнятись школою "Дружинників", приготовити їм транспорт, зв'язок, харчі і забезпечення для наміченого дальшого маршруту на

південь через Сокальщину в Карпати. Попрощавшись з відділом, ми від'їхали.

Прямуючи на зустріч з "Медведем", я зустрів к-ра "Вовчака". Його я повідомив про прибуття в їхню ВО школи "Дужинників" і зобов'язав ними зайнятись, перевірити виконання доручень, що їх отримав "Сосенко" в цій справі. К-р "Вовчак" поінформував, що пророблено для переходу відділів за фронт, а також про забезпечення відповідних пунктів харчами, одягом і іншим необхідним для початкового життя в ворожім запіллі. Згадав про збільшену активність комуністичної й польської партизанки, великого скупчення німецьких військових частин у районі Ковеля. Повідомив, що комендант запілля "Крилач" уже вислав одинадцять людей на радіовишкіл до полк. П. Дяченка (школа радистів містилась у м. Холмі). Відносно надміру харчів, зокрема худоби, то він дав сам наказ перегнати її через Ковельську залізницю в безпечне місце і що багато перероблених м'ясних продуктів замаґазиновано. Ці відомості я передав по зв'язковій лінії к-ві "Охрімові".

Йосип Яковчук (Віктор Новак, "Крилатий") — нар. 3 січня 1922 у Лубенському пов. — пвх. у курені "Рубашенка" й "Голобенка", сотенний у 1943, зв'язковий старшина у Відділі зовнішніх зв'язків ГВШ УПА у 1943-1944, автор споминів; живе у Канаді.

Перед тим, як вибиратись до полк. П. Дяченка, я хотів переговорити з "Медведем", який мав постійний зв'язок до полковника. Зустрівши "Медведя", я повідомив його, що забираю його до відділу зовнішніх зв'язків. Михайла Лебедя ("Медведя") я добре знав, довіряв йому і радів, що буду мати доброго співробітника. Разом *з* ним забрав з Інтендантури і к-ра Йосифа Яковчука ("Крилатого") на становище старшини окремих призначень,

З "Медвєдем" ми намітили деякі пляни дальших дій. Він зайнявся дорученими йому справами, а я почав збиратись до

штабу полк. П. Дяченка до м. Холма, що містився на вул. Пєрацького ч. 17. До цього треба було відповідно приготуватись.

У підпіллі, щоб не відрізнятись від населення, і щоб кожночасно могти замінити на чистий, носили ми одяг місцевого виробу. Це вперше, за два роки перебування в підпіллі, довелось вертатись до цивільного життя. Прийшла потреба подумати про одяг, білизну, взуття, документи, гроші, що в підпіллі втратили для нас поняття необхідности. Не була це проста справа, бо за цей час прийшли великі зміни в побуті людей, що жили леґально, в оцінці вартости речей, навіть у відношенні людей між собою.

Загальне обідніння внаслідок війни і зруйнування економічного ринку було наглядне. Одягу і взуття я не міг дістати в Сарненщині. По знайомству купили мені дещо на чорному ринку в м. Володимирі-Волинському. Легше було *з* грішми, бо вони в нас були, хоч їх ринкову вартість треба було засвоювати.

При виході з підпілля найтяжчим, одначе, був психологічний фактор. Довше перебування в підпіллі впливає і змінює психіку людини. Щоденні реальні небезпеки, надмірні фізичні зусилля витворюють у підпільника підсвідоме відчуття небезпеки, загострено діє інстинкт самозбереження. Вийшовши в умови нормального життя, визбутись цієї психічної травми не було легко, і треба було певного часу, щоб себе психічно збалянсувати.

При зустрічі з полк. П. Дяченком я найперше подякував йому за дотримання обіцянки вишколення радистів для УПА. В розмові, коли я згадав, що маю намір звернутись до през. екзильного уряду УНР А. Лівицького в справі старшин для УПА, полк. П. Дяченко, знаючи це середовище, сказав, що він не бачить великих можливостей на успіх з цієї поїздки, одначе вважав, що їхати треба. З огляду на безпеку радив їхати вдвох і рекомендував взяти з собою май. П. Калиновського, свого співробітника, що жив перед війною в Варшаві, знав місто і був особисто знайомий з през. А. Лівицьким. Я радо скористав з порад і пристав на його пропозицію.

На польські документи на ім'я Яна Пйотровського, що їх вистарався мені полк. П. Дяченко, ми з май. П. Калиновським вирушили поїздом з Холма до Варшави. В дорозі трималися окремо як незнайомі. В поїзді їхали переважно старші жінки, перевантажені кошами і пакунками. Перед Варшавою досідало багато німців до своїх окремих вагонів. Помітна була присутність військової жандармерії і "тайняків". Доїхали до м. Вар-

шави без пригод. Ночували в якійсь українській родині, знайомих майора П. Калиновського. Знайомі ці поінформували нас, що в місті зобов'язує поліційна година і що на вулицях відбувається завзята боротьба між німцями і АК (Армія Крайова — польська підпільна армія). Просили бути обережними при виході з будинку. На другий день я припадково зустрів своїх старих знайомих. Вони мене запросили до себе і затримали ночувати. До них прийшов наш спільний знайомий, співак М. Любанський, який мав дозвіл порушуватись у місті після поліційної години. Попрощавшись з нами о 10-ій годині вечора, він вийшов з помешкання. За декілька хвилин ми почули стріли в брамі. Коли спустились униз, М. Любанського вже забирала каретка скорої допомоги. На щастя, дві кулі, які він дістав у груди не були смертельні і він вилікувався. (Після війни зустрілись ми з ним у Баварії в таборі ДП в Ашафенбурґу і згадували про цю прикру пригоду).

Андрій Лівицький, през. — нар. 9 квітня 1979 в с. Липлява Золотоношського пов. на Полтавщині — президент уряду УНР в екзилі 1926 - 1954, за німецької окупації під домашнім арештом, відновив діяльність уряду в 1945; помер у 1954.

Зустріч з президентом А. М. Лівицьким відбулась у його приватному приміщенні на Жалібожі (дільниця м. Варшави), Красіцкого 16, в т. з. Скляних домах. Представившись, я розказав про свої повновласті й ціль свого приїзду, про загальну політичну ситуацію на Волині, про повстання і дії УПА і її військовий потенціал, про наші проблеми, зокрема про потребу фахових старшинських кадрів і висловив надію, що през. екзильного уряду УНР допоможе нам, у певній мірі, в цій нашій найголовнішій проблемі.

Прийняв мене президент А. Лівицький досить стримано, В розмові згадав, що йому відомо про партизанський рух на

Волині, що він досить добре поінформований про його розріст, розміри і активність. Натомість, на жаль, він не має змоги в ніякій мірі допомогти нам, бо знаходиться майже під домашнім арештом і пильним наглядом німців, що виключає всяку політичну діяльність. Відносно військових кадрів, то президент А. Лівицький згадав, що вони існують, але кадри ці вже давно поза його наказами і навіть впливами, і що з кожним старшиною треба говорити індивідуально.

Розмови тривали понад 2 години і ми попрощались. Затримуватись у Варшаві довше не було потреби і ми за два дні були вже знов у Холмі. Полк. П. Дяченко, довідавшись про наслідки моєї візити в президента, підтвердив, що це дійсний стан у середовищі державного центру УНР, який існує тільки номінально, без ніякого впливу на людей цього середовища.

В приватній розмові полк. П. Дяченко сказав, що він вже давно мріє оглянути "хлопців" у лісі". З конспіративних міркувань ми нерадо відчиняли двері до наших "республік" людям ззовні, але полк. П. Дяченко був винятком і дозвіл переступити пороги нашого підпілля я взяв на себе особисто, враховуючи його прихильність до визвольного руху, допомогу і ризик, на який він ішов, нав'язуючи відносини з нами. Переодягнений у селянську свитку і юхтові чоботи, він кілька днів приглядався військовому житті на "Січі". Вертаючись, оповідав, що навіть не уявляв собі, що можна було щось подібного створити в таких несприятливих умовах. Був захоплений вишколом і доброю поставою відділів УПА. Безмежно був вдячний, що йому уможливили це побачити. У цього вояка й українського патріота вже не було ніяких вагань, коли звертались до нього по допомогу.

* * *

Політичні настрої в часі Другої світової війни були в великій мірі залежні від положення на фронтах, що кожночасно несли зміни. Зміни ці диктували і заставляли робити переоцінку наших плянів, намічених завдань. Все це лягало додатковим навантаженням у підпільній праці й час, у якому приходилось ці зміни освоювати і реалізувати, виділявся новими обставинами досить скупо. Східний фронт підійшов непомітно на волинські кордони з початком 1944 р. Зимою совітські війська зайняли Сарни, Рівне, Луцьк і підступили під Ковель. Совіти кинули на цей відтинок фронту більші військові сили, що їх попереджували великі загони совітської партизанки, на півночі вздовж річки Прип'ять, з наміром окружити

Роман Шухевич (Тарас Чупринка, "Тур", Р. Лозовський), ген. — нар. в м. Краковець Яворівського пов. на Львівщині — голова БП ОУН і ГК УПА в 1943-1950, голова ГС УГВР в 1944-1950; загинув у бою з НКВД 5 березня 1950 в с. Білогорща б. Львова.

німців і пробувати захопити вдруге важливий залізничний вузол, яким було м. Ковель. Це не давалось їм легко.

В цій міжфронтовій полосі, в тому часі, досить справно діяли деякі відділи УПА, відділи самооборони й невеликі теренові озброєні боївки, що мали добру розвідку сітки ОУН. Всі члени теренових проводів цих районів мали завдання приготовити собі місце для переходу фронту і мати все необхідне для акліматизації в совітському запіллі. Головний господарчий ВО "Турів" "Бідненький" запропонував мені перебути фронт разом з ним у районі Садовського лісу, близько шляху Луцьк-Володимир, недалеко м. Луцька. Місце було добре положене, забезпечене у все необхідне, нерозконспіроване. Маючи багато біжучих справ до полагодження на півдні ВО "Турів", я дав згоду "Бідненькому" перебути перехід фронту в його зимовику. Там я залишив дещо з своїх особистих речей, машинку до писання, канцелярійне приладдя й інші необхідні для дальшої праці речі. А тим часом треба було полагоджувати, згідно доручення к-ра Клима Савура, останні біжучі справи в терені.

Наприкінці 1943 р. було створене Головне командування ГК УПА на чолі з ген. Романом Шухевичем (Тарасом Чупринкою), що мало завдання об'єднати повстанські відділи всіх земель України. Досі доступні документи стверджують, що це ГК УПА почало формально діяти в січні 1944 (див. розділи документів у 1-го тому *Літопису УПА)*. Дотеперішнє волинське ГК УПА було переіменоване на крайове командування УПА-Північ. Крім нього повстали крайові команди УПА-Захід, УПА-Південь і УПА-Схід.

Несподівано рейдуюча дивізія совітської партизанки під командуванням Вершигори, при підтримці 27-ої дивізії АК* вклинилася з півночі в Володимирщину і нанесла спустошення нашим відділам УПА на "Січі". К-р "Сосенко, враховуючи перевагу ворожих сил, не прийняв бою і відійшов на південь, утративши багато військового майна і людей. В цій ситуації "Сосенко" нав'язав контакт з німецьким штабом 16-ої танкової дивізії в Володимирі і почав на власну руку вести з ними переговори. "Січ", як вже згадувалось, була одним з найбільших військових осередків УПА, військово вишколена, добре загосподарована, але з невідповідним військовим проводом. Там нагромадилось багато зайвих адміністративних військових відділів, у яких переважали чужинці, що робило цей осередок доступним для чужої ворожої аґентури і зменшувало його боєздатність. Сама "Січ" була досить віддалена від свого керуючого штабу ВО "Турів", що знаходився в Ковельщині. Дуже

можливо, що накази штабу не були своєчасно і точно виконувані. Крім цього осередок цей, без відповідного військового проводу, не мав належного бойового забезпечення, відповідної розвідки в терені, хоч вже наближався фронт. К-р "Сосенко" був одинокий командир, що не виконав наказу про приготування військових відділів для переходу фронту, про що був своєчасно повідомлений. Згідно наказу ГВШ мав розбити відділи на менші одиниці, приготовити їм запілля і все необхідне, щоб акліматизуватись у совітському зафронтовому середовищі. Почати це мав від ліквідації господарчої структури військового осередка "Січ".

Після першої інспекції цього осередка, к-р "Охрім" висловився неґативно про те, що там зауважив і рекомендував к-ві "Рудому" дати на місце к-ра "Сосенка" людину більш відповідну. Мені відомо, що на цю позицію був пропонований к-р "Крилатий" з куреня к-ра "Голобенка",

Загін Вершигори затримався в околиці "Січі" кілька день, звідти попрямував у Горохівщину і далі через Галичину й Білгорайщину в Польщу. "Січ" на Вовчаку зайняла тоді 27-ма дивізія АК (польська Армія Крайова), воюючи з відділами УПА. Проїжджаючи кілька днів після бою біля Оздютич, я побачив вбитих вояків з АК. На запит чому їх не ховають, мені відповіли, що чекають, що поляки їх заберуть. Я дав наказ поховати їх у спільній могилі.

---

* 27 волинська дивізія АК постала в силі десь 6,500 вояків на пограниччі Володимирського і Ковельського повітів наприкінці 1943. Головною силою цієї дивізії були польські шуцмани і допоміжна поліція при німецьких ґарнізонах на Волині, що разом з німцями відступали перед напором радянського фронту й здезертирували до АК. Початковою базою дивізії були польські "самооборони" в Купичові, Засмиках, Білині та ще декількох польських селах і кілька відділів АК, які тоді стягнено в цих околицях для т. зв. операції "Бужа"; проведено також "мобілізацію" АК в цих повітах. Ця дивізія получилася з дивізією радянських партизан під командою Вершигори. Вони разом розбили скупчення УПА з загону "Сосенка" на "Січі" й поширили територіяльну базу дивізії на українські села. Доля цієї дивізії подібна до інших виступів "Бужа", в тому числі Варшавського повстання. Німці зупинили фронт на лінії Ковля, а тоді взялися за ліквідацію 27 дивізії на їх тилах, між р. Бугом й шосою Володимир — Ковель — Любомль. З великими втратами в квітні 1944 дивізія пробилась на північ, а згодом — деякі її підрозділи — за Буг, а інші — за радянський фронт.

Федір Одрач ("Шоломницький") — нар. 13 березня 1912 р. в с. Місятин на Поліссі — письменник, керівник культурно-освітнього вд. і редактор видань УПА при штабі ВО "Турів" 1943-1944, автор романів, оповідань і реґіональної студії про Полісся; помер 7 жовтня 1960 в Торонто.

В пізнішому стало відомо, що в бою за м. Ковель німці розбили з'єднані частини Червоної Армії маршала Гусєва, а також 27 дивізію АК, розбитки якої частинно відійшли на північ, а решта перейшла на захід через Буг. В зв'язку з пересуненням фронту, рейдом Вершигори і воєнними подіями в Ковельщині був перерваний організаційний зв'язок з штабом команди УПА-Північ, а також з командою ВО "Турів". Такий стан, одначе, не тривав довго. Зв'язки скоро наладнались і мене повідомили, що в терені перебуває к-р "Охрім" з к-ром "Вовчаком", якому "Рудий" доручив справу впорядкування і реорганізації розпорошенних відділів УПА "Січі" та приготовити їх до переходу фронту. При зустрічі к-р "Охрім" поінформував мене про переговори "Сосенка" з німцями і про слідство в цій справі. З наказу "Рудого", його заступник "Вовчак" звільнив "Сосенка" з його становища і віддав під військовий суд.

Цей суд, що його очолив ком. "Вовчак", відбувся 7-го березня 1944 р. Перевівши докладне слідство, підсудного оскаржувалось по кількох параґрафах: 1. Підсудний, всупереч заборони командування УПА, вів переговори з ворогом — з штабом 16-ої німецької танкової дивізії в м. Володимирі; 2. Проявив недбальство в справі безпеки відділів, що спричинило людські і господарчі втрати, зокрема зброї, в останніх боях з комуністичною партизанкою загону Вершигори; 3. Наказ "Сосенка" про приміщення військових відділів у терені в мурованих приміщеннях для кращої оборони перед ворогом, привів до зруйнування історичної пам'ятки — манастиря в Загорові. Чота к-ра "Берези", що примістилась у манастирі

була німцями знищена разом з будинком наземним вогнем і з літаків. Залишились живими невелика кількість (12 вояків) ранених, яких своєчасно евакуювали.

На підставі цих оскаржень засуджено к-ра "Сосенка" ("Кліща") військовим судом на кару смерти через розстріл. К-р "Охрім", який виїжджав з терену, зобов'язав мене затвердити в імені ВШ УПА-Північ рішення військового суду. (М. Лебідь, *УПА,* 1946 р., ст. 73).

На місце "Сосенка" командиром цього загону УПА був часово призначений його заступник к-р "Коршун". У пізнішому цей загін переформовано в курінь і його очолив "Голобенко" ("Остріжський"). Він відійшов на Холмщину, а опісля без людських утрат у совітське запілля в період офензиви Червоної армії на р. Віслу влітку 1944 р.

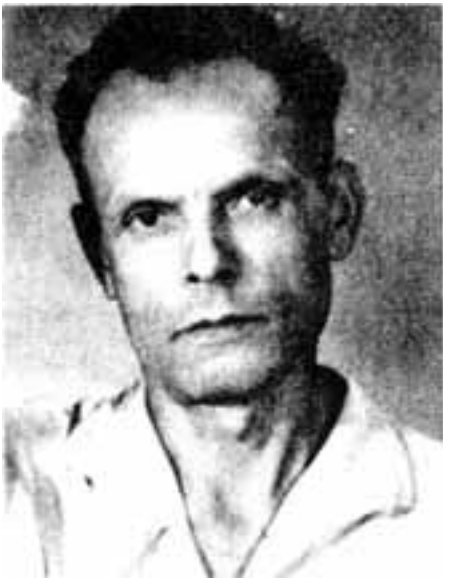

Данило Шумук — нар. 30 грудня 1914 в с. Боремщина Володимир-Волинського пов. — активіст КПЗУ, 1943 перейшов в підпілля, вишкільник підпільних курсів при культурно-освітній референтурі Волинської обл. 1943-1945, к-р похідної групи в Київщину зимою 1944-1945, політв'язень НКВД 1945-1956, 1957-1967 і 1972-1987, звільнений до Канади 1987, автор спогадів і статей.

"Охрім", який виїхав на північ до штабу УПА-Північ не міг з ним пов'язатись, бо штаб опинився вже в позафронтовій лінії, вернувся назад. Тоді я мав нагоду зустрічатись з ним і додатково вияснити багато біжучих справ, що назбирались від останньої нашої зустрічі. Я докладно поінформував його про мою подорож до Варшави і зустріч з президентом екзильного уряду УНР А. Лівицьким, про його безрадність у справі допомоги УПАрмії військовими кадрами. Згадав про його стримане відношення до нас, як до нової діючої політичної сили. "Охрім" був задоволений звітом з моєї поїздки, контакту з А. Лівицьким і виясненням справи старшин у цьому середовищі для потреб УПА. Особливо був втішений розв'язанням проблеми вишколу радистів у штабі полк. П. Дяченка й обіцяючих добрих відносин з ним надалі. Одночасно

він згадав і попередив мене ще раз перед можливістю, що тепер штаби поодиноких німецьких військових з'єднань, чи інші німецькі представництва захочуть безпосередньо шукати з нами зв'язків до співдіяння. Таких розмов треба уникати і негайно зголошувати до штабу УПА-Північ. У випадку втрати контакту з штабом, з огляду на фронтові чи інші причини, намагатись передати ці справи Проводові ОУН. При цьому "Охрім" передав мені зв'язок і рекомендації до "Павленка", що був тоді в Галичині. "Охрім" ще раз підкреслив секретний характер моїх завдань і діяльности, про працю в ворожому середовищі, обережність у справі рішень. Рекомендував затриматись на півдні Волині і там зайнятись справою розбудови Відділу зв'язків та часово допомагати при впорядкованні різних проблем у міжфронтовій полосі.

Була це моя остання зустріч з ним, що лишила по собі багато рефлексій і не раз бракувало мені його мудрих порад.

ПОЇЗДКА ДО ЛЬВОВА

Як тільки к-р "Охрім" виїхав, виникнули якраз дві несподівані ситуації, що вели до безпосередніх розмов з німцями.

В свій час, щоб мати певні потрібні інформації, ми вислали декілька людей до м. Володимира. Одного з них затримала і розконспірувала українська поліція. Справу перебрало Ґестапо м. Володимира. Через май. П. Калиновського, що був відпоручником полк. П. Дяченка в Володимирі, затриманого вдалось звільнити. З Ґестапо передали, що хочуть мати безпосередній зв'язок з представниками УПА. Ці розмови ми відтягали і до них не прийшло.

В тому часі полк. П. Дяченко повідомив нас, що його зверхник д-р Штарк довідався про його зв'язки з нами і хоче говорити безпосередньо з представниками УПА. В зв'язку з відсутністю к-ра "Охріма", ми повідомили полк. П. Дяченка, що до таких розмов не маємо на місці відповідних людей і що потребуємо часу на рішення в цій справі. Порадившись з "Медведем", вирішили їхати до Львова для безпосередньої консультації з Проводом ОУН, згідно з вказівками к-ра "Охріма". Дорога з Володимирщини до Львова була небезпечна. Не маючи відповідного транспорту, ми звернулись до полк. П. Дяченка, чи не допоміг би він нам у цій справі. Полковник радо згодився, бо якраз потребував запасових частин до авта, які думав роздобути на чорному ринку у Львові. Крім того він добре знав місто і мав там багато знайомих. Полковник часто виїжджав за своїми справами в терен і його кількаденна відсутність не викликала підозрінь.

Поїздка ця, як виявилось, була ризиковною авантюрою, бо крім поблизького фронту діяла совітська й польська партизанка і військові відділи УПА, які пильно стежили за рухом на дорогах, зокрема одиноких авт. Тому легко було попасти в халепу,

Їхали ми малим військовим автом, що його провадив перекладач і шофер полковника, підстаршина, з походження чех. По дорозі нас зупиняла німецька військова жандармерія, але вигляд уніформованих полковника німецької армії і його шофера, що давав добре вияснення до паперів, які презентував полк. П. Дяченко відкривали нам дорогу. До Львова доїхали без пригод.

Дмитро Маївський ("Тарас", "Косар") — нар. 8 листопада в 1914 с. Реклинець Жовківського пов. на Львівщині — член Проводу ОУН в 1942-1943 і БП ОУН від 1943, засновник і редактор (1942 і 1944-1945) жур. *Ідея і чин,* загинув при чесько-німецькому кордоні 19 грудня 1945.

По зв'язку стрінулись з "Павленком" і ще одним незнайомим. Був це Дмитро Маївський, як пізніше виявилось. "Павленко" був дуже втішений з цієї зустрічі, розпитував про спільних знайомих в УПА і про події. В розмовах з ними я розповів про свою попердню працю в ГВШ УПА і про нове завдання в ділянці зовнішніх зв'язків при штабі команди УПА-Північ, а в зв'язку з цим і про контакт з полк. П. Дяченком, що нас привіз на цю зустріч. Їх цікавила його допомога зустріти през. А. Лівицького та згода на вишколення радистів для УПА, а також інші послуги, що він нам дотепер робив. На другий день, крім "Павленка" і Д. Маївського, на розмови прибули ще двох незнаних мені людей. Знов розпитували докладно про полк. П. Дяченка, його групу, німецьке зверхництво, діяльність. Цікавились якої думки про полк. П. Дяченка к-р "Охрім". Особливо цікавились перебуванням у фронтовій полосі відділів УПА, їх кількість, боєздатність, моральний стан, розміщення в терені, пляни переходу фронту тощо. При черговій зустрічі "Павленко" передав, що мене уповноважують привезти полк. Штарка, зверхника полк. Дяченка, на побачення до Львова. Подав час, місце, та гасло на цю зустріч. З цим ми від'їхали. По поверненні до Холма, відбулась там офіційна зустріч з полк. д-р Штарком. На побаченні був присутній капіт. Гоффман, німець, що знав добре російську мову. Полк. Штарк був старший і з вигляду симпатичний німець. Випивши трохи коньяку, розказав нам, що дійсне його прізвище Франц Крафт і що він професор Дюссельдорфського університету, любить добрий театр, вино, авта. Був у резерві і тепер як полк. Штарк служить німецькому Райхові.

Я передав йому згоду Проводу ОУН на побачення і розмови з ним, а також побажання, щоб він приїхав на побачення в цивільному одязі. Підкресливши, що якби ця зустріч була причиною арештів чи репресії певних людей, то він, полк. Штарк, буде за це відповідати.

Як оповідав мені пізніше полк. П. Дяченко, я не зробив доброго враження на полковника, бо був молодий, не в військовій формі, малорозмовний, відмовився від алкоголю.

Виїхали до м. Львова автом 2-го червня 1944 р. В дорозі полк. Штарк був дуже розмовний і через свого перекладача капт. Гоффмана, між іншим, сказав, що він покладає великі надії на цю зустріч. У Львові полк. Штарк затримався в готелі німецьких старшин. Там ми мали його віднайти і запровадити на умовлену зустріч. В умовленому місці незнаний мені на той час чоловік (Мирослав Прокоп) перебрав справу дальшої зустрічі з полк. Штарком. Про зміст розмов і про домовлення між сторонами я нічого від полк. Штарка не довідався. Докладніше про цю зустріч подано в німецьких документах, виданих проф. Т. Гунчаком у *Літописі УПА,* т. 6, документ 55, ст. 197 і ст. 155.

Мирослав Прокоп, д-р — нар. 6 травня 1913 в Перемишлі — член Проводу ОУН і референт пропаґанди при Проводі ОУН у 1942-1943, член Президії УГВР і діяч ЗП УГВР від 1944, автор книжок і статей про український визвольний рух.

Вернувшись у Луччину, я стрінув "Володимира" і "Залісного", які очолювали розвідку і безпеку терену. Вони поінформували мене про ситуацію в Луччині, в місці, де я з "Бідненьким" збирались перебути фронтові дії. Від них довідався, що на їхню думку основні сили німців стягаються на лінії Берестя — Ковель — Володимир-Волинський, і що там, правдоподібно, відбудуться вирішальні бої. Частини Червоної армії, що затримались

на відтинку Луцька, висилали щоночі глибоку розвідку по автостраді Луцьк-Володимир. Боївка СБ засіла одної ночі на автостраді і взяла в полон розвідний рій відділу Червоної армії. Було їх 14 осіб, між ними були — один росіянин, один грузин, а всі інші були українці, рибалки з Одещини. Молоді, вкрай заморені, втомлені і голодні. Їх нагодували, провели відповідну пропаґанду, дали оунівську літературу і відпустили.

Тоді ж "Володимир" повідомив мене про те, що під Володимиром у с. Бискупичі Руські вони затримали підозріле подружжя, що подавалось за втікачів з німецького транспорту, яким вивозили на роботи до Німеччини. Просив розібратись в тому. Період таких вивозів на роботу вже давно пройшов. Це вже був 1944 р. і на роботи до Німеччини вже мало кого вивозили. Були це росіянин Льоня і Оля — студентка медицини Вінницького Інституту, українка. Льоня зарослий, досить неохайний, у віці 30-35 рр., у відповідях плутався, просив випити, поводив себе досить вільно. Остаточно, після доброї випивки, признався, що він совітський розвідник. Сам безпритульний, багато разів арештований і караний. З початком війни звільнений з таборів, покликаний до армії до спеціяльних відділів, вишколений і вживаний, як багато йому подібних, у фронтових і далекобіжних розвідках. Перекинули їх з північного фронту з-під Кеніґсбергу на Ковельсько-Володимирський відтинок. Докладно подав нам, у якому місці на цьому відтинку німці мають фронтові бази і які. Говорив, що німці в околиці Володимира не будуть ставити спротиву, бо більших боєвих запасів у них тут немає. Нарікав на свою партнерку "хахлушку", що цілком у цьому ділі "неграмотна" і що через неї "всипались". Ми їх відпустили. Його партнерка Оля не захотіла йти з ним і ми передали її людям з сітки ОУН в Сокальщині. Він пішов до м. Володимира. Не відомо, чи він помилився в своїх спостереженнях, чи хотів нас здезорієнтувати, але передбачення його не цілком підтвердились.

За кілька днів "Володимир" повідомив нас, що німці з-за Бугу почали пересувати свої бойові резерви в напрямку на Луцький відтинок фронту. Дійсно, одної ночі, в цілій околиці Садовського лісу, в Луччині, що був порізаний невисокими горбами і ярами, почали посуватись у всіх напрямках німецькі танки і займати бойові становища. На кожному танкові був великий напис "Ромель". Були це танкові частини ген. Ромеля, що в свій час вели бої з англійськими з'єднаннями в Африці. Стояли ці масивні озброєні велетні по всіх дорогах, горбах, хуторах, що густо тулилися на окраїнах Садовського лісу.

До нашого подвір'я, де ми втрьох ночували в клуні, поволі під'їхав і затримався також один танк. Ми непомітно перенеслись завчасу до сусідньої хати, а там вже перебрав нас тереновий зв'язковий. Танкові частини армії Ромеля затримались на цьому відтинку не довго й були відкликані. Одначе цілий терен був спаралізований, бо всюди обов'язував військовий режим, почались реквізиції у селян харчів, худоби, транспорту, були випадки розстрілів.

По зв'язку зголосився "Демид", на котрого я вже від певного часу чекав, у справі організації підпільного радіозв'язку і перебрання радистів. З його розмов було видно, що він добре обізнаний з цією справою. Ми домовились, що він залишиться в терені так довго, поки ми цілої справи остаточно не приготовимо. Хотілось, щоб він сам провірив рівень вишколу людей, апарати, яких ще ми не мали, щоб подав усі інформації, чи вимоги з тим зв'язані.

Через "Медведя" ми устійнили, що з висланих 11-ти осіб на вишкіл радистів, не всі ще були готові до самостійної праці. Була потреба говорити з полк. П. Дяченком про цю ситуацію. Перед ним поставили справу зовсім відкрито, що потребуємо для потреб УПА 4 надавчо-відбірчі апарати, які з нашими радистами, вишколеними уже тепер у штабі полк. П. Дяченка, підуть нашими зв'язками за лінію фронту і будуть виконувати зв'язкову працю між відділами УПА через свою централю. Після певного вагання полк. П. Дяченко погодився на цей небезпечний для нього крок і ми одержали від нього 4-х наших радистів з апаратами, що вже були готові до праці. Перебрав їх "Демид" до свого осередку для провірки і щоб вони почали працю. Згодом я довідався, що "кварці" в надавчих апаратах, що окреслюють довжину радіохвиль і які були зареєстровані в німецькій відбірчій централі, були замінені "Демидом" на інші.

Таким чином ми обійшли справу зв'язків і всякого контакту з німцями. З переходом наших збройних відділів за фронтову лінію приходилось займатись різними справами льокального характеру. Тереновий провід ОУН ще був на місці і діяв нормально. Зустрівшись з провідником запілля ВО УПА "Турів" "Крилачем" і "Володимиром", ми вирішили перевести в цілій міжфронтовій полосі масову пропаґандивну протикомуністичну акцію. Виписані, намальовані плякати і гасла були прибиті чи приліплені всюди на старих залишених будинках, деревах, плотах та інших об'єктах. Заклики були в основному проти комуністичного уряду, комуністичної партії, НКВД, не заторкуючи Червоної армії.

Оточене вдруге совітськими військами місто Ковель німці досить довго боронили. 224-та дивізія Червоної армії з-під м. Ковеля заатакувала м. Володимир. У завзятому бою німці відбили совітську атаку і розбили цю фронтову частину.

Якраз у той час я перебував у с. Островок, що межує з м. Володимиром. Знайшовшись у безпосередній полосі цього бою, ми пів дня були під скорострільним і мінометним вогнем. Коли с. Островок зайняли німецькі частини, до полону попав і я разом з районовим провідником і зв'язковим. Перевезли нас разом з іншими до міста і примістили в одній школі. Там же було понад 200 військовополонених з Червоної армії, між ними багато "нацменів", вкрай заморених і збайдужілих вояків. На другий день почали нас возити на переслухання до штабу німецької армії. При опитах я покликався на номер станиці полк. П. Дяченка. Німці перевірили і нас трьох перебрав май. П. Калиновський, що мав свою резидентуру в м. Володимирі. При цьому він поінформував нас, що його станиця в м. Володимирі ліквідується, а штаб переноситься до м. Кракова. В той час місцева сітка ОУН повідомила, що в одному селі переховується група розбитків з 224-ої совітської дизізії. Вислана боївка розброїла їх. Більшість з них мала зброю. Між ними були два лікарі, в тому одна жінка, три медсестри й кілька санітарів. Мали з собою трохи хірургічних інструментів і медичних запасів.

Була це частина медцентру 224-ої совітської дивізії, що її німці розбили під м. Володимиром. Цю групу в 9 осіб перебрала організаційна сітка і спрямувала в спокійнішій терен. Поки я займався цими справами, прийшла "пошта" від "Медведя".

"Медвідь" повідомляв, що полк. П. Дяченко бажає зустрітись у важливій справі. Стрінувшись з ним, довідались, що в фронтовій полосі на півночі, недалеко м. Дивина, перейшов фронт ранений упівець, яким треба заопікуватись. В м. Дивині, недалеко р. Прип'яті полк. П. Дяченко мав свою станицю, яку очолював полк. О. Лисий, (старшина армії УНР; був ще інший "Лисий", курінний УПА, що оперував у Ковельщині; перед тим був комендантом поліції в м. Матіїв. В 1943 р. пішов з цілим відділом поліції до УПА).

Порозумівшись з полк. П. Дяченком, ми автом виїхали в тому напрямку. Виявилось, що раненим був д. "Малий", член організаційного проводу Сарненщини, провідник юнацтва того терену з 1941 р., про якого я вже згадував. У той час (1944 р.) він був організаційним провідником Сарненщини. Там їх застав

фронт і він з малою боївкою не міг вирватись з міжфронтової полоси. В одній з спроб перейти фронт був ранений у ногу. З допомогою полк. П. Дяченка нам вдалось примістити раненого в шпиталі, де йому зробили операцію, вийняли кулю, що застрягла в кістці. Ця несподівана зустріч викликала в нас обох багато спогадів з минулого, спільно пережитого. З огляду на довшу відірваність від запілля (два місяці) він не знав нічого про загальну політичну ситуацію на тих просторах, про діяльність штабу УПА-Північ, про долю поодиноких командирів: "Охріма", полк. "Гончаренка", "Дубового", "Гострого", "Верещаки", "Кори", "Галайди", "Дороша", "Гордія" інших. Не знав він докладніше про нову совітську дійсність, про стан організаційної сітки і її дії, про нові репресії супроти населення тощо. Прийшовши до здоров'я, "Малий" почав писати коротку хроніку подій з політичного життя Сарненщини, але вона не збереглась. (В приватній розмові "Малий" подав про себе, що походить він з Галичини. Дійсне його прізвище Гармаш, що має родичів у Канаді. В роки 1939-1941 був на еміґрації в Кракові).

В той час Ковельщина, а зокрема ціла долина р. Стохід, де велись запеклі бої, була насичена німецькими військовими частинами. Порвані були організаційні зв'язки в терені, не можна було порушуватись. Частина відділу з куреня к-ра "Лисого" намагалась, але не могла прорватись за фронт. Тоді полк. П. Дяченко, наражаючи своє життя, маючи інформації про обсаду фронту німецьким військом указав нам відповідне місце, в якому і перейшов цей відділ через фронт. Також у районі м. Матієва полк. П. Дяченко нам допоміг наладнати зв'язок та при тому передав певну кількість зброї — рушниці, амуніцію, ґранати. При передачі цієї зброї, яку приймав сотенний "Крилатий", "пропав" і один кулемет полк. П. Дяченка, за який він був особисто відповідальний. "Старий" (як ми поза очі називали полк. П. Дяченка) був дуже обурений таким вчинком. Я обіцяв йому, що цю справу ми розслідуємо і зброю йому повернемо. Кулемета, одначе, не вдалось "віднайти". Коли відносини між нами знов покращали, при слідуючому побаченні полковник сказав мені: "Знаєте, друже "Омельку", за кражу в воєнний час вояка карають розстрілом. Але коли він краде зброю, то видно, що вона йому дуже потрібна. То нехай вже воно так і присохне".

"Малий", вийшовши з шпиталю, при загальному виснаженні дуже поволі приходив до здоров'я і не міг вертатись у свій терен. Порадившись з ним і за його згодою, ми вирішили

пробувати наладнати організаційний зв'язок за фронтом, на відтинку м. Дивина, за його кличками до поодиноких зв'язкових пунктів. "Медвідь" дав згоду особисто зайнятись цією справою і підібрав групу людей, готових іти з ним. Відповідно простудіювавши і запам'ятавши околицю і зв'язкові клички, належно приготовившись, група з допомогою полк. П. Дяченка, перейшла щасливо фронт через заміновані місця вздовж р. Прип'яті в совітське запілля.

В короткому часі, коли повідомлено, що з-за фронту вернувся "Медвідь", мені довелось ще раз через м. Кобринь виїхати до м. Дивина. Він оповів, що фронт їм вдалось перейти добре і дістатись у совітське запілля. По кількох днях дуже складної мандрівки вони попали вночі в засідку і розділились. "Медвідь" втратив зв'язок з групою. Не маючи організаційного зв'язку в тій околиці, був змушений вернутись, щасливо оминувши заміновані поля. В дорозі подавався за змобілізованого селянина, що добирається до свого села, втративши фірманку й коні... Полк. П. Дяченко запропонував, щоб "Медвідь" їхав з ним до Кракова на нове місце праці, де він відпочине, підлікується, а також буде знати зв'язок до нього в потребі. Я погодився на таку пропозицію, бо "Медвідь" дійсно був вкрай вичерпаний. Його відпустка мала тривати два тижні.

Після таких домовлень полк. П. Дяченко доставив мене своїм транспортом у Володимирщину. Тут мене повідомлено, що маю зголоситись на зв'язок у Галичину до члена Проводу ОУН "Павленка".

Не затримуючись, я вирушив по зв'язковій лінії через Сокальщину в Галичину. Дорога була дуже складна і небезпечна. Рухатись можна було тільки вночі. Німці, не маючи нормального постачання, щодня забирали по селах все, що можна було: харчі, коні. На четвертий день ми прибули на зв'язковий пункт у с. Бусовисько (коло Старого Самбора), де прийшлось чекати "Павленка", що не міг на час прибути.

Зустріч була радісна, тим більше, що з ним був ще один колеґа по гімназії "Кущ" (Володимир Мельничук, згинув в 1944 р. в бою з більшовиками). "Павленко" поінформував мене про створення УГВР (Українська Головна Визвольна Рада), коротко з'ясував характер діяння цієї організації. Він сказав, що ця надрядна підпільна інституція, що є підпільним парляментом і урядом, висилає за кордон своє представництво, що носить назву Генеральний секретаріят закордонних справ (ГСЗС) і він рекомендує мою кандидатуру на виїзд за кордон з цією інституцією. На запит, чому власне він висуває мене,

— "Павленко" сказав, що він уважає, що в цій делеґації мусять бути люди, що повністю пройшли революційний шлях боротьби в період Другої світової війни, були учасниками і організаторами визвольного руху, творцями Української Повстанської Армії. При цьому він підкреслив, що це тільки рекомендації і що в цій справі будуть говорити зі мною відповідні люди.

На другий день "Павленко" познайомив мене з Максимом Рубаном (Микола Лебедь), що був ГСЗС УГВР. Микола Лебедь докладно цікавився моїм членством ОУН, розпитував про мою діяльність на Волині в минулому і тепер, про працю в Відділі зв'язків, про к-ра "Охріма", про ситуацію на фронтах Волині, про те, які мови я знаю тощо. Після цього сказав, що включає мене до групи на виїзд за кордон і що про характер моїх обов'язків поінформує мене пізніше. Я попросив, що потребую часу на полагодження організаційних і особистих справ на Волині, як також дозволу взяти з собою одного свого співробітника, що може бути нам допоміжним, маючи на увазі "Медведя". Максим Рубан дав на це згоду. Тут я познайомився з о. Іваном Гриньохом, який справив враження приємної і розумної людини. Він був заступником президента УГВР і членом групи УГВР, що виїжджала за кордон.

Подякувавши "Павленкові" за його добру волю і рекомендації, я потрактував це призначення як черговий наказ у моїй організаційній праці. На запит про моє відношення і дальшу працю у Відділі зовнішніх зв'язків штабу УПА-Північ, "Павленко" дав вияснення, що я надальше затримую всі контакти і працюю в цьому відділі, з тим, що мене ближче поінформують про рішення в цій справі.

Одержавши зв'язкового, я почав приготовлятись до виїзду на Волинь для полагодження там ліквідаційних справ. На Волинь йшли іншою зв'язковою дорогою через Горохівщину в Володимирщину. Прибувши на місце і зібравши місцевий провід ОУН і ВО УПА "Турів", коменданта запілля округи "Крилача", "Володимира", "Залісного", "Матвія", "Бідненького" ("Рудого" не вдалось на цю нараду стягнути з огляду на воєнні дії). На короткій нараді я поінформував їх, що мене відкликають з Волині на інший відтинок праці, а їх зобов'язують у дальшій праці всі попередні директиви команди УПА-Північ. Прощання було тепле і приязне. З цими людьми приходилось багато разів зустрічатись. Єднали нас емоційні великі пережиття спільно перебутого.

"Медведя", що виїхав з полк. П. Дяченком до м. Кракова,

ще не було на означеному місці. Я попросив, щоб його спрямували до мене, подавши їм зв'язок і місцевість у Галичині, де за мною шукати. Так, полагодивши всі свої обов'язки на Волині, я вернувся на збірний пункт у с. Бусовисько в Старій Самбірщині, з свідомістю, що тут починається нова сторінка книги мого буття.

Був липень 1944 р. В Берліні відбувся невдалий замах на Гітлера, відчувалось, що підходить кінець війни.

ЗАКОРДОННЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УГВР

В Бусовиську Генерального секретаря закордонних справ УГВР Миколи Лебедя ще не було. На нього чекали, а про мене ніхто нічого не знав. У цьому селі зауважувався великий рух не місцевих людей, які прибували і знов кудись від'їжджали. За кілька днів прибув туди Михайло Лебедь ("Медвідь") (не споріднений з Миколою Лебедем).

Перше доручення, яке я дістав, мусіло відразу вияснити мою ролю на цьому етапі. Тоді сказано мені поїхати автом до м. Стрия, віднайти там одну жінку з малою дитиною і привезти її в с. Бусовисько. Докладної адреси не було, відома була лише назва вулиці і приблизний номер хати. Шофер "Льоня", зросійщений українець (чи українізований росіянин), довідавшись про напрямок і ціль нашої експедиції, зупинив великого "Пакарда" і категорично відмовився до м. Стрия їхати, кажучи: "Ти с ума сошол? Там сьогодня бомбежка била, еще пожар відно. Кругом немци. Я не еду. Тебя подвезу, а там ти уже разищешь". Я його трохи заспокоїв, розпитав, чи має відповідні документи на авто — шоферські й особисті. Виявилось, що з цим було все гаразд. Після деякої суперечки він згодився підвезти мене під місто і там чекати. В Стрию, стративши

Микола Лебедь (Максим Рубан) — нар 11 грудня 1909 в с. Стрілиська Нові на Львівщині — урядуючий провідник ОУН/ОУНСД у 1941-1943, керівник РЗЗ при Проводі ОУН у 1943-1944, генеральний секретар ГСЗС УГВР від 1944, автор книжки і статтей про УПА.

Іван Гриньох, отець, д-р — нар. 28 грудня 1907 в с. Павлів Радехівського пов. на Львівщині — співробітник РЗЗ при Проводі ОУН у 1943-1944, другий віце-президент УГВР від 1944, голова ЗП УГВР, автор праць про УПА й на релігійні теми.

кілька годин, удалось віднайти потрібну вулицю і, опитавши кілька хат, знайшов тих, кого шукав: жінку з малою дитиною. Була це Дарія Ребет. Сиділа вона спакована, налякана і розгублена. Побачивши мене, незнайомого мужчину, без клички, ще більше розгубилась. Однак коли я згадав "Льоню" і "Пакарда", дала згоду їхати. Шофер і авто замінили "кличку". Видно були їй знайомі. З хлопчиком і невеличким багажем ми вийшли з міста, віднайшли "Льоню" і вирушили в дорогу та прибули на збірний пункт без пригод. Це було моє перше завдання на цьому відтинку праці. Пізніше приходилось досить часто виїжджати і полагоджувати різні організаційні справи Закордонного Представництва УГВР.

Хоч "Павленко" запевнив мене, що моя праця буде пов'язана з відділом зовнішніх зв'язків, але не уточнив, які саме тепер будуть мої завдання. Було ясно, що цій групі людей потрібно було мати когось, хто має "добрі" документи та вміє ними користуватись у кожній ситуації. Для цього ми з "Медведем" були дуже відповідні, маючи за собою певну практику. Документи нам виставляв полк. П. Дяченко і в халепі завжди "покривав" нас. Але я, що щойно недавно почав виходити з глибокого підпілля, не дуже добре почувався в цьому середовищі. За мною лишилась і різноманітна праця в штабі УПА, що вимагала відповідальности важливих самостійних рішень, від яких часто залежало дуже багато. Тепер не міг відразу психологічно переключатись у нову ролю. Треба було пізнавати новий провід, людей, терен діяння і самий характер праці.

Ціла група не їхала разом. З часом зник "Льоня" з автом і від'їхали інші люди, з якими познайомився в с. Бу-

совиську. Одного дня нас повідомили, що ми малою групою, двома возами, досить навантаженими, виїжджаємо в напрямку м. Турки. Провідником цієї групи був о. д-р І. Гриньох. У м. Турці ми застали дуже багато людей, що з'їхались сюди різним транспортом, шукаючи за приміщенням, харчами і переходом словацького кордону. Переночувавши в м. Турці ніч, ми вирушили далі і згодом наблизились до словацького кордону. Червоний будинок прикордонної застави було видно під лісом. Перед нами було перше словацьке село. Лишивши фірманки, ми з о. д-ром І. Гриньохом пішли в село, щоб розвідатись про можливості переходу кордону. В селі нас поінформували, що "стражники" на заставі є, але вони нікого не затримують.

Дарія Ребет, д. Цісик — нар. 26 лютого 1913 в Кіцмані на Буковині — член Проводу ОУН 1941-1945, член ініціятивного комітету для утворення УГВР, член Президії УГВР і ЗП УГВР від 1944, голова Політичної ради ОУНз від 1979, автор статей і діяч жіночого руху; померла 5 січня 1992 в Мюнхені.

Вернувшись до своєї групи, ми переїхали возами через малий потік і були вже на чеській стороні. Ідучи бічними дорогами, і не зустрінувши німців ні чеської поліції, ми доїхали до Пряшева. Тут в школі українського греко-католицького манастиря ми застали групу людей, що їхали в почеті Закордонного Представництва УГВР в складі біля 40 чоловік. Між ними не було знайомих мені людей. При побаченні з Миколою Лебедем вияснилось, що я і "Медвідь" маємо відповідати за безпеку цієї групи. Було це складне завдання в цей кінцевий період Другої світової війни, серед чужинців і на незнаній території. Скоро місцева словацька адміністрація почала цікавитись нашою групою, що затрималась у школі манастиря. Така кількість людей не могла не звернути на себе уваги. Я доручив "Медведеві" звернутись до місцевої управи і своїми документами пояснити, що ці люди в м. Пряшеві проїздом і скоро рушають далі до місця свого призначення. Дійсно, в короткому часі група виїхала до м. Братислави.

Іван Багряний — нар. 2 жовтня 1907 в с. Куземин Харківської губ. — письменник, політв'язень НКВД в 1930 рр., співпрацював з підпіллям 1941-1945, член УГВР, від 1945 — діяч УРДП (голова від 1947) й УНРади (през. від 1954), автор романів, драматичних творів і збірок поезій; помер 25 серпня 1963 в Ст. Бласін в Німеччині.

В Братиславі група людей УГВР була розміщена в різних місцях. Я був у приміщенні на вул. Достоєвського 116. Крім мене і "Медведя" в трьох кімнатах перебували: головний фінансовий референт УГВР Зенон Марцюк ("Улас"), полк. УПА Іван Бутковський ("Гуцул"), письменник Іван Багряний і шофер "Льоня". Було тісновато. Крім того, полк. І. Бутковський був хворий (мав астму). "Медвідь" і я там тільки ночували, вдень полагоджували різні справи. Вечором, хоч втомлені, були учасниками безконечних дискусій на різні теми, які не завжди вичерпувались за один вечір. Генеральний Секретар ЗС УГВР М. Лебедь жив з своїм ад'ютантом "Славком" в окремому приміщенні. Недалеко була квартира жінок "Наталка Велика", в пізнішому дружина Тюшки, "Наталка Мала" (Марущак) й інші, що варили для М. Лебедя їсти. Він мав виразку шлунку і був на дієті.

В Братиславі перебував тоді головний фінансист ОУН Іван Урбан ("Директор", "Ошуст"), що успішно переводив фінансові операції на місцевому чорному ринку. В Братиславі я виконував ті, чи інші місцеві доручення М. Лебедя, а тоді прийшла потреба поїздки до Кракова. Там перед війною була крамниця ОУН і склад паперу. В війну крамницю зліквідовано, лишився тільки склад паперу. Тепер треба було знайти на нього купця. Допомогти в цьому мали краківські купці-поляки, що знали особисто "Директора". Була це досить складна справа. До Кракова треба було їхати через Відень. Справа продажу паперу в Кракові не представлялась мені ясно. Ніхто не знав, чи той папір взагалі існує. Опікуни цього чужого

добра могли його давно розбазарити. Не відомо було, чи знайомі "Директорові" купці захочуть з нами говорити. Не знали ми також ринкової ціни цього товару в тому часі, а також ні я, ні "Медвідь" не мали досвіду в таких справах. Крім того треба було перевезти більшу кількість польських грошей до Кракова (непотрібних у Братиславі) і заміняли їх на чеські корони і дещо на англійські фунти. Для цієї трансакції я отримав від "Директора" зв'язок до його знайомих у Кракові. Ми були свідомі, що якби нас затримали з цими грішми в дорозі, чи під час трансакції в Кракові, то нас чекає, щонайменше, німецький концентраційний табір. Одначе був наказ і треба було їхати. Крім того, М. Лебедь попросив здати на пошті в Кракові пакунок, заадресований його дружині, що на той час була ув'язнена і заслана з малою донечкою до концентраційного табору.

Іван Бутковський ("Гуцул"), пполк. — нар. 2 травня 1910 в Галичині — к-р Четвертої Станіславівської ВО УПА в 1944; керівник Місії УПА при ЗП УГВР від 1945, автор спогадів і нарисів про УПА; помер 5 липня 1967 в Мюнхені.

Удвох *з* "Медведем" ми вирушили поїздом з Братислави до Відня, а звідти до Кракова. З собою мали два наплечники грошей, замотаних у якусь білизну. Доїхали щасливо, перейшовши одну контролю документів уночі перед Віднем і другу при переїзді до Генерального Губернаторства. В Кракові ми віднайшли наш зв'язок. На жаль прізвище тих людей не пам'ятаю. Зайнялись полагодженням наших справ. В одній малій польській крамниці я віднайшов потрібних нам поляків посередників, які після двохденної провірки, хто ми і що, обміняли нам гроші. Паперу ми не знайшли. Той, хто його доглядав, десь зник. Довго не барившись, тією самою дорогою, без пригод, ми вернулись до Братислави. За якийсь час прийшлось виїхати знов до Відня. Була це справа якоїсь важливої пошти, яку не хотіли висилати звичайним зв'язком.

Вояки УПА зі сотні "Рубашенка", весна 1943. Зліва (на колінах) чотовий сотні; зправа — кореспондент "Вася". (Фото: Архів СБУ Волин. обл.; ідентифікувала: зв'язк. Ніна Оленчук — "Грізна")

Вертаючись кожний раз до Братислави, ми затримувались на старому приміщенні на Достоєвського 116. Склад людей, що там жили перед тим, змінився, Звільнили з праці шофера "Льоню" і він десь виїхав. Перейшов на інше приміщення письменник Іван Багряний. Для зарібку він зайнявся малюванням портретів і досить добре заробляв. Треба сказати, що він був непересічний маляр, добрий портретист. Замовила тоді в нього портрет стара російська революціонерка — соціалістка Брєшко-Брєшковска, з чого він був дуже вдоволений. Ми досить добре зживались з собою і я до нього заходив. Згодом він запропонував мені перейти до нього жити, що я й зробив.

Треба сказати, що в Братіславі ми з "Медведем" жили в досить мізерних умовах. Грошей у нас не було. "Директор" видавав нам під звіт певну суму корон, що при частих роз'їздах скоро виходили. Переїзд на приміщення І. Багряного вийшов мені на користь, бо він трохи мене підгодовував, коли я вертався з своїх мандрівок. Іван Багряний вирізнявся в цій братиславській групі. Був інтеліґентний, начитаний, ідеологічно незалежний, що проявляв у безконечних дискусіях з людьми з середовища ОУН, хоч на еміґрацію вийшов з цим середовищем. Багато і цікаво оповідав про свої пережиття, про середовище письменників і поетів України, читав свої твори...

Наступне моє завдання було також зв'язане з поїздкою до Кракова. Треба було перевезти і примістити в Кракові одного чоловіка. Був це Микола Дейчаківський (сьогодні д-р М. Дейчаківський, що живе в Клівленді). Разом з ним їхав також тоді Мирон Матвієйко, що згодом став шефом СБ (служби безпеки) ЗЧ ОУН на еміґрації.

В Кракові зустріли ми о. д-ра І. Гриньоха, що було приємною несподіванкою. Від нього ми довідались, що німці звільнили з ув'язнення багато політичних діячів, а між ними С. Бандеру, Я. Стецька, А. Мельника й інших. Виглядало, що перебування о. д-ра І. Гриньоха в Кракові було зв'язане з цим звільненням. Група наших політв'язнів прибула до Кракова і замешкала в одній школі. Було їх, як пригадую, 46 осіб. Перебували вони під наглядом Ґестапо та не мали права ви'їзду з міста. Заопікувався ними Український допомоговий комітет м. Кракова.

Одного дня о. д-р І. Гриньох попросив мене прибути на певну адресу в Кракові. Прибувши на означене місце, я зустрів там о. д-ра І. Гриньоха в товаристві двох людей, яким він мене представив. Були це Степан Бандера і колишній голова Державного Правління Ярослав Стецько. Виглядали на виснажених, утомлених, але бадьорих. У розмові цікавились моїм минулим місцем походження, освітою, відношенням до ОУН. Розпитували про те, як Волинь і Полісся сприйняли Акт 30-го червня. Я розповів їм про ролю ОУН у створенні обласних і окружних українських управ, їх працю. Найбільше їх цікавив період створення перших збройних відділів УПА на Волині і Поліссі, їх ґенеза, розріст, збройні успіхи, фронтове положення воюючих сторін. При цьому я згадав про моє призначення на відтинку зв'язків з чужинцями, а також про призначення на виїзд закордон в складі Генерального Секретаріяту ЗС УГВР, що його очолив М. Лебедь. Розмова затягнулась на кілька

Степан Бандера — нар. 1 січня 1909 в с. Старий Угринів Калуського пов. на Івано-Франківщині — Провідник ОУН 1940-1943, німецький політв'язень 1941-1944, голова проводу ЗЧ ОУН 1945-1959, автор статей про визвольний рух; убитий аґентом КҐБ 15 жовтня 1959 в Мюнхені.

годин і залишила приємне враження. Це була зустріч з провідними людьми ОУН, про яких так багато приходилось чути.

В Кракові ми з "Медведем" відвідали полк. П. Дяченко і май. П. Калиновського, що були нами дуже втішені. Розповіли їм про наші мандрівки світами і нагадали полковникові, що все згадуємо його добрим словом і вважаємо, що він і дальше є нашим найближчим співробітником, а на випадок якоїсь біди, ще й заступником. На це полковник, жартуючи, відповів: "Не обертайте кота хвостом. Я на вас працюю, вам помагаю, ризикую головою, а ви вважаєте мене своїм співробітником? Не знаю кого першого з нас арештують". Приємно було відновити з ними знайомство в новій ситуації. У нього також були деякі зміни. Група його людей зменшилась, прийшов новий зверхник. Полк. П. Дяченко поінформував нас, що решту наших курсантів-радистів, що в свій час почали науку в м. Холмі і її не закінчили — перебрав і має під своєю опікою майор Калиновський.

Полагодивши свої справи в м. Кракові, ми, вертаючись, затримались трохи в м. Відні. Був це досить прикрий час, бо Відень щодня бомбардували альянти і, не знаючи добре міста, треба було шукати, де ховатись. Одного разу бомбардування захопило нас біля якоїсь мурованої церкви і нас загнали в церковні підземелля. Від поблизького розриву бомб ціла церква вібрувала і ми думали, що вже звідтіля живими не вийдемо. Як вийшли, то побачили, що на даху церкви лишилось тільки половина черепиці.

Вернувшись з м. Відня до м. Братислави ми з "Медведем" попали з облаву. Нас арештували і відвезли в Ґестапо. В

дорозі я мусів знищити пошту (проковтнув два "ґрипси"), що мені передав о. д-р І. Гриньох у Кракові для М. Лебедя в Братиславі. З Ґестапо нас після опиту і провірки документів відпустили.

М. Лебедь був на мене досить лихий за втрату пошти, хоч був свідомий, що іншого виходу не було.

Тоді в м. Братиславі я захворів. Затримався в І. Багряного, що мною багато опікувався. Мене оглянув лікар, друзі дістали потрібні ліки і харчування і я почав видужувати. По хворобі знов зголосився до М. Лебедя. В розмові порушив потребу приділити мені ще когось, бо дотепер всі справи ми полагоджували з "Медведем". Я дістав вказівки полагодити деякі справи через сітку ОУН в м. Празі. В Празі мені приділено до праці двох людей: Івана Кашубу (тепер живе в Німеччині) і Петра Башука (жив і помер в Канаді). Обидва недавно були звільнені німцями з концентраційних таборів і нелеґально перевезені з Кракова до Праги. З огляду на їхній стан здоров'я вони не могли відразу приступити до праці. А за місяць, з конспіративних причин, їх мусіли перевезти з Праги в інше місце і я їх більше ніколи в підпіллі не зустрічав.

Ярослав Стецько — нар. 19 січня 1912 в Тернополі — заст. Провідника ОУН 1940-1943, голова Державного Правління 1941, німецький політв'язень 1941-1943, член проводу ЗЧ ОУН 1945-1968, голова Проводу ОУН 1968-1986, автор споминів і численних статей; помер у Мюнхені 5 липня 1986.

Вернувшись до Братислави, я дістав доручення від М. Лебедя провірити можливість у полк. П. Дяченка на виготовлення документів для одної особи на проїзд до Італії. Справа ця, з його слів виглядала на спішну і серйозну. Одночасно, М. Лебедь, знаючи про мою поїздку до Варшави і розмови з президентом УНР А. Лівицьким у справі старшинських кадрів для УПА, попросив вияснити у полк. Дяченка можливість ор-

ганізації другої зустрічі з през. А. Лівицьким у справі політичних розмов, що мали б торкатись відносин між УНР і УГВР.

Приготувавшись, ми в черговий раз вирушили до м. Кракова. З нами, крім "Медведя", їхала "Наталка Велика". Це для неї ми мали вистаратись у полк. П. Дяченка документи на проїзд до Італії. Зустрівшись з полковником у Кракові, довідались, що його станиця ліквідується. Проте він пообіцяв нам щось ще зробити, хоч не був певний успіху. В короткому часі, одначе, ми отримали від нього потрібний документ на проїзд одної особи до Італії, а також дозвіл для двох осіб на проїзд до Генерального Губернаторства на побачення з А. Лівицьким, що вже виїхав з м. Варшави до м. Ляск, недалеко м. Лодзі*.

Це вже була остання послуга полк. П. Дяченка воюючій Україні. Сам полковник, як згадував, мав у пляні прийняти пропозицію полк. Герасименка, що на той час очолював Український леґіон самооборони і пропонував полк. П. Дяченкові становище свого заступника в цьому леґіоні. З часом його до леґіону прийняли, але леґіон перенесли з Холмщини в околиці м. Кракова. В цьому відділі полк. П. Дяченко пробув недовго, бо його покликали до інших обов'язків.

Тоді також ми зустрілись з П. Калиновським, щоб вияснити справу решти наших радистів, які у нього кінчали свій радіовишкіл. Майор П. Калиновський перейшов на той час до іншої німецької команди. Втішився, що ми знов знайшли з ним зв'язок і радо згодився допомагати нам у праці в потребі. Відносно наших радистів, то він поінформував нас, що їх вислали до спеціяльної школи в центральній Німеччині до м. Обераммерґау, недалеко м. Дрездена. З такої розв'язки я не був задоволений і попросив його поради, як наших людей з цієї школи забрати. З його слів виходило, що треба туди їхати особисто і їх перебрати. Він обіцяв у тому допомогти.

Відчувалось, що надходять зміни. Знову рушився східний фронт. Німці в затяжних боях втратили м. Ковель, Холм і відступали через Польщу на захід. Самий Краків був також на передодні упадку. Сотн. П. Калиновський подав мені до відома,

---

* Офіційні розмови між президентом екзильного уряду УНР А. Лівицьким, що виїхав на той час, і представником УГВР відбулись у м. Ляску в Генеральному Губернаторстві в кінці 1944 р. (точної дати не пам'ятаю). Представником від УГВР був М. Прокоп, якому я товаришив в цій подорожі.

що їхня станиця в м. Кракові ліквідується і що вони внедовзі виїджають до Вроцлава. Запропонував мені їхати з ним і звідтіля шукати зв'язків з школою радистів. Порадившись з "Медведем", я відправив його з Наталкою до м. Праги, я сам виїхав поїздом з сотн. П. Калиновським на захід.

Затримались ми у Вроцлаві кілька днів. У той час там стояв поїзд з людьми, пов'язаними з УАП Церквою, що виїхав з Братислави через м. Краків і часово затримався у Вроцлаві. Їхали всі наші ієрархи, священики з родинами, дехто з світських осіб, що мали відношення до Церкви. Поїзд на виїзд ієрархів УАП Церкви з фронтової зони вистарався архиєп. Палладій. Скориставши з нагоди, я відвідав цих людей, що були розміщені в одній зі шкіл міста Вроцлава. Там зустрів багато знайомих серед священиків з Волині.

В короткому часі ми виїхали дальше на захід і май. П. Калиновський віднайшов зв'язок до нового місця постою своєї станиці. Тут я познайомився з його новим шефом майором Розе. Був це відносно молодий майор німецької армії, французького походження, знав досконало російську мову. В загальному був обізнаний також з нашою історією. Дружина його, німецька графиня, мала великий маєток під м. Дрезденом, але там не жила. Мала своє приватне авто і шофера і їздила за чоловіком, навіть у фронтову полосу. Згадую це тому, що вона мала на нього великий вплив і ми це не раз використовували, хоч в противагу до нього, була світоглядово досить обмежена.

Прибувши до вишкільного центру в Обераммерґау*, ми ствердили, що існують поважні перешкоди, і наших людей не хочуть відпускати, маючи що до них свої пляни.

---

* Розвідча школа в Обераммерґау була одною з центральних розвідчих німецьких шкіл. Побудована за статутом військових шкіл, була багатонаціональна за складом. Очолював її полк. Реґенау-Смисловський (балтійський німець). Вишколи проводились російською мовою. Відомо, що один з викладачів був українець — ген. Вовк. Подавалось, що перебував у тій школі в той час ген. Бор-Коморовський, провідник Варшавського повстання. Не знаю чи це правда.

ОСТАННІ ДНІ "ТРЕТЬОГО РАЙХУ"

Нова політична ситуація, що заіснувала в початках 1945 р. створила специфічну атмосферу, яку треба було аналізувати і займати якесь становище. В цьому періоді німці, програючи війну з совітами і їх альянтами, почали міняти тактику у відношенні до поневолених ними народів, у тому числі й щодо українців. Як уже згадувалось, німці звільнили з концентраційних таборів провідників поодиноких українських середовищ і центрів. Цим політичні німецькі круги Берліну сподівались притягнути весь український політичний потенціал до співпраці з ними. Вони домагались, щоб українські політики зайняли позитивне становище до цієї нової концепції й політично підтримали Німеччину відповідними деклярацiями.

Павло Шандрук, ген. — нар. 28 лютого 1889 в с. Борсуки Кременецького пов. на Волині — полк. армії УНР 1917 - 1920 і ВП до 1939, к-р УНА в 1945, діяч ветеранських організацій у США й редактор та автор двох книжок; пом. 15 лютого 1979 в Трентоні, США.

Одначе цей тиск з німецької сторони й організовані ними розмови в цьому напрямку з провідними людьми українських політичних угруповань: з президентом уряду УНР А. Лівицьким, С. Бандерою, з А. Мельником, з гетьманським рухом П. Скоропадського не дали ніяких вислідів.

В березні 1945 р. німецький уряд визнав Український Національний Комітет в Німеччині пред-

Петро Самутин, ген. нар. 25 листопада 1897 в с. Ташань Полтавської губ. – полк. армії УНР 1917-1920, май. ВП до 1939, співпрацівник ГСЗС УГВР у 1940 рр., громадський та ветеранський діяч у США, автор статей про армію УНР; помер 12 вересня 1982 у Балтиморі, США

ставником українського народу і дав згоду на творення Української національної армії (УНА). З доручення президента УНР комітет цей очолив ген. П. Шандрук. Після проголошення декларації і звернення до українців у цій справі розпочалось формування першої військової частини, що дістала назву Протипанцерна бригада "Вільна Україна", комендантом якої ген. П. Шандрук призначив полк. П. Дяченка. Частину цю формально наіменовано як другу дивізію УНА, іменуючи дивізію "Галичина" Першою дивізією УНА. Формовання цієї дивізії започатковано під Берліном у м. Німек, з часом перенесено до Чехословаччини до м. Гляц. З оповідань полк. П. Дяченка знаю, що набір добровольців до цієї частини проводив він особисто і в початковий період робив це виключно на базі "земляцтва". Полк. П. Дяченко походив з Полтавщини і тому в другій дивізії УНА спочатку переважали полтавці.

До такого українського "політичного центру", а також і до творення українського війська, ОУН і представники УГВР віднеслись неґативно, з підкресленням, що ми і дальше стоїмо на державницькому становищі і, як і перед тим, на ніяку співпрацю з німцями не ідемо. Треба було переконати і ген. П. Шандрука в недоцільності такої співпраці з німцями в цей кінцевий період війни, коли перемога альянтів була явна.

З доручення УГВР переговори в цій справі з ген. П. Шандруком в Празі, започаткував о. І. Гриньох. Внаслідок цих розмов ген. П. Шандрук сприйняв таку думку і намагався виграти час, щоб зберегти існуючі українські військові формації. Внаслідок цього порозуміння я був призначений зв'язковим до

ген. П. Шандрука, з яким мене познайомили в м. Празі. З його доручення я два рази відвідав Протипанцерну бригаду в м. Гляцу. Це була моя непередбачена зустріч з полк. П. Дяченком. Вітав він мене як старого знайомого побратима.

За інформаціями полк. П. Дяченка бригада на той час нараховувала 1200 вояків. Була в стадії поповнення, дозброєння, вишколу, ще не готова до фронтових дій. У розмові я поінформував полк. П. Дяченка про моє нове призначення і характер моєї візити в бригаді. Я передав йому усний наказ від ген. П. Шандрука, щоб він намагався зберегти бригаду і уникав встрявати в фронтові бої, посилаючись на небоєздатність цієї військової формації. На це полк. П. Дяченко досить різко мені відповів своєю любимою поговіркою: "Пес їм морду лизав. Добре їм радити і наказувати, дайте мені наказ на письмі. Я не сам. Зі мною армія з чужим німецьким проводом і в такій ситуації, що мене можуть завтра відіслати на любий відтинок фронту". Нарікав тоді полк. П. Дяченко на несвоєчасне постачання, невідповідну якість потрібної зброї. Був задоволений добрим і якісним людським елементом, але бракувало відповідних старшин. При цьому полковник згадав, що в бригаді, в другому курені, вирізняється сотня УПА, де кадрами її були 32 упісти (розбитки однієї сотні УПА в Мадярщині), які долучились до бригади в р-ні м. Ґляцу в Словаччині. Я побажав зустрінутись з цими вояками УПА. В розмові з ними і їхнім сотенним "Славком" пригадав їм про наше відношення до німців і що їхнє перебування в бригаді слід розцінювати припадковим і перехідним, та що їм треба уникати всяких фронтових боїв. Ці відважні і молоді вояки розуміли ситуацію і гідно себе поводили в цих умовах. Мій наказ не встрявати в бої дослівно виконували.

Полк. П. Дяченко так про це згадує в своїх спогадах: "Коли 15 квітня 1945 р. бригаду кинено на фронт, тут вже почався клопіт з сотнею УПА, яка замість на тили ворожі, потрапила продертись на власні. Надвечір другого дня знайшлася в 20 км. від фронту. К-р сотні оправдувався тим, що він не може поборювати совітські танки, бо там можуть бути українці. Припертий к-ром бригади признався, що мав наказ д-га "Омелька" за ніяку ціну не встрявати в бій... Це одначе повторилось і другий раз у боях 20-го травня, як згадує полк. П. Дяченко: "Всі сотні знайшлися на своїх місцях, бракувало тільки 4-ої сотні УПА, яка, видно, виконуючи наказ свого провідника, здезертирувала". *(Вісті комбатанта,* ч. 4, 1972 р.)

При цій нагоді хочу підкреслити, що такий вчинок військового відділу в воєнний час підлягав воєнному судові. Одначе, хоч полк. П. Дяченко був вояк з крови і кости і жив твердими військовими законами, то все ж у нього переважав первень біологічної приналежности. В обох випадках він знайшов можливість якось виправдати поступовання "сотні УПА" перед своїми німецькими зверхниками. Зустрівшись після війни в Німеччині, полковник часто мені згадував "про тих ваших вояків", що могли коштувати йому життя.

Приклад полк. Петра Дяченка може бути ілюстрацією того, що навіть одна людина, в відповідний час і в відповідному місці, може багато заважити на важливих подіях...

* * *

Полк. Крижанівський, добрий знайомий сотн. П. Калиновського, що був затруднений у розвідній школі, згодом допоміг нам перебрати шість радистів. Приготовившись до виїзду, сотн. Калиновський попросив узяти з собою до Праги ще двох знайомих. Були це посол до польського сейму з Волині Петро Певний і його син, на що я дав згоду. Маючи офіційний документ на проїзд залізницею до Праги, ми вирушили в дорогу. Від'їхавши 50 км. від м. Дрездена, наш поїзд затримали, пропускаючи військові транспорти до м. Дрездена. Тієї ночі ми бачили найбільший бомбовий налет аліянтів на м. Дрезден. Хоч від нашого місця, де нас затримали, до м. Дрездена було 50 км, всі люди з поблизького містечка бігли і ховались у полях і ми з ними також. Бомбардування міста тривало, з перервами, біля двох годин. У зв'язку з цим, ми аж на третій день прибули до м. Праги, звідти я від'їхав до Братислави. Зустрінувшись там з М. Лебедем, я звітував йому про вислід моєї подорожі і про полагодження доручених мені справ. Про дещо він уже знав від "Медведя", що прибув раніше від мене. М. Лебедь поінформував мене, що з огляду на непевне становище в Словаччині (дезерція в армії, совєтська партизанка), група ГСЗС УГВР переїжджає дальше на захід і часово затримується в Празі, а я дальші завдання і вказівки буду отримувати від о. д-ра І. Гриньоха.

З побуту в Празі пригадую концерт на пошану Тараса Шевченка з великою участю українців м. Праги. Реферат читав Панас Феденко. Було в ньому багато дешевого патосу і кадження німцям. У Празі о. І. Гриньох влаштував мені побачення з Я. Стецьком, що хотів говорити зі мною. Цікавили його, в

першій мірі, справи УПА: час і обставини творення, питання військових кадрів забезпечення війська в бойові припаси, матеріяльний стан, справа медично-санітарна, моральний стан вояцтва. Цікавило його як полагоджувались духові потреби вояцтва, бої, сутички з ворогом, роля ОУН у творенні УПА. Розпитував про командирів "Охріма", "Дубового", про "Бульбу", про Конференцію поневолених народів і т. д. З цієї зустрічі, навіть з цих неповних інформацій він був дуже задоволений, бо це йому давало образ певної реальної дійсности, про яку він не знав, бувши ізольований в ув'язненні. Просив, завжди, коли я буду проїздом у м. Празі, робити спроби з ним побачитись. Що я і робив.

Про виїзд з Праги повідомив мене о. д-р І. Гриньох, подаючи мені час і збірний пункт, що був на передмісті м. Праги. Там я з двома своїми людьми ("Крилатий" — Віктор Новак і "Донець" — Василь Семахівський) повантажились в одне військове тягарове авто, в якому крім нас було ще 6-8 осіб. Кожний мав якісь приватні речі: валізки, наплечники, харчі. Крім "Крилатого" і "Донця", я не знав нікого і вважав, що ці люди мають якесь відношення до Закордонного представництва УГВР. У пізнішому мені стало відомо, що це були: Володимир Стахів з дружиною Марією, Мирон Матвієйко з дружиною Ґеньою, Ґенко Пришляк з дружиною, ще якась жінка. Інших прізвищ не пригадую. Перед нами в вантажному авті їхала озброєна, одягнена в словацькі мундури група людей. Як вияснилось, то це була охоронна боївка під командою "Нечая" (Дячишин, проживає в США), відповідальна за безпеку цього транспорту.

Виїхали вночі, по дорозі пропускали військові німецькі транспорти, чутно було артилерійську канонаду. Це почався бій за Прагу, яку обороняли частини РОА (Русская Освободительная Армия) під командуванням ген. Власова. Ранком ми були в околиці містечка Сушіцє (Шіттєнгофен), 35 км від Праги. Їхали бічною, високо насипаною дорогою, що стелилась через болотисту місцевість. По якомусь часі зауважити, то за нами їдуть ще якісь два особові авта. Несподівано над нами з'явились два американські розвідчі літаки і почали обстрілювати з кулеметів нашу колону, пролітаючи зовсім низько над нами. Як твердить "Нечай" (к-р боївки), навіть можна було розпізнати, що один з пілотів був чорний. Транспорт зупинився, всі повибігали з авт, ховаючись від обстрілу. Тоді я зауважив, що з одного авта, що їхали за нами і також зупинились у поспіху, висіли о. І. Гриньох і Ярослав Стецько,

а з другого якийсь високий незнайомий мужчина (виявилось пізніше, що був це німець д-р Фегль).

Ми підбігли до них і залягли. Я мав дві пістолі і запропонував Ярославові Стецькові малу "шістку", яку він, з подякою, заховав у праву кишеню плаща. Вбраний був він у ясний легкий плащ, на голові мав сірий капелюх.

О. д-р Гриньох запропонував віддалитись від транспорту, що ми й зробили. Літаки зробили круг і заатакували вдруге, поціливши в наше тягарове авто, яке загорілось. Задиміло і одне з особових авт "Фольксваген", бо на щастя, запальні кулі попали в сидження і воно не відразу спалахнуло. О. д-р І. Гриньох окликнув нас і ми гуртом побігли до авт. Відкотивши одне від другого на певну віддаль авта, ми нашвидку розвантажували їх, повикидавши з них валізи, картонні пачки, та все інше на безпечну віддаль*. Вдалось погасити вогонь, хоч "Фольксваґен" був у середині досить пошкоджений. Побачивши, що літаки завернули на нас третій раз, я з о. І. Гриньохом відбігли трохи дальше і сховались під бетоновий місток. Скинена недалеко містка бомба не розірвалась.

Коли ми вийшли з-під мосту, то побачили, що в цьому налеті серйозно був поранений колишній голова Державного Правління Ярослав Стецько. Він лежав на лівому боці і не міг підвестись. Лівий рукав плаща був закривавлений коло ліктя, а з правої ступні текла кров. Побачили ми й третє поранення. Була прострелена права кишеня плаща. Куля, відбившись рекошетом від пістолі в кишені плаща, ковзнулась по шкірі і зранила низ живота. Був також легко поранений д-р Фегль, що стояв і обстрілював з автоматичної пістолі літак.

На щастя був це останній налет літаків. Мирон Матвієйко, я, к-р "Нечай" негайно подали першу допомогу раненому Ярославові Стецькові. Перенесли ми його до поблизької фермерської хати, знайшли якісь простирадла. Зняли з нього плащ і маринарку, віддерли лівий рукав сорочки, скинули черевики, провізорично забандажували рани та відвезли до поблизької лікарні в м. Сушіце. Там його негайно оперували, зробили переливання крови і лишили на лікування. Враховуючи те, що він щойно вийшов з кацету і був фізично ослаблений, то така велика втрата крови могла бути для його організму критичною. В лікарні при ньому залишили двох людей, відповідальних за його безпеку: сотн. "Славка" і кацетника "Дениса", який був

---

* Була це, як мене проінформували, частина архіву УГВР, що його перевозили на Захід.

добре знаний Я. Стецькові. Ні "Славка", ні "Дениса" я не знав перед тим.

Решту майна з тягарових і особових авт ми перевезли до недалекого селянина і змаґазинували. За вигорілий "фольксфаген" виміняли в нього великого воза з парою коней для дальшої мандрівки і почали лагодитись у дорогу. Мене д-р о. І. Гриньох лишав на деякий час в цій околиці для зв'язку і дальшої опіки над раненим Я. Стецьком, підпорядковувавши мені "Славка" і "Дениса". За кілька днів прийшлось ствердити, що стан здоров'я Я. Стецька погіршився, прийшла інфекція, трималась висока температура, організм не сприймав поживи. "Славко" і "Денис", що чергувались при ліжку хворого, з собою не цілком вживались. Моя присутність також не завжди цю проблему розв'язувала. Не кращі були й зовнішні обставини. Фронт був під Прагою, 30 км від нашого містечка Сушіце. Ми знали, що Червона армія розбила добровольчі частини ген. Власова, що були в німецькій армії і обороняли Прагу. Ген. Власов попав у полон. У цьому часі до Сушіце прийшли американські війська.

Управа міста Сушіце була тепер вся комуністична, міліція ходила по вулицях з червоними опасками. Хоч американські частини стояли вже в околиці і в самому місті була їхня головна квартира, вони до нічого не мішались. В лікарні вже знали, що Я. Стецько був прем'єром українського уряду. Від самого початку перебування в міському шпиталі Я. Стецько вимагав, щоб адміністрація шпиталю робила заходи перенести його до військового американського медичного центру. Але американці відмовились приймати приватних осіб до військового шпиталя, Я. Стецько, при побаченні, розпитував про о. д-ра І. Гриньоха і, довідавшись, що вони вже від'їхали, попросив мене їх наздогнати і передати докторові листа. На другий день мені вдалось їх на ровері догнати і передати листа, бо вони від'їхали всього 10 км. О. д-р І. Гриньох прочитав листа і почав розпитувати про стан здоров'я Я. Стецька. З листа виглядало, що це була написана його остання воля. О. д-р І. Гриньох прочитав мені кілька речень, які мені запам'ятались: "Знаю, що скоро відійду. Прошу мене поховати поруч з Симоном (Петлюрою), бо я так горів, як і Він. Привітайте від мене всіх". Характер письма був нерівний, місцями нечіткий. Зміст записки пригнічував і вражав.

Вернувшись назад, я застав Я. Стецька в трохи кращому стані, хоч говорив він з трудом. Побажав, щоб я негайно в його імені написав три листи слідуючим адресатам: президен-

тові Г. Труменові, ген. Д. Айзенгауерові, ген. А. Монтґомері про те, що прем'єр українського уряду Я. Стецько поранений і хворий знаходиться в провінційному шпиталі м. Сушіце і просить допомогти йому. Цим я негайно зайнявся. Приступивши до виконання доручення, прийшлось ствердити, що ця справа в тих умовах виявилась незвичайно складною. Не було людини зі знанням англійської мови, не було машини до писання, паперу, навіть олівця. Наш матеріяльний стан був мізерний. Доглядаючи Я. Стецька, жили ми втрьох у малій тісній кімнатці над якоюсь пекарнею, що була одночасно кав'ярнею. Виїжджаючи, о. д-р І. Гриньох залишив нам на наше утримання трохи грошей, що вже не мали ніякої вартости, кілька баньок м'ясних консервів, трохи шоколяди і трохи кави, що мала добру вартість на ринку. Одначе: "Над сиротою..."

Добившись до американської військової команди, я побачив, що там уже згуртувалось багато людей з своїми справами. Познайомившись з одним старшим чоловіком, я йому оповів, що потребую написати листа англійською мовою і чи він не знає такої людини. На моє здивовання виявилось, що це був знаний українець, громадський і політичний діяч, член Директорії Андрій Макаренко, який проживав у Чехословаччині, а тепер шукає можливости виїхати за кордон. Він радо допоміг знайти одну словачку, що знала англійську мову і яка за добру шоколяду надрукувала та заадресувала мені ці три листи. Андрій Макаренко порадив передати ці листи до американської військової квартири в м. Сушіце. Постоявши в черзі, мене прийняли досить прихильно в установі, назва якої складалася з трьох букв: СІС. Один з трьох американців, знав трохи російську мову, запевнив мене, що цією справою відповідні люди займуться. Що й сталось.

На другий день при зустрічі з Я. Стецьком я доповів йому, в присутності "Славка", про полагодження справи з висланням листів. Він того дня почувався трохи краще і був задоволений з мого звіту. Мені сказав "Славко", що до нього приходили з адміністрації шпиталя і якісь люди з управи міста, і повідомили його, що він не має права залишати шпиталь, без їхнього відома. Це означало домашній арешт. В зв'язку з цим Я. Стецько покликав нас трьох і вирішив слідуюче: при ньому залишається тільки "Денис", а я і "Славко" маємо виїхати до м. Мюнхену, розшукати о. д-ра І. Гриньоха, насвітлити йому цілу ситуацію та пробувати організувати йому допомогу звідти. Якщо це було б неможливо ще з огляду на фронтові дії, то передати йому ціянкалію.

Ми з "Славком" почали приготовлятись до дороги. За свою пістолю я виміняв у власника пекарні старого ровера. Другого, в ще гіршому стані, вдалось виміняти в якоїсь жінки за ковбасу (салямі) і ми готові були рушити в напрямку Баварії. Та прийшла нова проблема. Виявилось, що вдень при виїзді з міста місцева поліція провіряла документи, шукаючи за "власовцями". Прийшлось чекати до вечора і в темряві вибиратись з містечка. Їхали бічними дорогами, якими гнались у тягарових машинах відступаючі частини німецької армії. В одному невеличкому селі зустрілись з німецькою польовою жандармерією. Було їх 50 чоловік на мотоциклях, що великими бляшаними орлами на грудях і брязкотом зброї наводили паніку на населення. Вони шукали дезертирів війська. Нас вони не зачепили. Села, які ми проїжджали, були в основному німецькі поселення. (Гітлер виселив у свій час з т. з. Судетських гір, що належали до Чєхословаччини корінне чеське населення і поселив там німецьких кольоністів з Німеччини, які були дуже непривітні.

За день нашої мандрівки малими міжсільськими дорогами, полями ми наблизились до кряжу Баварських гір, що несподівано з'явились перед нами. За ними вже була Баварія, окупована американськими військовими частинами. Затримались ми в малому підгірському селищі, переповненому втікачами. За одну плитку шоколяди господиня німка, вдова, дала нам якоїсь кави і кусень хліба. Стримано поінформувала нас, що дальше йти небезпечно. Повні ліси в горах дезертирів з німецької армії. Сказала, що до границі всього 2 км. і всі втікачі вечором доходять непомітно до гір, а вночі переходять до Баварії. Але не всім вдається перейти на другу сторону. Щодня привозять до села вбитих. Вона дозволила нам пересидіти до вечора в її клуні.

Там несподівано зустріли ми людину в цивільному одязі. Почувши нашу розмову, він признався, що він українець з Червоної армії, був полонений, останньо перебував в армії Власова. Тепер добирається на захід і просив дозволу долучитись до нас.

Відпочивши, з заходом сонця ми вирушили дальше. Вирішили взяти і ровери. Цю ніч пам'ятаю й досі. Спинались гірською залісненою дорогою, що круто звивалась поміж скалами. Йшли навпомацки, вишукуючи стежку ногами, бо було темно. Ровери, до яких ми поприв'язували рештки харчів і теплої одежі, пхали спочатку поперед себе, а пізніше несли на плечах. Нашого третього "супутника" пустили йти перед

Борис Андрієвський, д-р — нар. 1898 в с. Безсали Лохвицького р-ну на Полтавщині — проф. Дніпропетровського і потім Львівського медичних інститутів, співпрацював з підпіллям (УЧХ) 1943-1944; на еміґрації — керівник шпиталю, організатор УЧХ і політичний діяч, від 1952 у США; помер 20 жовтня 1962 в Клівленді.

нами наперед, боячись, щоб він не зробив якоїсь несподіванки. Але він, як військовик, дуже добре виконував свої обов'язки "передового". На всякий звук нас зупиняв, зводив убік. Тоді ми трохи зупинялись, перепочивали. За кілька годин ми цілком вибились з сил. Відійшовши з дороги, яку кілька разів губили, ми забились у кущі і, відпочиваючи, заснули.

Розбудили нас недалекі постріли з рушниць і крики в німецькій мові. Ми ще трохи перечекали і рушили дальше. В темряві наш "провідник" зачепився за щось і впав. Були це трупи двох німецьких вояків. Ми з острахом обійшли це місце, спинаючись дальше вгору. Втома була така, що здавалось, неможливо вже рушити з місця, але силою волі просувались далі. Починало світати і раптом перед нами відкрилась полонина, що була на верху гори, з якоюсь спорудою, що нагадувала шибеницю. Був то пограничний дерев'яний стовп з прибитою таблицею до нього. Це була та символічна границя двох світів. Я з "провідником" перебігли цю полонину. Перед нами вилонювалась з туману, далеко внизу, панорама містичної Баварії — нашої цілі. Але йти далі не було сил. Ми вернулись назад, віднайшли "Славка" в кущах, що непробудно спав, і самі, примостившись коло нього, поснули.

Пробудились, як вже сонце було високо на небі. Спустившись за годину вниз, ми опинились у малому баварському містечку Реґен, де зустріли неймовірне муравлище біженців, що шукали різних інформацій. Кількість їх перевищувала населення цього підгірського провінційного міста. Тут вже працювали якісь комітети, кухня видавала їсти, сотні написів

усюди, хтось когось шукав, передавав інформації. Висіли офіційні звернення до біженців в англійській і російській мовах про негайне зголошення до репатріяційних місій у справі виїзду на батьківщину і т. д.

Війна закінчилась, а ми й не знали. Наш третій партнер десь зник непомітно і до нас більше не вернувся.

Відпочивши і розпитавши дорогу на Мюнхен, ми з "Славком" почали приготовлятись до дальшої подорожі. Прикупили трохи харчів, набрали води на дорогу. Під вечір ми непомітно від'їхали з табору біженців.

Василь Охримович ("Кузьма") — нар. 25 травня 1914 у Львові — крайовий пров. ОУН ЗУЗ у 1943, організатор і член УГВР, діяч ЗП УГВР до 1951, діяч УГВР в Україні; схоплений МҐБ й розтріляний у Києві в 1954.

У дорозі скоро прийшло до конфлікту з "Славком". Враховуючи серйозне положення Я. Стецька, в зв'язку з його фізичним станом і політичною загрозою, що його можуть видати більшовикам я, хоч сам був виснажений, приспішував "Славка". Спочатку він "відгризався", а по деякому часі заявив, що слухати мене не буде і дальше зі мною не їде. На цьому ми і розійшлись. Я поїхав дальше сам. Вже під самим Мюнхеном, відпочиваючи, зустрів українців, що були в свій час вивезені на роботи до Німеччини і працювали там у молочарні. Вони мені дуже допомогли. Переночували, нагодували, дали на дорогу харчів, поінформували, що в Мюнхені є вже якась українська установа. Дали адресу до свого приятеля в місті, що знав наших людей і зв'язок до них.

На другий день я вже був в Мюнхені і знайшов потрібних людей. Деякі люди з ГСЗС УГВР, з якими я був пов'язаний у Братиславі, знаходились вже в Мюнхені, хоч о. д-р І. Гриньох був ще десь у дорозі (їхали кіньми). В місті зустрівся з Мирославом Прокопом і поінформував його про пригоди після виїзду з Праги. Він нічого не знав про бомбардування, по-

ранення Я. Стецька, перебування його в лікарні і необхідність перевезення його в безпечну зону. Для цього треба було знайти транспорт і людей, щоб тим зайнялись. М. Прокоп не міг мені нічим допогти і спрямував мене до м. Авґсбургу. Я ствердив, що в Авґсбургу вже працює Український комітет, який очолив проф. Петро Чуйко. Там видавали людям потрібні документи, давали поради, допомагали в розшуках родичів, знайомими і т. д. Там я зустрів також знайому з Кракова Анну Музику ("Муху"), пізніше дружину Я. Стецька, яка порадила мені поїхати на південь від Авґсбурґа до м. Кауфбоєрн, де зупинився Український допомоговий комітет Німеччини і там мав перебувати ген. П. Шандрук. З трудом я дістався до цього міста і зустрів потрібних людей. В комітеті було авто, але не було бензини. Ген. П. Шандрук сказав, що хоч він має два авта, але вони йому потрібні, бо він з ген. Вольфом мають їхати до Ваймару.

Вернувшись до Авґсбургу, я зустрівся з Василем Охримовичем (чільний член закордонного проводу ОУН). Пізніше відійшов в Україну, був арештований КҐБ, суджений і розстріляний у 1954 р. у Києві, що був у проводі ОУН того терену. Він негайно знайшов два авта в м. Ваймарі. Порозумівшись з о. д-ром І. Гриньохом, до м. Сушіце послано боївку. Підкупивши там працівників лікарні і чеських урядовців, вони винесли раненого Я. Стецька до авта і щасливо перевезли його до Мюнхену. Знаний хірург д-р Борис Андрієвський, по тривалому лікуванні, допоміг йому прийти до здоров'я.

В цій акції я не брав участі, бо захворів і сам потребував лікування. Моє перебування в лікарні затягнулось довше. Повоєнна дійсність була тяжкою для всіх, а для тих, що і на своїй землі жили в ненормальних умовах, спеціяльно була складною. Для лікування треба було такому чужинецькому пацієнтові, як я, діставати потрібні ліки, сироватки для ін'єкцій, навіть додаткові харчі. Дякуючи друзям, якось це все полагоджувалось. Але, коли я вже був готовий виписуватись з лікарні, прийшла, просто трагікомічна ситуація. За час моєї хвороби, хтось здоровий забрав мій одяг. Маринарка, правда лишилась, а от найголовнішої частини чоловічої гардероби — штанів — не було. Ніхто з моїх приятелів не мав двох пар штанів, а до того всі були низькорослі. Все ж якось і це полагодилось. Знайшлись штани, в яких я міг вийти поза браму лікарні. Пізніше хтось подарував мені рудого прерудого коца. З нього по моїй мірці, кравець пошив цю необхідну частину чоловічого одягу. Ці руді штани пізніше часто служили мені

замість документа чи клички. Тоді ніхто з нас не думав і не звертав уваги на свій зовнішній вигляд.

В травні 1945 р. війна скінчилась. В руїнах лежав Третій Райх, смертельною зброєю розщепленого атома на коліна була поставлена Японія. Ніхто з нас тоді не здавав собі справи, що якраз це змінить дальший уклад міжнародних відносин.

Наші думки були з Україною, з тими побратимами, що лишились там і надіялись, що аліянти, перемігши брунатного супостата, не дозволять запанувати червоному. Та так не сталось. Україна знов попала в руки червоного хижака і перед нею був шлях нового терору, нових випробувань. Українське підпілля, поповнене багатотисячним вояцтвом УПА, ще довгі роки змагалось під проводом загартованого командира Тараса Чупринки — Романа Шухевича.

А перед нами стелилась чужина, куди ми йшли з надією можливої допомоги нескореній батьківщині.

ROMAN PETRENKO: FOR UKRAINE, FOR HER FREEDOM

(Summary)

In these memoirs, the author describes his activity in the Ukrainian resistance movement during the Second World War. He held a number of leading positions in this movement. After the arrival of the Red Army in 1939 and at the beginning of the German occupation in 1941, he was a member of the Sarny regional OUN leadership; this region encompassed the Sarny and Kostopil counties of the Rivne oblast. When the UPA was formed in early 1943, he became chief of the economic section of the "Zahrava" UPA Military Region, which included the northern part of the Rivne oblast and the southern part of the Pinsk oblast (now in Belarus). In the summer of 1943, he was named chief of the UPA Supreme Command economic section and at the end of 1943, he headed the UPA Supreme Command foreign relations section. In late July 1944, he was named special task officer of the UHVR General Secretariat for External Affairs, which was headed by Mykola Lebed. Along with the General Secretariat for External Affairs, he made his way to western Europe. Thus, the author's activities were varied and spread over many locations, a fact that enriches his memoirs.

During Soviet Rule, 1939-1941, the author lived in the open. At the assignment of the regional OUN leadership, he took a job at the Ivanova Dolyna stone quarry, which had quite a large number of workers, in order to spread OUN influence among them. He describes the prevailing atmosphere there, as well as the work of the underground and the situation in the entire region, which was worsening with every month. The Soviet authorities were hurriedly sovietizing the Western oblasts of Ukraine. All parties and cultural and educational associations were immediately suppressed and arrests of their activists followed. Afterwards, persecution of church activists began. Larger industrial concerns were confiscated and tradesmen and small merchants were burdened with ruinous taxes. Heavy taxes were also levied on peasants and they were obliged to do unpaid state work. They were forced to enter the state "artily" or "collective farms". In the winter of 1940, mass deportations of families to Siberia began. At first these were Polish colonists and the wealthy; later, anyone who was not "docile". The NKVD put its greatest efforts into fighting the underground OUN, which was considered a political threat. Many people faced with arrest entered the underground or tried to get out of the country to areas occupied by the Germans. All of this was accompanied by great

impoverishment, since the living standard fell drastically in comparison to the pre-war level. For these reasons, the outbreak of the German-Soviet war on June 22, 1941 was met with relief by everyone.

The German occupation enjoyed a brief "honeymoon". At first, the German military commands tolerated the local government and Ukrainian community life. The author tells in detail how the population enthusiastically welcomed the renewal of the Ukrainian state in Lviv on June 30, 1941 and describes his own activity. At this time, OUN activists came out from underground and organized an administration, police, schools, community life and even military units. The author was involved in schooling and cultural and educational activities. However, most of this activity came to a stop when the news came that the Germans had arrested members of Ya. Stetsko's government and many OUN activists in Lviv. Known OUN activists in Volyn immediately went underground or moved to another location where they were not known. Weapons and other military equipment which were not under German control were collected, transported by night to villages and stored. In autumn 1941, the so-called civillian German administration arrived, with the Gestapo, military police and other services. It forbade political and community activity, closed down schools (except for elementary schools), and put strict controls on the administration. Very heavy taxes were imposed on the villages. The Germans openly treated Ukrainians as members of a lower race, who were to be slaves in their "thousand-year" reich. Arrests of OUN members began. Most cruelly persecuted were the Jews. At first, while the author was still working in the administration, the Germans did not know that he was an OUN member. However, on January 12, 1942, the Gestapo wanted to arrest him and he went underground.

The author then describes his underground existence, which was full of dramatic experiences. The OUN had cells in almost all the villages of the region. At first, OUN activity was directed towards training and practical preparation of cadres. For this purpose, a print-shop was established, publication of underground literature was begun, political and military training was organized and meetings were held with the public and members. Weapons and other military equipment were collected and stored. The situation was worsening with every month. German terror increased and more and more people were going underground. In addition, Soviet parachutists and partisans from Belarus began to appear in the Polissia forests. They conducted raids on villages to obtain food and killed nationally-conscious Ukrainians, whom they regarded as enemies of the Soviet regime. This made self-defence essential. In the second half of 1942, small combat groups began to be organized in the threatened areas, at first for self-defence and later, also for the defence of settlements against the Germans and Soviets. During the winter of 1942-43, they developed into UPA companies and batalions. During this time, the author met and worked with the later UPA-North commander, Ivan Lytvynchuk ("Dubovyi), UPA organizers Vasyf Ivakchiv ("Som") and Serhiy Kachynskyi ("Ostap"), the

commander of the first UP A company Hryhoriy Perehiyniak ("Korobka"), Vasyl Korinets ("Borysten") and others. The author also describes his meetings with Taras Borovets ("Bulba"), who was, at first, commander of a regular military unit, "Poliska Sich UPA" in Olevske, and in 1942, entered the underground and created a partisan unit independant of the OUN. The author also characterizes many other underground activists and members with whom he worked or whom he met.

In early April 1943, the "Zahrava" UPA Military Region command was established. This military region included the northern part of the Rivne oblast and the southern part of the Pinsk oblast. The commander of this military region was Ivan Lytvynchuk ("Dubovyi"), the chief of staff was Col. Leonid Stupnytskyi ("Honcharenko"), the chief of the operational section was Col. Olexander Omeliusik and the chief of the Ukrainian Red Cross was "Yivha". The author was named chief of the economic section. This was not an easy assignment. He had to establish an effective administrative apparatus on the basis of the OUN network. He constantly travelled across the region, selecting people for the economic administrative apparatus, holding consultations and organizing the production of required foodstuffs and supplies for UPA units. As well as describing his own work, he also describes the work of other sections of the "Zahrava" military region.

The administrative successes of the "Zahrava" military region headquaters pleased UPA Supreme Commander Dmytro Kliachkivskyi (Klym Savur) and in August 1943, he seconded some of the sectional chiefs of the military region to the UPA General Headquaters. Col. L. Stupnytskyi was named chief of staff, Col. O. Omeliusik, chief of the operational section, Col. S. Kulzhynskyi, his assistant, R. Petrenko chief of the economic section and Antin Moroz, his assistant. The UPA Supreme Command proclaimed itself the highest authority on UPA operational territory, not only for military, but also administrative functions. It issued a series of orders signed by D. Kliachkivskyi and L. Stupnytskyi, governing different areas of activity until near the end of 1943, when a new UPA Supreme Command was established, commanded by Roman Shukhevych; the UPA Supreme Command commanded by D. Kliachkivskyi was renamed the UPA-North command. At this time, the author focused his efforts on the "Turiv" Military Region (Volyn and Berestia oblast). He describes his countless trips through the "Turiv" region on economic and other business for the underground administration. He also arranged for "trade" among different regions, because, for example, Polissia needed bread while having an excess of cattle and forest products.

At the December 1945, the author headed the newly-established external contacts section of the UPA Supreme Command, while the economic section was taken over by his assistant, Antin Moroz. At this time, the German-Soviet front moved to the right bank of the Dnipro River and drew nearer to the "Zahrava" military region. The author went to stay with the "Sich" UPA detachment (Volodymyr Volynskyi and Horokhiv counties) where the officers' school was terminating its

activities. After this, the instructional staff moved to the Carpathian Mountains. Then the author travelled to Warsaw for discussions with the UNR President-in-Exile, Andriy Livytskyi, hoping to get more former officers who were living abroad to join the UPA. He also secretly enrolled several people in a German radio operator courses being given in Khotm under the direction of former UNR Col. Petro Diachenko, who was working for German military intelligence. At this time, the UPA concluded a secret truce with the Hungarian occupying troops in Volyn. As the front drew nearer, some German commands sought contacts with UPA commands in order to agree on joint action against the Soviets. However, this was forbidden. Soon German intelligence found out about the UPA radio operators in Kholm and demanded that Col. Diachenko put them into contact with the UPA command. At this time, the front was near Kovel and the author, not having contact with D. Kliachkivskyi, travelled to Lviv to seek contact with the UPA Supreme Command. There he met Rostyslav Voloshyn and delegated to him the question of contacts with the Germans. The author also describes a number of other issues, as well as UPA and underground activity in the frontal zone. During the summer of 1944, he travelled to the Carpathians, where he met M. Lebed, the newly-elected UHVR General Secretary for External Affairs. He was assigned to Lebed's group, which was to be abroad.

The author became a special task officer for this group. The group consisted of more than 20 important people — UHVR members and leading underground activists, who, supplied with illegal documents, were to make their way to Western Europe along with refugees, taking with them various underground documents. The group was divided up and travelled along different routes. There was need to see to security, transport, living quarters and money for subsistence, maintain contacts with everyone and seek contacts with the diaspora OUN network. When the group was in Bratislava, the Germans freed many political prisoners, among them S. Bandera, Ya. Stetsko and A. Melnyk, thanks to the efforts of the Rev. Dr. Ivan Hryniokh. The liberated prisoners also had to be helped. The most dramatic events occured in the spring of 1945, when the final allied offensive began. While the author was driving in a car with the Rev. I. Hryniokh and Ya. Stetsko on Czech territory, American planes shot at the car and Stetsko was seriously wounded. There was danger that he would fall into Soviet hands. The author made efforts to steal him out of hospital and take him further west to a safe location. The memoirs end with descriptions of various events during the fast days of the Third Reich.

These memoirs are valuable because the author writes about many matters which nobody else has discussed so far. Furthermore, he held a number of leading positions and thus was well-informed about UPA activities in the areas under his responsibility.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АБН — Антибільшовицький бльок народів
АК — Армія Крайова
Армія УНР — Армія Української Народньої Республіки
архиєп. — архиєпископ
б. — біля
БССР (БРСР) — Білоруська Радянська Соціялістична Республіка
в-во — видавництво
ВКП(б) — Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВО — воєнна округа УПА
ВП — Woisko Polske (Польське військо)
вд. — відділ
військ. — військовик
віст. — вістун
вул. — вулиця
г. — гора
ГВШ — Головний військовий штаб УПА
ГК — Головна команда УПА
ГС — Генеральний Секретаріят
ГСВС УГВР — Генеральний секретаріят Внутрішніх; справ
ГСЗС УГВР — Генеральний секретаріят Закордонних справ УГВР
ген. — генерал
госп. — господарчий
губ. — губернія
ҐУЛАҐ — Главное Управление Лагерей (головне управління радянських концентраційних таборів)
Ґестапо — Geheime Staatspolrzei (секретна державна поліція Третього Райху)
д. — друг
д-р — доктор
енк. — енкаведівський; енкадедист
єп. — єпископ
ЗП УГВР — Закордонне представництво УГВР
ЗУЗ — Західні українські землі (Галичина)
ЗУНР — Західньо-українська Народня Республіка
ЗЧ ОУН — Закордонні часнини ОУН
заст. — заступник
зв'яз. — зв'язковий
інт. — інтендант
к. — коло
КП — крайовий провід
КПЗУ — Комуністична партія Західньої України
КОП — Korpus Ochrony Pogranicza (Корпус охорони кордонів)
кап. — капітан
кер. — керівник
кол. — колишній
ком. — команда; комендант; комендант
концтабір — концентраційний табір
край. — крайовий
к-р — командир
кул. — кулеметник
культ.-осв. — культурно-освітний
кур. — курінний; курінь
кущ. — кущавий
л. — ліс
лейт. — лейтенант
м. — місто
МВД — Министерство Внутренних Дел,

і підпорядковані цьому міністерствові політична поліція та поліційні війська
МҐБ — Министєрство Государственной Безопасности, і підпорядковані цьому міністервові політична поліція та поліційні війська
май. — майор
мґр. — маґістер
митр. — митрополит
НВЗ ОУН — Надзвичайний Великий збір ОУН
НКВД — Народный Комиссариат Внутренних Дел, і його апарат та війська (від 1946 — МВД)
нач. — начальник
нім. — німецький
о. — отець
ОУЗ — Осередні укаїнські землі
ОУН — Організація Українських Націоналістів
ОУНм — Організація Українських Націоналістів, під проводом полк. Андрія Мельника
ОУН СД — ОУН Самостійників Державників, назва ОУН в 1942-1943 за урядування Миколи Лебедя
обл. — область; обласний
окр. — окружний
оргмоб — організаційно-мобілізаційний (референт)
от. — отаман
ПВЗ УГВР — Перший великий збір УГВР
ПЗУЗ — Північно-західні українські землі
ПУЗ — Південні українські землі
ПУН — Провід Українських Націоналістів
парт. — партизан; партизанка
письм. — письменник
пвх. — політичний виховник
підп. — підпільник
пов. — повіт
повст. — повстанець
полк. — полковник
пор. — поручник
поміч. — помічник
пполк.— підполковник
през. — президент
прис. — присілок
пров. — провідник; провід
проп. — пропаґандист
р. — ріка; річка
Р-ЗЗ — Референтура зовнішніх зв'язків при Проводі ОУН, 1943-1944
р-н — район
РОА — Русская освободительная армия
РРФСР — Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика
рад. — радянський
рай. — районовий
ред. — редактор
реф. — референт
рой. — ройовий
с. — село
СБ — Служба безпеки (ОУН)
СД — SS Sicherheitsdienst (служба безпеки Третього Райху)
СРСР — Союз Радянських Соціялістичних Республік
СС — Schutzstaffel (SS) (бойові відділи Нацистської партії, спеціяльні поліційні війська)
СУЗ — Східні українські землі
США — Сполучені Штати Америки
сан. — санітар
сел. — селянин
серж. — сержант
сл. п. — славної пам'яті
слід. — слідчий
сотен. — сотенний
сотн. — сотник
ст. бул. — старший булавний
ст. віст. — старший вістун
ст. лейт. — старший лейтенант
ст. серж. — старший сержант

ст. стр. — старший стрілець
стан. — станичний
старш. — старшина; старшинський
ТНБ — Тарифно-нормувальне бюро
т-во — товариство
УАПЦ — Українська Автокефальна Православна Церква
УВО — Українська Військова Організація
УГА — Українська Галицька Армія
УГВР — Українська Головна Визвольна Рада
УНА — Українська Національна Армія
УНДО — Українське національно-демократичне об'єднання
УНР — Українська Народня Республіка
УНРА — Українська Національна Революційна Армія
УНС — Українська Народня Самооборона
УПА — Українська Повстанська Армія
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
УССД — Українська Самостійна Соборна Держава
УЧХ — Український Червоний Хрест
хут. — хутір
хор. — хорунжий
ч. — число
ЧА — Червона Армія
чот. — чотовий
ЧСР — Чехо-Словацька Республіка.

ПОКАЖЧИК

Авґсбург, н. - 113, 242
Австрія — 191
Авшвіц, концтабір — 34
Адамові хут., Клеванщина — 19
Айзенгауер Двайт, ген. — 238
Акт 30 червня 1941 — 32-34, 46-47, 52-53, 66, 137, 151, 225, 246
Американці — 237
Андрієвський Борис, д-р — 240, 242
Антибільшовицький бльок народів — 232
Антонюк Порфірій (Сосенко), к-р заг. (Січі) — 159, 165, 167-170
Армія Крайова — 83, 201, 205
Армія УНР — 119, 253
Архів СБУ — 91, 93, 181, 224
Ашафенбурґ, м. — 201

Бабин, с. б. Рівного — 118
Бабин Яр — 38
Бабич Іван — 28
Бабич Тит — 28
Багряний Іван, член УГВР — 222, 224-225, 227
Балабушка-Малецька Наталка (Ольга) — 125
Балабушка-Малецька Ольга (Мотря), заст, окр. жінок — 37-38
Бандера Степан — 25, 32, 48, 110, 225-226, 231, 248
Баранов, політрук — 25
Бесарабія — 53
Башук Петро — 227
Бебе, З. — 53
Бегма, обл. секр. — 26, 99
Безсали, с. Лохвицького р-ну Полт. обл. — 240
Берегович М., о. — 33
Бережниця, с. Дубровицького р-иу — 33, 96, 126, 137
Бережнюк М. — 33
Береза, чот. — 206
Березне, м. Рівнен. обл. — 51
Березова Луча, с. на Полтавщині — 196
Берестейська обл. — 8, 10, 118, 156, 164, 248
Берестовець, с. Костопільського р-ну — 28
Берестя, м. — 158
Берлін — 218, 231-232
Бискупичі Руські, с. на Волині — 116, 212
Бистрий, культ.-осв. ВО Схід — 130, 132
Бистричі, с. Костопільського р-ну — 44, 112
Бичківська, Раїса. — 42
Бичківський, В. — 42, 55
Бишки, с. Козівського р-ну - 40
Бідненький, госп. ВО Турів — 162, 165, 175, 183-185, 204, 211, 217
Біла — *див.* Гнатгок Люба
Білгорайщина — 205
Білецький Анатолій, о. — 33,137
Білий, лікар — 173, 189
Білина, с. — 205
Білогорща, с. б. Львова — 203
Білоруси — 170, 172
Білорусія — 99, 245
Білосток, с. Луцького пов. — 166
Білявський В. — 57
Бічаль, с. — 131

Блоцкі К. — 31
Богун. ВО УПА — 118. 194
Бор-Коморовський, ген. — 229
Бористен — *див.* Корнієць Дмитро
Боровець Тарас (Бульба) — 11-12, 15, 25, 42, 43-52. 55-56, 104-105, 107, 109-114, 121, 125, 145-146, 235, 247
Борохів, с. — 148
Борсуки, с. Кременецького пов. — 231
Братислава, м.— 222-227, 229, 234, 248
Брешко-Брешковська — 224
Бринський А, П. (Дядя Петя), к-р рад. партиз. — 156
Броди, м. — 44
Бубнів, с. Володимирського р-ну — 171
Буг, р. — 53, 205-206
Бужа, операція АК — 205
Буковина — 53, 221
Бульба — *див.* Боровець Тарас
Буря, заст. кер. УЧХ ВО Турів — 162
Бусел Олександер — 33, 41, 49, 109-110
Бусел Яків (Галина)— 33, 40, 67-68, 98, 110-111, 146, 181-182
Бусовисько с. Старо-Самбірського р-ну — 216, 218-221
Бусок, м. — 49
Бутковський Іван (Гуцул), к-р ВО — 222-223
Бюлетень — 84

Ваймар, м. — 242
Варенков, ст. лейт. НКВД — 23
Варм Шая, д-р —165
Варшава, м. — 14-15, 29, 46, 196, 200-203, 207, 227-228, 248
Василів М., д-р — 141
Василь — *див.* Закоштуй Анатолій
Васильців Степан, о. — 32
Вася, кореспондент — 224
Васько, поміч, ком. — 28
Велика Любаша, с. Костопільського пов. — 35, 79, 140
Великий Стидень, с. — 146
Великі Селища, с. Костопільського пов. — 33
Великі Цепцевичі, с. Сарненського пов. — 78, 137, 171
Верба, кер. УЧХ — *див.* Мостович Христя
Вербне, с. — 104
Верещака — *див.* Воробець Федір
Верховна Рада УРСР — 23, 25, 26
Вершіґора Пйотр, к-р рад. партиз. — 104, 204-206
Вжос С. — 29
Вири, с. Клесівського р-ну — 50
Висоцьке, м. Рівнен. обл. — 64, 77, 79, 137
Відень — 222-223, 226
Візбаден, м. в Німеччині — 114
Віленський університет — 130
Вілія, с. Острізького пов. — 105
Вільна Україна — 232
Вінниччина — 44
Вінниця, м. — 141
Вінницький інститут — 212
Віноґрадов — 28
Вісла, р. — 206
Вісті з фронтів УПА, ч. 1, 1943 - 78
Вісті комбатанта — 232
Власов, ген. — 235, 237, 239
Вовк, ген. — 229
Вовчак — *див.* Шум Олекса
Вовчак, с. Володимир-Волинського пов — 159, 164, 198
Волинь — 7, 9, 11-12, 14, 17, 19, 22, 34-35, 38-41, 45-49, 50, 59, 62, 67, 73, 76, 78-80, 97, 99, 101, 108-109, 112-113, 115, 117-118, 120, 123-124, 131, 140-141, 145, 150, 152, 159, 167, 170, 172, 175, 201-202, 205, 207, 217-218, 225, 231, 234, 246, 248
Волинь, газета — 47, 119
Волинська губ. — 45
Волинська обл. — 8, 10, 145, 164, 166, 181
Волинське Полісся — 46, 49, 52, 62, 131, 149
Володимир, кер. розв. ("Січі") — 165-166, 211-213, 217

Володимир-Волинський, м. Волин. обл. — 79, 164, 166-167, 169-170. 172, 189, 200, 202, 204-206, 209, 212, 214, 247

Володимир-Волинський пов. — 83, 89, 118, 153, 156, 159, 171-172, 175, 185-186, 188, 197, 204-205, 216-217, 247

Володимирець, м. Рівнен. обл. — 78, 100

Володимирецький р-н — 100, 138, 171

Волошин Ростислав (Павленко) — 11-12, 16. 42, 97-98, 118, 131, 183. 193, 195, 207, 210, 216-217. 220, 248

Вольф, ген. — 242

Воробець Федір ("Верещака"), к-р ВО Схід - 8, 10, 87-88, 118, 123, 129, 131, 180. 187, 215

Вроцлав, м. — 229

Г. Б. — 113

Гадзяцький М. — 33

Гаї Нижні, с. Дрогоб. обл. — 117

Гайдамаки, газета — 52

Гайденко Галина — 33, 36

Галабурда Федір, о. — 137

"Галайда", сотня — 135, 137, 215

Галина — *див.* Бусел Яків

Галичина — 14, 22, 38, 46, 53, 67, 73, 76, 104, 108, 118, 140, 158, 183, 197, 207, 215-216, 218, 223

"Галичина", дивізія — 232

"Ганна", зв'яз. — 94-95

Гаражджи, с. Луцького пов. — 165

Гардисевич Л., о. — 33

Гармаш ("Малий"), окр. юнацтва (Ковель) — 38, 215

Генеральна Губернія — 73, 223, 228

Герасименко, полк. — 228

Гітлер Адольф — 22, 218, 239

Гляц, м. в Словаччині — 232-233

Гнатюк Люба (біла), кер. УЧХ (Ковель?) — 165, 190

"Говерля", 4-та станиславівська ВО УПА — 223

Голдаєвич Л., о. — 137

"Голобенко" ("Остріжський"), кур. — 136, 139, 186, 188-189, 205-206

Головин, с. — 132

Головна Американська Квартира в Візбаден — 114

"Голубенко" — *див.* Кисіль Дольницький Андрій

"Гончаренко", полк. — *див.* Ступницький Леонід

"Гордій" — 80

Горинь, к-р старш. школи — 131

Горинь, р. - 24, 29, 31, 59, 64, 90, 92, 104, 134, 142, 146

Городець, с. Володимир-Волин. р-ну — 100, 138

Горохівський пов. — 118, 156, 163, 205, 217. 247

"Гострий", кур. — *див.* Штан Ярослав

Гоффман, кап. — 210-211

Гриньох Іван, о., віце-през. УГВР — 217, 220-221, 225, 227, 232, 234-238, 241-242, 248

"Гриць" — *див.* Рибак Юрій

"Грізна" — *див.* Оленчук Ніна

Грузини — 170

Гуаля Ф. — 53, 56

Губків, с. — 79

Гудимчук, пор. — 12-13, 122

"Гуня" - 51. 67

Гусєв, маршал — 206

"Гуцул", к-р ВО — *див.* Бутковський Іван

Ґестапо— 54, 226, 246

Ґольдман Шмар'я — 21

"Ґонта", заст. госп. ГВШ — 192

Ґурандо В., інж. — 33

Далекий Схід — 137

Данилевич В., о. — 33

Даниленко О. ("Данько"), полк. — 40, 55, 122

"Данило", друкар — 83-84

"Данько" — *див.* Даниленко О. 27

дивізія АК — 204-206

Дейчаківський Микола, д-р — 225

"Демид", кер. радистів — 213
"Демид", окр. культ.-осв. (Луцьк) — 184-185
Демчинська Василина ("Чорна"), кер. УЧХ "Турів" — 162, 184
"Денис" 236-238
Деражне, м. Рівнен. обл. — 198
Деражненський р-н — 19, 28, 69
Державне Правління — 32, 227, 236
Державний Центр УНР — 45, 48, 52, 111
Дермань, с. Здолбунівського пов. — 35, 47, 117, 119, 152
Дивин, м. Берестейської обл. — 216
"Директор" — *див.* Урбан Іван
Диткевич М., сотн. УНР — 40, 56
"Дихавичний" — *див.* Рибак Григорій
"Діброва", підп. — 78
Дніпро, р. — 247
Дніпропетровський медичний інститут — 240
Дністер, р. — 54
"Довбенко" — *див.* Перегійняк Григорій
Дольницький Андрій — *див.* Кисіль-Дольницький Андрій
"Домазар" — *див.* Омелянів
Домінопіль, с. Володимир-Вол. пов. — 164
Дон, р. — 172
"Донець" — *див.* Семахівський Василь
Доротичі, с. Сарненського р-ну — 55, 63, 73
"Дорош", к-р вд. — 38, 83, 103, 112, 117, 121, 130, 173, 215
Драницька Зинаїда — 145, 148
Драницький Степан ("Матвій") — 165
Дрезден, м. в Німеччині — 228, 234
"Дружинники", старш. школа — 103, 131, 197-199, 247
"Дуб" — 84-86
Дубенський пов. — 8, 10, 117-118, 162
Дубно, н. Рівнен. обл. — 79
"Дубовий", к-р ВО — *див.* Литвинчук Іван
Дубровиця, м. Рівнен. обл. — 33, 86, 124-125, 137
Дубровицький р-н — 78, 86, 96, 103, 126
Дудко Федір — 33
Дуліби, с. Стрийського пов. — 101
Дюксин, с. 79
Дюссельдорфський університет — 210
"Дядя Петя" — *див.* Бринський А. П.
Дяченко Петро, полк. — 48, 51, 153, 166-167, 180-181, 191, 195-197, 199-200, 202, 207, 209-211, 213-217, 220, 226-228, 232-234, 248
Дяченко Юрій — 48, 51
Дячишин ("Нечай") — 235-236

Ебензее, концтабір — 34
"Евген", сотен. — 122, 162
Европа — 66
"Еней", д-р — *див.* Сагайко Дмитро, д-р
"Еней", к-р — *див.* Олійник Петро

Жиди — 22, 31, 73, 140, 142, 172-174, 246
Жильчук М., о. — 105
Житомир, м. — 158
Житомирська обл. — 8, 10, 52, 86-88, 112-118, 123, 129-132, 145, 150, 180

Загорів, с. Порицького р-ну — 206
"Заграва", ВО УПА — 7, 9, 15, 17, 37-38, 103, 113, 115-118, 120-124, 129, 131, 133, 138-140, 146, 149, 153, 158-159, 161, 165, 172-173, 175-177, 180, 182, 191-192, 197, 245, 247
Закоштуй Ананій ("Василь"), пров. ПЗУЗ — 19, 34, 39
"Залісний" — *див.* Ковальчук Панас
Засмики, с. Ковельського пов. — 183, 205
Затовканюк Сильвестер ("Пташка"), к-р — 117, 122-123, 146
Західна Україна — 22, 24, 26, 28, 150-151
Збаразький пов.. Терн. обл. — 147
Збруч, р. — 14, 48, 17

Звіждже (Звіздини), с. Деражненського р-ну — 19, 104, 134
Здолбунів, м. Рівнен. обл. — 31, 194
Здолбунівський р-н — 119
Зимовий похід Армії УНР — 118
Зінкевич С. — 42, 55
Злазне, с. — 21-22, 26. 28, 79
Золотолин, с. Стидинського р-ну — 105
Золотоноський пов. Полт, обл. — 201
"Зубатий", госп. — *див.* Мороз Антін
Зурне, с. — 131

"Іванів" — *див.* Лоґуш Омелян
Іванова Долина, м. Рівнен. обл. — 19-23, 25-26, 28-32, 36, 104, 132-134, 143, 245
Івано-Франківська обл. — 13, 226
Іваків Василь ("Сонар", "Сом"), пполк., шеф ГВШ — 7, 9, 97, 99-103, 105, 107, 110, 246
"Ігор", кур. — *див.* Процюк Василь
Ідея і чин, журнал — 210
Ізраїль — 173
Інґольштадт, м. — 173
"Ірина", окр. жінок — 38
Італія — 228

„Ївга", окр. УЧХ — 38, 118, 146, 247

КҐБ — 220, 242
КОП — 20
Казахстан — 119
Казван ("Черник"), шеф ШВО "Богун" — 195
Казімерскі Францішек — 32
Калиновська Оксана — 197
Калиновський Павло, май. — 166-167, 197, 200-201, 209, 214, 226, 228-229, 234
Калуський пов. — 220
Калуський р-н — 77
Канада — 38, 215, 227
Карасин, с. Сарненського р-ну — 85-86
Карпати — 197-198, 247-248
"Карпович" — *див.* Мєдвідь Михайло
Кауфбоєрн, м. — 242
Качинський Сергій ("Остап"), край, війск. — 7, 9, 29, 38, 146, 246
"Кашель", сел. — 84-85
Кашуба Іван — 227
Кейван Зоня — 8, 10
Кеніґсберґ, м. — 212
Київ — 14, 23, 37-38, 143, 164, 197, 242
Київська губ. — 118
Київська обл. — 8, 10
Київське оточення — 190
"Кирило", заст. окр. культ.-освіт. реф. — 38, 69, 72
Кисіль-Дольницький Андрій ("Голубенко", "Немо"), сота — 15, 142, 181, 183, 193-195
Кисловодськ, м. — 143
Кіцмань, м. Черн. обл. — 221
Клеванський р-н — 19, 50, 147, 175
Клевань, с. Рівнен. обл. — 33, 40-42, 138
Клесів, м. Рівен. обл. — 28, 124-125, 173
Клесівський р-н — 50
"Клим", шеф штабу ВО "Турів" — 186
Клівленд, м. в США — 225
Клюк Раїса — 41
Клячківський Дмитро (Клим Савур, "Охрім"), ГК УПА — 7, 9, 11-13. 16, 37, 72, 97-98, 101, 105, 107-108, 110, 112-113, 115-116, 118, 122, 129-130, 145, 147, 149-150, 152, 155-156, 158-168, 175, 180-183, 185-187, 191-193, 195 197, 199, 204-207, 209-210, 215, 237, 247-248
Княгинін, с. Лубенського пов. — 117
Кобринь, м. Берестейської обл. — 216
Коваль Ольга — 178
Коваль Степан ("Рубашенко"). кур. — 117, 181, 199, 224
Ковальський Юліян, пор. — 108
Ковальчук Панас ("Залісний", "Петро"), обл. СБ — 165-166, 211, 217
Ковель, м. - 79, 158, 186, 189, 198, 202, 20-206, 211, 214

Ковельський р-н — 139
Ковельщина — 89, 99, 118, 139, 142, 156. 168, 172-173, 180, 185, 189-193, 198, 204-206, 215
Ковпак Сидір — 104
Козаки — 170, 172
Козлівський р-н Тернопільської обл. —40
"Козуб", рай. — 124
Колки, м. Волин. обл, — 155-156, 161, 172-173, 175, 184
"Колківська республіка" — 156, 188-189
Колківський р-н — 185
Комарівка, с. Сарненського р-ну — 67
Коновалець Євген, полк. — 48
Конференція поневолених народів східньої Европи й Азії — 172
Концентраційні табори — 36, 55, 148, 231
Копилля, с. Луцького р-ну — 162
"Кора", кур. - 100, 121, 171, 215
Корінець Дмитро ("Бористен"), заст. к-ра ВО "Заграва" - 7, 9, 67, 83, 117, 133, 136, 146, 246—247
Корнаухів В., адв. — 33
"Коробка", сотен. — *див.* Перегійннк Григорій
Корчин, с. — 134
Коршів, м. Сенкевичівського р-ну — 156
"Коршун", шеф штабу "Січі" — 167, 206
"Косар" — *див.* Маївський Дмитро
Косаревич Олександер ("Омелько"), к-р ПЖ "Січі" — 165
Костенко Ліна — 13
Костопіль, м. Рівнен. обл. — 21-22, 26, 28-29, 31-33, 36, 39-44, 49, 51, 55-57, 108, 113, 130, 133-134, 178, 186, 245
Костопільська гімназія — 41-42
Костопільська округа — 33-34, 73
Костопільський курінь — 103
Костопільський пов. — 8, 10, 103-104, 173
Костопільський р-н — 19, 132, 140
Костопільщина — 26, 28-29, 33, 35, 38, 40-42, 51, 56, 62, 64, 67, 69, 71, 74, 79-80, 97, 101-103, 105, 112, 116, 135, 137, 139, 142, 146, 154, 162, 173, 181
Кох Еріх — 53
Коханська Галина — 106
Краків — 38, 215-217, 222-223, 225-229, 242
Краковець, м. Яворівського р-ну — 201
Кременецький пов. — 8, 10, 118, 120, 186, 231
"Кременецький" — *див.* Медвідь Михайло
Кривенюк Володимир ("Роман"), сотен. ВО Схід — 187
Крижанівський, полк. — 234
"Крилатий", сотен. — *див.* Яковчук Йосип
"Крилач", к-р запілля "Турів" — 163, 165-167, 169, 175, 213, 217
"Кропива", кур. — *див.* Процюк Василь
"Крук", зв'язк. — 112
Крук Гаврило — 21-22
Кубань — 172
Куземин, с. Харків, губ. — 222
"Кузь" — *див.* Середа Михайло
"Кузьма" — *див.* Охримович Василь
Кульжинський Сергій, полк. — 117, 119-121, 145-146, 247
Купичів, с. Турівського р-ну — 205
Куцевич Алла — 109
"Кущ" — *див.* Мельничук Володимир

Лаврів, с. Луцького пов. — 39
Лашин Євген ("Гордій"), окр. війск. — 36, 38, 40, 63, 67, 87, 95, 136. 146, 171, 215
Лебедь Микола (Максим Рубан), ГСЗС УГВР — 217, 219, 221-223, 225, 227, 234, 245, 248
Лебедь Михайло ("Медвідь"), зв"язк. — 167, 185, 191, 198-199, 209, 213, 214, 216-217, 219, 221-223, 225-229, 234
Левенець ("Наливайко"), кур. — 102-103, 113, 124, 133
"Левко" — *див.* Робітницький Володимир
Липлява, с. Золотоноського пов. — 201
"Лисий", кур. — 214-215
"Лисий", полк. — 214

Литвиненко Іван, полк., шеф розв. ГВШ — 122, 145-146

Литвинчук Іван ("Дубовий"), май., к-р ВО - 7-12, 16, 35-38, 50-51, 56, 63, 64, 67-69, 72, 75, 77-78, 80-84, 86-87, 95, 97, 100, 102-104, 107, 110, 113, 116-117, 121-125, 130, 133-138, 142-143, 146, 158, 171-173, 177, 179, 182, 183, 187-188, 215, 235, 246-247

Литовці — 132, 133, 170, 172

Лиходько А., полк. — 40, 55

Лівицький Андрій, през. екз. уряду УНР — 114, 167, 191, 196, 200-202, 207, 210, 227-228, 231, 248

Ліґа Націй — 13

"Лісова Пісня", операція — 123, 149, 182

"Лісовик" — *див.* Луцик Андрій

Лоґуш Омелян ("Палій"), пол. реф. КП — 195

Лозовський Р. — *див.* Шухевич Роман

Лопатичі, с. Овруцького пов. — 45

Лохвицький р-н, Полт. обл. — 240

Лукін, полк. — 111

Луцик Андрій ("Лісовик"), пвх. ВО "Турів" — 32-33, 40, 43, 51-52, 55, 83

Луцик Василь ("Щербак"), друкар — 83 84

Луцьк, м. — 32, 202, 204. 212

Луцька окр. — 156

Луцька українська гімназія — 156

Луцький пов. - 89, 108, 118, 135, 145-146, 148, 154-156, 164-166, 172, 183, 185, 187-188, 198, 199, 211-212

Луцький р-н — 162

Лущевська Г. — 33

Любанський М. — 201

Любомль. м. Волин. обл. — 205

Людвипіль, м. Рівнен. обл. — 55, 122

Людвипільський р-н — 103, 112-113, 122

Люзече, с. Сарненского пов. — 76, 124, 138

Ляск. м. — 228

Львів, м. - 23. 32, 42, 43-52, 118, 151, 209, 211, 246, 248

Львівщина — 101, 203, 210, 219-220

Львівський медичний інститут — 240

"Льоня", шофер — 212, 219-220, 222, 224

МҐБ — 175, 191, 241

Мавтгавзен, концтабір — 34

Маївський Дмитро ("Тарас"), БП ОУН — 210

Майданець, підп. — 174

Майданець Павло, сел. — 28

Майнц Кастель, м. в Німеччині — 114

Макаренко Андрій — 238

"Максим", к-р ВО — *див.* Литвинчук Іван

Мала Осниця, с. — 171

"Макаренко", май. — 117, 122, 146

"Малий" — *див.* Гармаш

"Малий", д-р — 214-215

Малий Кричильськ, с. Сарненського пов. — 123

Малий Мідзьк, с. Костопільського пов. — 142

Малин, с. Дубенського пов. — 162

Малі Кричильська, с. Степанського р-ну — 101

Малі Цепчевичі, с. Сарненського пов. — 90

Маринюк А., адв. — 33, 40

Мартон, шеф угорської місії — 195

Марущак Наталка (Наталка Мала) — 222

Марцюк Зенон ("Улас"), госп. УГБР — 222

Матвієйко Ґеня — 235

Матвієйко Мирон, кер. СБ ЗЧ ОУН — 225, 235-236

"Матвій" *див.* Драницький Степан

Матіїв, м. Волин. обл. — 215

"Медвідь" — *див.* Лебедь Михайло

Медвідь Михайло ("Карпович", "Крем'янецький"), полк. — 131, 145

Медично-санітарна обслуга — 142, 172, 235

Мєльк, концтабір — 34

Мельник Андрій, полк. — 25, 48, 225, 231, 248

Мельник Василь — 28
Мельник Федір — 28
Мельнниця, м. Ковельського пов. — 172, 191
Мельничук Володимир ("Кущ") — 216
Мельничук Петро, о. — 139
"Микола", заст. окр. культ.-осв. — 64-65, 69, 71, 86
Мільці, с. Ковельського р-ну — 139
Мірчук Петро — 79, 121-124, 164
Місечко О. — 55
Місія УПА закордоном — 223
"Мітла" — *див.* Присяжнюк Олекса
Мітринґа Іван ("Полин", "Орелюк") — 14, 41, 48, 105, 108, 111, 113
"Мовчан" — 67-68
Монтгомері А., ген. — 238
Мороз Антін ("Зубатий"), інт. ГВШ — 117, 120, 146, 153, 183-184, 186, 188, 190-192, 195, 247
Морочне, м. Рівнен. обл. — 179
Москва — 27, 99
Москвофіли — 137
Мостович Леонід, д-р — 34-35
Мостович Христя ("Верба"), нач, УЧХ при ГВШ — 146, 162, 181
"Мотиль", к-р вд. АК — 167
"Мотря" — *див.* Балабушка-Малецька Ольга
Мочулянка, С. Березнівського р-ну — 28
Музика Анна ("Муха", Слава Стецько) — 242
"Мурашка" — 68
"Муха" — *див.* Музика Анна
Мюнхен — 238, 241

НКВД — 21, 23, 25, 28-29, 31, 40, 116, 119, 145, 148, 158, 166, 175, 178, 203, 213, 222, 245-246
Назаревич Степан — 28
"Наливайко", кур. — *див.* Левинець
Нанахов, май. ГКВД — 28
"Наталка Велика" — *див.* Тюшка Наталка
"Наталка Мала" — *див.* Марущак Наталка
Наум, о. — 139
Наше життя, журнал — 141
"Немо" — *див.* Кисіль-Дольницький Андрій
Немовичі, с. Сарненського р-ну — 72-73, 103
Нестерчук Петро, член КПЗУ — 24, 31
Несухоїжі, с. Ковельського пов. — 172, 186
"Нечай" — *див.* Дячишин
Німек, м. в Німеччині — 232
Німецька армія — 32, 171, 194, 239
Німецька окупація — 31, 53-57, 246-247
Німецький полон — 54, 190
Німецькі пацифікації — 99
Німеччина — 31, 54, 72, 77, 95, 114, 135-136, 158, 173, 212, 227-228, 231, 234
Німці — 22, 32-33, 38-39, 41, 43, 49, 51, 53-55, 59, 72-74, 77-79, 94-95, 98-99, 103-104, 113, 115, 124, 133, 137, 163, 170, 172, 174, 182, 184, 186, 189, 196, 198, 202, 296, 210, 213-214, 221, 225, 227-228, 231-234, 236, 246-249
Новак Віктор — *див.* Яковчук Йосиф
Новицький О., сотен. — 112-113, 122, 165
Новоград-Волинський, м. Жит. обл. — 23
Новостав, хут. Клеванського р-ну — 175

ОУН — 14-15, 17, 19-21, 24-25, 28-29, 31-33, 35-48, 43, 45, 48, 50-51, 55, 57, 62-64, 66, 71-73, 75, 76, 78-79, 81, 83, 85, 89, 96-97, 99-102, 104-105, 108, 111, 113, 115, 121, 124, 126, 129, 133, 135-136, 145, 150-152, 163, 166, 169, 172, 175, 181-182, 185, 193-195, 198, 204, 207, 210-214, 216-217, 219, 221-222, 225-227, 232, 242, 245-247, 249
Р-33 - 220
СБ — 170
III НВЗ — 117
ОУН, ЗЧ - 225-227
ОУНб - 32, 46, 50-51, 53, 55, 73, 101, 105, 107, 109-112, 115, 123-124, 151, 170
ОУНм — 46, 48, 50, 52, 111
Обераммерґау, м. в Німеччині — 228-229

"Огонь", зв'язк. — 28
Одеська обл. — 54, 212
Одрач Федір ("Шоломницький"), культ.-осв. кер. ВО "Турів" — 139, 190-191
Оздютичі, с. Локачинського р-ну — 205
"Озеро", загін УПА — 164
"Олег", кер. адм. "Турів" — 161, 187
"Олег", оргмоб ГВШ — *див.* Якимчук Микола
Олевськ, м. Житом. обл. — 44, 52, 55, 83, 114
Олексієнко Варка — 28
Оленчук Ніна ("Грізна"), зв'язк. — 224
Олика, м. Волин. обл. — 184
Олієв Міф ("Ташкент"), к-р узбецького вд. — 172
Олійник Петро ("Еней"), к-р 80 — 8, 10, 118, 122-123, 130, 142, 183, 186, 195
Оля, рад. розв. — 212
"Ольга" — *див.* Балабушка-Малецька Наталка
"Ольга" — *див.* Скрипник Ліда
Омелюсік Олександер, ген., нач. опер. вд. ГВШ - 7, 9, 113, 117, 119-121, 123, 142, 145-146, 247
Омелянів ("Домазар") — 48-49
"Омелько" — *див.* Косаревич Олександер
"Омелько", автор — *див.* Петренко Роман
Опоченська Анна (Боровець Анна) — 113
"Орелюк" — *див.* Мітринґа Іван
Орисів, с. на Рівнещині — 78
Орлівські хут., пов. Сарни — 55, 77
"Остап", обл. військ. — *див.* Качинський Сергій
"Острий", кур. — *див.* Штан Ярослав
Острівці, с. Сарненського пов. — 100
"Остріжський", кур. — *див.* "Голобенко"
Островок, с. Володимир-Вол. пов. — 214
Острог, м. Рівнен. обл. — 30
Острозький пов. — 8, 10, 47, 105, 118
Охримович Василь ("Кузьма"), член УГВР — 241-242
"Окрім" — *див.* Клячківський Дмитро
"Ошуст", госп. — *див.* Урбан Іван
ПЗУЗ — 33, 35, 40, 45, 78, 97, 101-102, 108, 175, 182
"Павленко" — *див.* Волошин Ростислав
Павлів, с. Радехівського пов. — 220
Павловський М., о. — 51
Палажка — 82
Паладій, архиєп. — 229
Палій Д., о. — 33
"Палій" — *див.* Лоґуш Омелян
"Палій", шеф розв. ВО — 195
"Панас" ("Остап"), окр. госп., нач. госп. вд. ВО "Заграва" — 38, 80, 146, 177, 179, 192
Певний Петро — 234
Пеньки, хут. с. Ставок, Сарненський пов. — 31
Перегійняк Григорій ("Коробка", "Довбешка"), сотен. — 7, 9, 75-79, 83, 100, 102, 246
Перемишль, м. — 211
Переспа, с. Рожищівського р-ну — 198
Петлюра Симон — 137, 237
Петренко Галина — 8, 10
Петренко Роман ("Омелько", "Юрко"), автор — 7—10, 17, 38, 49, 107, 110, 113, 130, 233, 247, 248
"Петро" — *див.* Ковальчук Панас
Південна ВО ім. Богуна — 186
Піддубці, с. Луцького пов. — 145, 148
Пінкевич В., о. — 33, 137
Пінськ, м. — 33, 57, 130, 177, 245
Пінський Олександер, архиєп. — 33
Пінщина — 8, 10, 35, 69, 97
Пісків, с. Костопільського р-ну — 140
Пйотровський Ян — 200
Пласт — 145
Платон, єп. — 32
Плахотний Никифор — 23, 28
"Полин" — *див.* Мітринґа Іван
Полісся — 7, 9, 14-15, 19, 39, 45-46, 49-51, 54-55, 59, 63, 65-66, 73, 75-76, 79, 90-91, 93, 98-100, 116, 125, 137, 145, 149-150, 152, 158, 170, 189, 225, 247

"Поліська Січ" — 44-45, 47-48, 50-52, 55, 104-105, 107, 111, 114, 125
Полонка, с. Луцького пов. — 175
Полтавці — 232
Полтавщина — 196, 201, 232, 240
Поляки — 205
Польовий Федір ("Поль"), май. — 146, 197
Польська партизанка — 69, 153
Польська поліція — 33
Польща — 19-20, 26, 28, 31, 37-38, 40, 43, 63, 65, 68, 76, 118, 150, 152, 174, 179, 183-184, 228
Попільнянський р-н Жит. обл. — 118
"Православний", окр. госп. (Ковель) — 185, 190
Прага — 227, 229, 232-235, 237, 242
Прибалтика — 36
Прип'ять, р. — 59, 99, 149, 183, 188, 202, 214, 216
Присяжнюк Олекса ("Мітла"), кер. СБ ПЗУЗ — 175
Пришляк Євген — 235
Прокоп Мирослав, член през. УГВР — 211-213, 228, 241-242
"Прометей", фармацевт — 140
"Просвіта" — 34
Процюк Василь ("Кропива", "Ігор"), кур. — 195
Пряшів, м. — 221
"Пташка" — *див.* Затовканюк Сельвестер
Пулави, м. в Польщі — 26

РОА — 235
РСФСР — 99
Радивилів, м. Рівнен. обл. — 44
Радовичі, с. Турійського р-ну — 164
Радянська армія — 22, 54, 124, 173, 189, 206, 211-214, 216, 237, 239, 245
Радянська партизанка — 68, 83-84, 87-88, 98-100, 123, 130, 136-137, 139, 140, 149, 159, 173-174, 178, 189, 234, 246-247
Раєвський, сотн. — 113
Райх — 54, 243, 251
Райхскомісаріят Україна — 53
Ребет Дарія, член през. УГВР — 220, 221
Ревушки, с. Володимир-Вол. пов. — 164
Реґен, м. в Баварії — 240
Реґенау-Смисловський, полк. — 229
Реклинець, с. Жовківського пов. — 210
Ременніков К. — 29
Рибак Григорій ("Гриць", "Юрко", "Дихавичний"), окр. — 19, 22-25, 28-29, 32, 34-35, 39, 41, 62, 110, 123, 168-169
Рівненська лікарня — 139
Рівненська обл, — 7, 9, 19, 24, 32, 40, 36, 98, 138, 175, 178, 194, 247
Рівненська тюрма — 33, 41, 110
Рівненський р-н — 147
Рівненщина (Рівенщина) — 26, 44, 73, 78, 112, 118, 120, 131, 153
Рівне, м. — 23, 28, 31, 33, 38-39, 41, 49, 51, 57, 79, 118-119, 125, 140-141, 144, 158, 183, 186, 198, 202, 211
Робівці, с. Сторожинецького р-ну — 268
Робітницький Володимир ("Левко"), пров. ПЗУЗ — 19, 34
Рогатий, сотн. — 50
Рогатинський пов. — 102, 108
Рожищенський р-н — 181
Розе, май. — 229
Рокітне, м. Сарненського р-ну — 43, 69, 123-124, 130, 178
"Роман" — *див.* Кривенюк Володимир
Романівна, с. Сквирівського пов. — 118
Романівка, с. Тернопільського пов. — 232
Романюк Борис — 21, 26
Ромейки, с. Володимирецького р-ну — 104
"Ромель" — 212-213
Росія — 99
Росіяни — 98, 170, 172
Рубан Максим — *див.* Лебедь Микола
"Рубашенко", кур. — *див.* Коваль Степан
"Рудий", к-р ВО — *див.* Стельмашук Юрій
Рудка-Козинська, с. Рожищенського р-ну — 181

"Рулящий" — *див.* Снятецький Семен
Румунія — 54

С. Борис — 143-144
СІС — 23В
СРСР — 20, 32, 112
США — 66, 138, 235
Савур Клим, к-р — *див.* Клячківський Дмитро
Сагайко Дмитро ("Еней"), д-р ВО "Заграва" — 139-142
Садовський ліс, Луцький пов. — 212
Самооборонні відділи — 100
Самутин Петро, ген. — 114, 232
Самчук Улас — 47, 49
Сарненська окр. — 7, 9, 17, 33-35, 38, 55, 59, 73, 97, 179
Сарненська тюрма — 40
Сарненське гетто — 73
Сарненський пов. — 8, 10, 100
Сарненський р-н — 55, 66-67, 103, 178
Сарненщина — 26, 28, 32, 34-36, 38, 40, 42, 50, 57, 62, 64, 67, 71, 74, 80, 88, 90, 97, 100-101, 103, 116, 130, 137-138, 152, 162, 171, 173, 200, 214-215
Сарни, м. — 28, 31-33, 36-38, 40-43, 49-52, 55-56, 63, 72-73, 77, 81-83, 89, 95, 114, 124-126, 137-138, 158, 172, 177, 202
Свинаренко А. — 29
Селепина Артемій, о. — 37, 138
Семахівський Василь ("Донець") — 235
Семен, сел. — 70
Семенюк Філімон, о. — 139
Сеник Омелян — 46-48, 50
Середа Михайло ("Кузь"), підп. — 126
Сибір — 25, 34, 39, 246
Сиголенко, сотн. — 125
Сидор Василь ("Шелест"), полк., к-р УПА-Захід — 102
Сиротенко, о. — 137
Сімонов П. — 23-24, 28-29
"Січ", база і к-да загону "Турів" — 159, 164-165, 167-169, 173, 188, 197-198, 202-205, 248
Сквирівський пов. Київ. губ. — 118
Скобец Ганна — 96
Скоропадський П. — 231
Скрипник Григорій, о. — 139
Скрипник Ліда ("Ольга"), культ.-осв. ШВО "Турів" — 139
Скрипник Полієвкт, о. — 139
Скулинскі ліси, Ковельський пов. — 165
"Славко", сотн. — 222, 233, 236-241
Словаччина — 221-226, 233-234
"Случ", окр. друкарня — 84
Случ, р. — 20, 59, 64, 81, 90, 124
Смородський Петро, полк. — 52
Снятецький Семен ("Рулящий"), чотар — 108
Совенко, полк. — 112, 122, 131, 146
Содоль Петро — 8, 10
Сокальщина — 198, 212, 216
"Сосенко", кур. — *див.* Антонюк Порфірій
"Сом", к-р — *див.* Івахів Василь
Соммеркасерне, Авгсбург — 113 "Сонар",
к-р — *див.* Івахів Василь Ст. Бласін,
м. в Німеччині — 222 Ставишівці, с. на
Київщині — 197
Ставок, с. Деражненського р-ну — 28, 39, 69, 174
Сталін Йосиф — 22
"Старий" — *див.* Дяченко Петро
Старий Кричильськ, с. Сарненського пов. — 104-105
Старий Самбір, м. Львів. обл. — 216
Старий Угринів, с. Калуського р-ну — 77, 226
Старо-Самбірський пов. — 218
Стасюк Олександер — 181
Стахів Володимир — 235
Стахів Марія — 235
Стельмах Тиміш ("Ярчук") — 69-70
Стельмащук Юрій ("Рудий"), к-р ВО "Турів" — 8, 10, 83, 118, 122, 156, 159, 163-164, 172, 174, 180, 182, 185-189, 190, 192, 205-206, 217

Степанидка — 92-94, 96
Степанська Гута, с. в Костопільщині — 74, 135
Степанський р-н — 38, 67, 69, 102, 104, 135, 173
Степань, м. Рівнен. обл. — 33, 101, 173, 181
Стефанович Володимир — 33, 51, 55
Стецько Ярослав — 7, 9, 32, 53, 225, 227, 234-238, 241-242, 246, 249
Стидинь, с. Костопільського пов. — 112
Стидинський р-н, Рівнен. обл. — 105
Стидинські хут. (с. Великий Стидень) — 146
Стир, р. — 90, 171
Столинщина, Пінська обл. — 8, 10, 35, 97
Стохід, р. — 59, 215
Стрий, м. Львів. обл. — 219
"Стріла", к-р — 156
Стрілища Нові, с. Жидачівського р-ну — 219
Студениця, с. Коростишівського р-ну — 132
Ступницький Леонід ("Гончаренко"), ген., шеф ГВШ — 7, 9, 117, 119-121, 131, 145-146, 149, 197, 215, 247
Ступницький Сергій — 119
Ступницький Юрій, хор. — 117, 119
Судети — 239
Сушіце (Шіттенгофен), м. в Чехії — 235-238, 242
Східна ВО УПА — 118, 123, 130-132
Сціборський Микола — 46, 48

ТНБ - 23, 27-28
Таджики — 170, 172
"Тарас" — *див.* Маївський Дмитро
Ташань, с. Полтавської обл. — 232
"Ташкент" — *див.* Олієв Мір
Ташкент, м. — 172
Текля, зв'язк. — 94
Теліга Олена — 46
Теодорович Василь — 33, 55-56
Тернопіль, м. — 116, 227
Тернопільщина — 40, 147
"Тетеря", май. — 162-163, 175
Тинне, с. Сарненського р-ну — 66-68, 87, 103, 124, 130, 138
Товариство кол. Вояків УПА в Канаді — 8, 10
Токар Іван — 28
Токаржевський, о. — 137
Трейко, полк. — 112, 122
"Тріска", аґент — 83-86
Тростянець, с. Костопільського р-ну — 129
Трубиці, с. Костопільського р-ну — 19, 28, 132
Труман Гарі — 238
"Тур" — *див.* Щухевич Роман
"Турів", ВО УПА - 83, 118, 122-123, 135, 139, 142, 149, 153, 155, 158, 161, 165, 168, 171-172, 174-175, 177, 180, 182-164, 186-189, 191-192, 197-198, 204, 206, 213, 217, 232, 247
Турка, м. Львів обл. — 221
Туркмени — 170, 172
Тутовичі, с. Сарненського р-ну — 91-92
Тучин, с. Гощанського р-ку — 41
Тонка Наталка (Наталка Велика) — 222, 228-229

УАПЦ — 139, 229
УВО — 14, 71, 150
УГВР — *див.* Українська Головна Визвольна Рада
УНА — 232
УНР — 14, 40, 116, 118, 201-202, 207, 222, 228, 232
УПА — *див.* Українська Повстанська Армія
УЧХ — *див.* Український Червоний Хрест
Угорська армія — 73, 170-172, 194
Угорці — 170
Угорщина — 233
Узбеки — 170

Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) — 7, 9, 114, 117, 211, 216-217, 220-222, 228, 232, 234, 245, 248
ГС — 203
ГСЗС — 7, 9, 216-217, 219, 222, 225, 234, 241, 248
ПВЗ — 117
Закордонне Представництво — 211, 219-222, 235
Українська Повстанська Армія (УПА) — 15, 36-37, 49, 75, 77, 79, 89, 96, 100, 104, 110, 112-113, 115-116, 119-121, 123-125, 129-131, 134-137, 139, 142, 148-149, 151, 155-157, 159, 164, 167-169, 172-173, 176-177, 179, 184-185, 187, 139-191, 194-196, 200-202, 204-205, 207, 209-210, 213, 217, 220, 227, 233-235, 243, 245, 248-249
Головне Командування — 112, 120-123, 160, 162, 173, 175, 183, 185-186, 190, 193, 196, 203-204
Головний Військовий Штаб (ГВШ) — 40, 101, 103, 113, 121-122, 145, 143-150, 155-156, 187, 191, 193, 196, 199, 210
УПА-Захід — 204
УПА-Південь — 118, 204
УПА-Північ - 15, 17, 116, 119-120, 145, 147-148, 193, 204, 206-207, 209, 210, 215, 217, 247
УПА-Схід — 204
Українська Реформована Церква — 139
Українська Самостійна Соборна Держава — 96, 120, 124
Українська школа медсестер у Рівному — 140-141
Український комітет в Авґсбургу — 242
Український леґіон самооборони — 228
Український національний комітет у Німеччині — 231
Український Червоний Хрест (УЧХ) — 117, 140, 146, 153, 173, 184, 189, 240
"Улас" — *див.* Марцюк Зенон
Урбан Іван ("Директор", "Ошуст"), госп. при Проводі ОУН — 222-223, 225

Фалько Павло, о. — 33, 40, 72, 137
Фегль, д-р — 236
Фєденко Панас — 234
Федоров О. Ф., секр. обкому — 99, 149
Фінчук Аврам ("Смоляр"), 1912-1940?, окр. військ. — 28, 39
Франко Іван — 118

Халабура Ф., о. — 152 *Див. теж* Галабурда Ф., о.
Харків — 23
Харківська губ. — 222
Хасевич Ніл — 147
Херсон — 141
Хижннк А. — 33
"Хліб", рай. — 66
Холм, м. — 158, 166, 200, 202, 210, 226, 243
Холмщина — 206
Хороходини, хут. Луцького р-ну — 166

Целевич Уляна, з край. УЧХ — 162
Цигани — 65
Цикун Олександер — 28
Цумань, м. Волин. обл. — 184
Цукєрман Доба — 174

Чарторийськ, с. над Стиром — 171
Черешньовський М. — 203
"Черник", шеф ШВО — *див.* Казван
4-та сотня УПА — 233
Чехія — 113, 248
Чехо-Словаччина — 232, 238-239, 248
Чікаґо — 139
"Чорна", окр. УЧХ — *див.* Демчинська Василина
Чорниж, с. Луцького пов. — 102, 108
"Чорногор, вуйко", театр, група — 168
Чудви, с. Костопільського р-ну — 79
Чудель, с. Сарненського пов. — 137, 152
Чуйко Петро, проф., член УГВР — 242

"Чутка", член штабу ВО "Турів" — 186
Чупринка Тарас — *див.* Шухевич Роман

"**Ш**авула", кур. - 103, 113, 122
Шайне, с. Ковельського пов. — 163
Шандрук П., ген. — 223, 231-232, 242
Шанковський Лев, проф., член УГВР — 67, 101, 123
"Шварц", окр. к-р зал. — *див.* "Ящур"
Шевченко Тарас — 13, 118
"Шелест", к-р — *див.* Сидор Василь
Шептицький Андрій, митр. — 32
Шиприкевич Геннадій, о. — 138
Шкільна кураторія в Рівному — 41
Шлеськ — 53
Шматов (сов. парт. загін) — 68
"Шоломницький", культ.-осв. ВО — *див.* Одрач Федір
Шпак Степан — В, 10
Шпилькін Володимир ("Шпилька"), сотен. — 44, 55, 122
Шпиталі — 140, 173, 189
Штавплер Г., заст. ґебітскомісара — 53
Штам Ярослав ("Гострий", "Острий"), кур. — 102-104, 121, 133, 215
Штарк, д-р, полк. Абвера — 209-211
Штендера Євген — 8, 10
Штуль Олег ("Шуляк") — 45-46, 49-50, 105, 111
Штундизм — 66
Шубків, с. Рівненського пов. — 39
Шубський Ігор — 49
"Шуляк" — *див.* Штуль Олег
Шум Олекса ("Вовчак"), заст. к-ра ВО "Турів" — 145, 164, 186, 188-190, 199, 206
Шумук Данило — 98, 130, 189-190
Шутковський Б. — 21
Шухевич Роман (Лозовський Р., "Тур"), ген. — 102, 203-204, 243, 248

"**Щ**ербак" — *див.* Луцик Василь

"**Ю**рко" — *див.* Петренко Роман
"Юрко" — *див.* Рибак Георгій
"Юрко", к-р — *див.* Івахів Василь
"Юрко", к-р "Січі" (гарнізону) — 168-169

"**Я**воренко", член штабу ВО "Турів" — 136
Якимчук Микола ("Олег"), нач. моб. вд. ГВШ — 145, 148, 161-163, 175-176, 187
Яковчук Йосиф (Новак Віктор, "Крилатий"), сотен. — 15, 136, 165, 189, 199, 205, 215, 235
"Ярема", кур. — 102, 121
"Ящур" ("Шварц"), к-р зап. (Ковель) — 185-186, 188-190

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Роман Петренко («Омелько») 17
Леонід Мостович, д-р 35
Галина Гайденко 36
Гармаш («Малий») 38
Закоштуй Ананій («Василь») 39
Яків Бусел («Галина») 40
Олександер Бусел 41
Боровець Тарас («Бульба») 44
Штуль Олег 45
Самчук Улас 47
Мітринґа Іван 48
Адміністративно-територіальний поділ України за часів німецької окупації 60
Схематична мапа Сарненської підпільної округи 61
Перегійняк Григорій («Коробка») 77
Качинський Сергій («Остап») 78
Неідентифіковані троє повстанців з Полісся 91
Неідентифікована група повстанців з Полісся 93
Шанковський Лев 101
Івахів Василь («Сонар», «Сом») 102
Вояки з загону Тараса Боровця 106
Іван Литвинчук («Дубовий») 116
Ростислав Волошин («Павленко») 117
Леонід Ступницький («Гончаренко»), ген 119
Олександр Омелюсік, ген. 120
Воробець Федір («Верещака») 131
«Бистрий», культ.-осв. ВО Схід 132
Селепина Артемій, о. прот 138

Українська школа медсестер 140
Клячківський (Клим Савур) 147
Якимчук Микола («Олег») 148
Драницька Зінаїда, дружина 148
Організаційний поділ території дій УПА влітку 1943 157
Стельмащук Юрій («Рудий») 163
Олекса Шум («Вовчак») 164
Панас Ковальчук («Залісний») 166
Степан Коваль («Рубашенко») і дружина 178
Вояки УПА з сотні «Голобенка» 181
Андрій Дольницький («Голубенко», «Немо») 194
Група старшин УПА з шефом угорської місії 195
Петро Дяченко, полк 196
Павло Калиновський, май 197
Лебедь Михайло («Медвідь») 198
Йосиф Яковчук («Крилатий») 199
Андрій Лівицький 201
Роман Шухевич, ген 203
Одрач Федір («Шоломницький») 206
Данило Шумук 207
Дмитро Маївський («Тарас», «Косар») 210
Мирослав Прокоп («Володимир») 211
Микола Лебедь (Максим Рубан) 219
Іван Гриньох 220
Дарія Ребет 221
Іван Багряний 222
Іван Бутковський («Гуцул») 223
Вояки УПА зі сотні «Рубашенка» 224
Степан Бендера 226
Ярослав Стецько 227
Павло Шандрук, ген 231
Петро Самутин, ген 232
Борис Андрієвський, д-р 240
Василь Охримович («Кузьма») 241

Зміст

Від редакції 7
From the Editors 9
Передмова 11
Preface 12
Вступ 13
Совітське «визволення» 1939-1941 19
Перші місяці німецької окупації 31
Поїздка до Львова з отаманом Тарасом Бульбою 43
Окупаційна німецька «цивільна адміністрація» 53
Підпілля Сарненської округи 59
Перші бойові відділи УПА 75
Підпільні зв'язки 89
Командири Дмитро Клячківський і Василь Івахів 97
Воєнна округа УПА «Заграва» 115
Головний Військовий Штаб УПА 145
Поїздка до південних загонів УПА ВО «Турів» 161
Співпраця між воєнними округами УПА 177
Відділ зовнішніх зв'язків при команді УПА-Північ 193
Поїздка до Львова 209
Закордонне представництво УГВР 219
Останні дні «Третього Райху» 231
Roman Petrenko: For Ukraine, for Her Freedom (Summary) 245
Список скорочень 249
Покажчик 253
Список ілюстрацій 267

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точности, документи й матеріяли до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо Кожна з цих територій може мати два-три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіяльним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точности, зі збереженням загальної форми ориґіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріяли – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначуються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з ориґіналів, але при відсутності ориґіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріялу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA –
CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is the series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other that indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without ornmissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely-used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Серійне книжкове видання документів,
матеріялів і наукових праць до історії
Української Повстанської Армії

Досі появилися такі томи Літопису УПА основної серії:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга перша: Початки УПА; документи і матеріяли. Книга містить політичні й організаційні документи та матеріяли до історії УПА на Волині та Поліссі. Третє, виправлене видання, 1989 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга друга. Книга містить підпільні документи і матеріяли про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 3-4. Чорний ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947 – 1950 роки. Книга перша і друга. Книги містять меморіяли, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА. Частина матеріялів – оповідання, новели й вірші.

Том 3, книга перша: 1947 – 1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 4, книга друга: 1948 – 1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга третя: спомини учасників. Книга містить спогади, рецензії і додаткові підпільні матеріяли про дії УПА. Між мемуарами – повідомлення про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 стор., мапи, ілюстрації.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945; книга перша: 1942 – липень 1944. Книга містить аналізи, меморандуми, повідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942-1945; книга друга: Серпень 1944-1945 (продовження шостого тому). 1983 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріяли; книга перша: 1944-1945. Книга містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945) і статті та матеріяли з 1944-45 рр., які стосуються цілости визвольного руху. 1980р., 320 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга друга: 1946-1948. Книга містить видання УГВР *Самостійність* і *Бюро інформацій УГВР* та інші матеріяли. 1982 р., 520 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга третя: 1949-1952. Збірник містить документи, офіційні повідомлення, публікації й матеріяли УГВР в Україні, між ними *Бюро інформацій УГВР,* вип. 4-6 і 9. 1984 р., 424 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 11. Тернопільщина: список впавших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Це підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи. Крім того, подає нові дані про смерть близько 100 невідомих повстанців, які загинули на території округи. 1985 р., XXXII – 248 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 12. Третя подільська воєнна округа У ПА («Лисоня»): містить видані командою воєнної округи короткі описи боїв відділів УПА – «Лисоня» від листопада 1943 до серпня 1945 року, збірник підпільних пісень *Повстанський стяг* – виданий з приводу п'ятиріччя УПА, в 1947 році, – та інші документи й матеріяли групи УПА «Лисоня». 1989 р., 352 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 13. Перемищина — Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) – містить денник цього відділу («Ударники»-4, 94а) за час від жовтня 1946 до 24 жовтня 1947 року, ведений бунчужним «Буркуном», з епілогом Богдана Гука («Скали»). Книга має також різні документи сотні – списки вояків, господарські документи тощо. 1986 р., 370 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи – містить денники сотенного «Крилача» (Ярослава Коцьолка) з 1944 і 1947 років, продовжувані по його смерті сотенним «Бурлакою» (Володимиром Щигельським), денник сотні «Крилача» (ведений бунчужним «Орестом») і документи обох сотень. 1987 р., 262 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 15. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід»; спогади. Автор – киянин – оповідає про свої переживання від вибуху війни 1941 року до «звільнення» з УПА і рейду на Захід в 1945 році: мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, к-р вд. УПА (ОУНм) в Карпатах, старшинська школа УПА, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення «УПА-Схід». 1987 р., 266 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945-1947. Збірник містить передруки таких підпільних журналів: *Тижневі вісті, Лісовик, Інформативні вісті, Інформатор* і *Перемога.* Всі числа цих журналів супроводяться англомовним резюме. Збірник має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закерзонні та Акт оскарження О. Лебедович. 1987 р., 608 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 17. Англомовні видання українського підпілля, 1946-1947. Збірник містить передруки підпільних видань: *Нові Лідіце, Виселення єпископа Коциловського, Вибори в СРСР, Нова голодова катастрофа в Україні, Фашистське страшило, До братніх чеського і словацького народів.* 1988 р., 192 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 18. Карпатська група УПА «Говерля»; книга перша: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи *Шлях перемоги,* звіти команд тактичних відтинків УПА й звіти командирів відділів та підвідділів УПА, 24 ТВ УПА «Маківка». 1990 рік, 328 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 19. Карпатська група УПА «Говерля»; книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Включає збірку нарисів і споминів, друкованих у підпіллі. Майже всі спомини написані старшинами і вояками УПА ще на Україні або відразу після переходу на еміграцію. 1992, 357 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 20. Покажчик до «Літопису УПА»; книга перша: 1-19 томи. Книга містить покажчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріялів й інші дані про перших 19 томів «Літопису УПА». 1994, 528 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943; Книга третя: Червень 1941 – травень 1943. Книга містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліційних установ. 1991, 271 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга перша: Військовий Суд Оперативної Групи «Вісла». Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи «Вісла» за період від травня до вересня 1947 р. 1992, 627 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріяли і спогади. Більша частина книги – це спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). В книзі теж поміщені підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992, 480 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946. У цій книзі передруковано головний політично-інформативний журнал Проводу ОУН на Українських Землях, що видавався в роках 1942-1946. Журнал містив важливі інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток української політичної думки. 1995, 592 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Збірник включає не тільки властиві пісні вояків УПА, але й укладені пізніше в тюрмах і концтаборах, чи уложені народом. Збірник містить тексти пісень, їх варіанти, мелодію і варіанти, а також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Збірник містить понад 600 пісень чи їх варіянтів. 1997, XXIУ+556 стор., тверда обкладинка, ноти.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріяли. Книга четверта: Документи і спогади. Збірник містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі й інші документи: вибір з листування президента УГВР Кирила Осьмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу Миколи та Петра Дужих й інші документи. У книзі також спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР 2001, 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 27. Роман Петренко: За Україну, за її волю; спогади. Автор – волиняк – оповідає про свою діяльність від вибуху війни у 1939 до відходу на Захід у 1945. Спочатку автор був діячем ОУН Сарненської округи (від січня 1942 в підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА «Заграва», від літа 1943 – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ, командир Дм. Клячківський) і від літа 1944 – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом М. Лебедя. 1997, 279 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 28. Марія Савчин: Тисяча доріг; спомини. Автор оповідає про свої переживання від вибуху війни (від 1944 до 1953 – в підпіллі) до свого приходу на еміграцію у 1954. Від 1945 була дружиною В. Галаси,

заступника пров. ОУН Закерзонського краю, від 1947 співробітника ГОСП в Карпатах, і від 1948 – пров. ОУН ПЗУЗ. Авторка перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині а також – у тюрмі КҐБ у Києві. 1995, 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 29. Іван Гарасимів («Палій»): З юнацьких мрій — у ряди УПА, це розповідь учасника підстаршинської школи УПА в Карпатах та ройового в сотні У-І (94), про його бойовий шлях в УПА від осені 1943 до осені 1947 в Карпатах та на Лемківщині. Спогади дають цікаву картину із щоденного життя повстанців та їхніх командирів, як теж про важке становище українського населення на цих теренах. 1999, 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський): Крізь сміх заліза; спогади. Книга містить два спогади Степана Стебельського («Хріна»), к-ра ТВ УПА 24 «Маківка» – «Крізь сміх заліза», «Зимою в бункері» та спогади Олекси Конопадського («Островерха») – «Спомини чотового УПА Островерха». Автори оповідають про свої дії в УПА від 1944 до 1949 року на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000, 552 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя», 1943 – 1947. Книга містить спогади «Сої», «Спартака», «Зенона Семеніва» та інших членів відділу УПА к-ра «Бриля». Також подаються оперативні звіти к-ра «Бриля» та к-ра «Гамалії» («Переяслави І» та «Переяслави ІІ») з Тактичного Відтинку УПА «Розточчя». 2000, 324 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріяли і спогади. Книга друга. Велика частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів і інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). 2001, 581 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріяли). Книга містить документи і матеріяли, що відносяться до історії та діяльности відділів УПА ТВ-«Лемко» в рр. 1944-1947, оперативні звіти, накази інструкції та вказівки, рейди УПА, та документи Підстаршинської школи ім. полк. «Коника». 2001, 900 стор., тверда обкладинка, мапи, організаційні схеми, ілюстрації.

Том 34. Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: Політичні звіти. Книга містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщини і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки та політичні й інформативні звіти з терену за роки 1944-1947, 2001, 974 стор., тверда обкладинка, організаційні схеми, ілюстрації.

Том 35. Покажчик до «Літопису УПА»; книга 2: томи 21-34, томи та 1-3 Нової Серії та томи 1-3 серії «Бібліотека». Книга містить покажчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріялів й інші дані про томи «Літопису УПА» Основної та Нової Серій, як також книги «Повстанські могили» т.1 за ред. Євгена Місила. 2002 р., 870 стор., тв. обкл.

Том 36. «Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини». Книга містить взяті з радянських архівів короткі біографії членів ОУН і УПА, які загинули на Львівщині. 2002, 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 37. Іван Лико, «На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945-1955». Книга містить спогади Івана Лика («Скали», «Богдана») – «На грані мрії і дійсності» та спогади Миколи Терефенка («Медведя») – «На грані двох світів». Автори оповідають про пережите ними в підпіллі на Лемківщині та в польських тюрмах. 2002 р., 644 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 38. Петро Й. Потічний, "Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в світлі радянських документів". Книга містить схеми та описи різних криївок УПА й запілля, та перелік з'єднань Червоної Армії та Внутрішніх Військ НКВД, які були залучені до боротьби проти підпілля, зібраних в Архіві Внутрішніх військ Українського Округу за рр. 1944-1954, який знаходиться в Колекції ім. Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2002, 430 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-й "Данилів": Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріяли. Містить огляди й документи про дії УПА на Холмщині й Підляшші в 1945 – 1948 роках. Між документами – звіти Холмського ТВ УПА, хроніки (денники) сотень УПА, звіти зі зустрічей представників УПА з представниками польського резистансу з ВіН-у («Вольносьць і Нєзавіслосьць»), звіт із зустрічі з англійським кореспондентом, та інше. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Унівеситеті Торонто. 2003, 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 40. Тактичний Відтинок УПА 27-й "Бастіон": Люба-чівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріяли. Містить огляди й документи про дії УПА в 1945–1948 роках. Серед документів — звіти Команди Тактичного Відтинку, хроніки відділів куреня УПА "Месники", звіти й огляди керівництва II Округи ОУН "Батурин", господарські звіти тощо. Більшість документів походить з Колекції

Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2004, 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 41. Президент УГВР Кирило Осьмак. Книга містить документи та матеріяли про Президента УГВР Кирила Осьмака, його життя, наукову діяльність і смерть. 2004, 880 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку томи:

Головний Командир УПА Генерал Роман Шухевич–Тарас Чупринка. Книга містить документи та матеріяли про ген. Романа Шухевича–Тараса Чупринку, його життя, підпільну діяльність і смерть.

Літопис УПА: Історія видавництва. В книзі буде подано інформативні матеріяли про початки та розвиток "Літопису УПА", видавничий комітет, редакцію й адміністрацію та співпрацівників і фундаторів видавництва.

У новій серії, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об'єднань України появилися такі томи «Літопису УПА»:

1. Видання Головного Командування УПА. Книга містить такі видання: До *зброї,* № 16, 1943, *Повстанець,* № 1-6, 1944-1945, *Український перець,* № 1-3, 1943-1945 та *Бойовий правильник піхоти*. Київ – Торонто, 1995, 482 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріяли. Книга містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи Військових Округ «Заграва», «Богун», «Турів» та «Тютюнник». Київ – Торонто, 1999, 724 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. Збірник містить найповніше зібрання документів ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріяту, які супроводжуються інформативними записками, повідомленнями та довідками. У книзі також представлені листи, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б)У. Київ-Торонто, 2001, 652 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). кн. 1, (1943–1945). У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно–визвольного руху протягом 1943–1945 рр. Усі подані матеріяли мають інформаційно–звітний характер. Київ–Торонто, 2002, 597 стор., тверда обкладинка.

5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга друга: 1946–1947. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно–визвольного руху протягом 1946–1947 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2002, 574 стор., тверда обкладинка.

6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга третя: 1948. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського нац.-визвольного руху протягом 1948 р. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 523 стор., тверда обкладинка.

7.Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга четверта: 1949–1959. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1949–1959 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2003, 716 стор., тверда обкладинка.

Готуються до друку томи:

Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріяли. Збірник містить документи керівництва УПА-Північ і УПА – Південь, Краєвого проводу ОУН ПЗУЗ і НВРО та груп (Воєнних Округ) «Заграва», «Богун», «Тютюнник» і з'єднань груп «33» (ПЗК «Москва»), «44» (ПСК «Одеса»).

Воєнна Округа УПА «Буг» 1944-1948. Документи і матеріяли. Збірник містить документи керівництва і окремих підрозділів ВО та пресові видання УПА, теренові керівні і звітно-інформативні документи ОУН.

Серія «Літопис УПА» – Бібліотека

1. Юрій Ступницький. Спогади про пережите. Автор – волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кінець 30-х) до виходу з ув'язнення в середині 50-х років. Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов до УПА, де навчався у старшинській школі «Дружинники». Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 стор., м'яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

2. Володимир В'ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено одному з маловідомих аспектів історії українського національно-визвольного руху 1940-1950 років – рейдам УПА чехословацькими теренами. Обрана тема дозволяє авторові показати розмах національно-визвольної боротьби в Україні, її вплив на події у післявоєнній Європі, без чого неможливе правильне і об'єктивне тлумачення суспільних процесів того часу. Львів, 2001, 208 стор., м'яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

3. Ярослав Грицай – «Чорнота», Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини «Чорноти». У книзі описані спогади чотового командира УПА «Чорноти» про події, що відбувалися в 1943-1945 роках на Закерзонні, та про його страдницьке життя в більшовицьких тюрмах і концтаборах Сибіру. Мемуари підготовлені до друку дружиною автора Параскою Грицай (з дому Ротко), яка протягом довгих років відтворювала розповіді свого чоловіка, уточнювала, доповнювала та систематизувала їх. Львів, 2001, 332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. Книга містить спогади Василя Левковича ("Вороного"), його дружини Ярослави, сотен-ного Миколи Тарабана ("Тучі"), вояків УПА Івана Філя ("Шеремети"), Івана Василевського–Путко ("Вуса"), оргмоба Костя Міхалика ("Думи) та зв'язкової Катерини Когут–Лялюк ("Грізної"). В книзі подана коротка згадка про Якова І. Чорнія ("Кулю", "Мушку", "Ударника"), командира Перемиської 6 ВО УПА, авторства Федора Лопадчака. Львів, 2003, 448 стор., тверда палітурка в суперобкладинці, ілюстрації.

5. Мирослав Горбаль. Довідник-пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини). 1944-1947 (за архівними документами). Книга є підсумком опрацювання архівних документів з фондів Держав-ного архіву Львівської области за 1944-1947 роки. Ці документи мають інформаційно-звітний характер (також плани заходів, стенограми нарад, протоколи засідань та допитів, підпільні документи, прокурорські аналізи, аґентурні справи тощо) й викривають суть боротьби комуністичного режиму проти національно-визвольного руху на вказаних те-ренах. У довіднику подані ключові ідентифікаційні дані про осіб, які були пов'язані з тим рухом, та джерела інформації цих даних. Львів, 2003, 416 стор., м'яка палітурка.

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію англійською мовою про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

http://www.infoukes.com/commercial/litopys-upa/index.html

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серій (Introduction to the Series), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (Ordering information), які дають короткі інформації про кожний том серій та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (Litopys UPA volumes), де про кожний том подається не тільки повна бібліографічна інформація (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знимками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріяли (Related Materials). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та збройного підпілля в Україні.

Інформацію українською мовою можна знайти на новій web-сторінці за адресою:

http://www.litopysupa.com

Про подальші інформації можна звертатися на адресу Адміністрації:

— Микола Кулик – **upa@allstream.net**

або Редакції:

— Іван Лико – **Vyslok@aol.com**

— Петро Й. Потічний – **potichp@sympatico.ca**

Адміністрація в Україні – **litopys@bs.lviv.ua**

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

Пишіть на подані адреси або також на

www.litopysupa.com

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ «ЛІТОПИСУ УПА»

С. Баб'як, М. Бохно, С. Ґоляш, В. Дашко, М. Зінько, І. Лико, Ірина Камінська, М. Ковальчин, М. Кошик, Б. Крук, М. Кулик, Р. Кулик, М. Лебедь, М. Міґус, В. Новак, С. Новицький, Р. Петренко, Марія Пискір, П. Потічний, М. Ріпецький, І. Росіл, З. Соколюк, В. Сорочак, Я. Струтинський, М. Федак, Марта Філь, Л. Футала, Є. Штендера

Адміністрація:

М. Кулик, В. Дашко, Р. Кулик, М. Міґус, І. Росіл

Адреса:

LITOPYS U. P. A.
P.O. Box, Station «C»
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
e-mail: upa@allstream.net

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

27